

Krigens krav og krigens rett

*Krigens folkerett og militæretikk blant norske
offiserer og jurister 1880–1900*

Bue Wigernes

Masteroppgave i historie
Institutt for arkeologi, konservering og historie

UNIVERSITETET I OSLO

Våren 2016

Forord

Denne oppgaven har fulgt meg gjennom flere år, egentlig alt for mange. Den har både blitt frivillig og motvillig neglisjert av både gode og ikke fulgt så gode grunner. Andre grunner har vært av mer negativ art. Min familie skal ha stor takk for all den støtte de gav og fortsatt gir. Noen av de gode og positive grunnene har vært arbeid innfor pedagogiske, museale, eller historiefaglige områder. En takk går også til min veileder, professor Finn Erhard Johannessen som gjentatte ganger har stillet velvillig opp med gode råd og ikke minst gitt meg fornyet tillitt om at oppgaven skulle bli en realitet. Forsvarsmuseet og de som har hatt sin arbeidsplass der i min tid som student og som medarbeider, skal også ha en stor takk – ikke minst for å legge forholdene til rette nå i innspurten. Oppgaven har modnet i løpet av disse årene, mye grunnet fagmiljøene som både finnes på Forsvarsmuseet og som museet er en del av. En spesiell takk går til Mette Gundersen og Unni Berge på Forsvarsmuseets bibliotek som har hjulpet meg med å finne frem til militærhistoriske kilder. En spesiell takk går også til Sindre Weber, Kjetil Henriksen og Øivind Berntzen Armann for hjelp med progresjon struktur, korrektur og tilbakemeldinger.

Bue Wigernes

Oslo, 12. mai 2016.

Innholdsfortegnelse

Forord	2
Innholdsfortegnelse	3
Kapittel 1: <i>Jus ad bellum</i> og <i>jus in bello</i> i norsk historie 1850–1914	
Innledning	5
Forskningsstatus, perspektiv og problemstillinger	6
Militærhistorisk teori og metode – Samfunnets krav og krigens krav	9
Kilder brukt til å belyse samfunnets krav og krigens krav	11
Oppgavens disposisjon	15
Kapittel 2: Krigens folkerett som profesjonens etikk	
Innledning	16
Traktater – både ratifiserte og ikke-ratifiserte	18
Krigens folkerett som profesjonens etikk	18
Prinsipper – sentrale handlingsregulatorer	20
Kapittel 3: Landkriksreglementet og de tre Haagdeklarasjonene av 1899	
Innledning	23
Norges avståelse fra ratifikasjon i 1900	23
Krigføringens midler og metoder	24
Lovlig stridende	28
Norge ratifiserer Landkriksreglementet	30
Oppsummering – nødrett og/eller kunnskapsmangel?	31
Kapittel 4: Krigens folkerett i militærretten	
Innledning	32
Militærretten – Implementering av krigens folkerett	32
En militær rett moden for revisjon?	33
Soldathåndbok og Militær straffelov av 1902	35
Oppsummering om krigens folkerett i militærretten 1880–1900	38
Kapittel 5: Krigens folkerett i offiserens og juristenes utdanninger	
Innledning	40
Offiserens utdanning	40
Juristenes utdanning	43
Oppsummering om offiserenes og juristenes utdanninger	45
Kapittel 6: Kunnskap og holdninger i profesjonene og tidsskriftene	
Innledning	47
<i>Norsk Tidsskrift for Søvæsen</i> – Kunnskap om krigens folkerett	49
<i>Norsk Tidsskrift for Søvæsen</i> – Holdninger til krigens folkerett	50

Bombardement	52
Parisdeklarasjonen og kaperi	54
Oppsummering – Norsk holdning til kaperi og bombardement før 1900?	55
<i>Norsk Militært Tidsskrift</i> – Kunnskap om krigens folkerett	58
<i>Norsk Militært Tidsskrift</i> – Holdninger i lys av krigens folkerett	58
Lovlig stridende, gjensidighet og represalier	63
Ansvar for ikke-stridende under beleiring og bombardement	65
Krigføringens metoder og midler i lys av Haag 1899	69
Oppsummering – Hæroffiserene og <i>Norsk Militært Tidsskrift</i>	69
Juristene	70
Unntakene Hagerup og Berner	72
Oppsummering om juristene og politikerne	73
Kapittel 7: Avsluttende bemerkninger. Krigens krav eller nasjonens rett?	
Innledning	75
Kunnskap om krigens folkerett blant offiserene	75
Holdninger og etikk blant offiserene	76
Holdninger og etikk i det juridisk-politiske system	77
Kunnskap om krigens folkerett i det juridisk-politiske system	78
Implikasjoner og videre forskning	79
Kilder og litteratur	
Tidsskrifter	80
Generalstabens bibliotek	80
Stortingsdokumenter	80
Militærjuridiske kilder	80
Traktater og manualer	81
Internettkilder og -oppslagsverk	81
Muntlige kilder og aviser	82
Litteratur	83

Kapittel 1

Jus ad bellum og jus in bello i norsk historie 1850–1914

Innledning

Perioden 1850–1914 har blitt omtalt som det internasjonale anarki, hvor stormaktene i Europa gikk fra forhandlingsbordet og samarbeid, til å true med eller anvende militær makt seg i mellom.¹ Stormaktene var ikke alene om dette. Krig og militære maktmidler som politiske instrumenter ble flittig brukt, både i Europa og i resten av verden. Krig ble ansett som et naturlig tilbakevendende fenomen, krigen ble også romantisert. En rekke av disse væpnede spenningene, krisene, konfliktene og krigene både næret og dro næring fra ideer som nasjonalisme, liberalisme, militarisme, imperialisme og økonomisk konkurranse. Men også ideer som internasjonalt samarbeid, fremskritt, utvikling, sivilisasjon og humanitet.² I løpet av 1800-tallet ble en rekke staters offiserskorps profesjonalisert, deriblant det norske. Både Hærens og Marinens offiserer ble en del av det som kan kalles den internasjonale militære profesjon.³ Samtidig ble offiserenes legitimitet sterkt knyttet til vern av territoriet og nasjonalstaten.⁴

Den samme perioden har blitt omtalt som den formative perioden for krigens folkerett og internasjonal humanitær rett. I denne perioden ble en rekke av krigens, offiserens og de stridendes prinsipper, normer, skikker og sedvane kodifisert og traktatfestet. Folkerettslig gikk

¹ Etter Napoleonskrigene avholdt stormaktene Preussen, England, Russland, Østerrike og (fra 1818) Frankrike kongresser for å løse internasjonale konflikter og hindre krig seg i mellom. Da Krimkrigen (1854–1856) brøt ut, hadde altså dette kongresssystemet sluttet å fungere. Hobson, Rolf, *Krig og strategisk tenkning i Europa 1500–1945. Samfunnsendring – statssystem – militærteori*, Cappelen Akademiske Forlag, Oslo, 2005, s. 159–164, 186–187; Palmer, R.R., Joel Colton, Lloyd S. Kramer, *A History of the Modern World*, McGraw-Hill, Boston, 2007, s. 519–521, 677–687.

² Hobson, *Krig og strategisk tenkning i Europa 1500–1945*, s. 186–260; Berg, Roald, *Norsk forsvarshistorie, bind 2, 1814–1905: Profesjon, union, nasjon*, Eide forlag, Bergen, 2001, s. 216. Best, Geoffry, *Humanity in Warfare: The Modern History of the International Law of Armed Conflicts*, Methun, London, 1980, 1983, s. 128–152.

³ Huntington, Samuel P., *The soldier and the state: The theory and politics of civil-military relations*, The Beknap Press of Harvard University Press, Cambridge og London, 1957, 1985, s. 28–59; Haug, Karl Erik, «Helmuth von Moltke, den tyske militære skole og norske offiserer – en virkningshistorie», i Arstad, Knut Peter Lyche (red.), *Militære perspektiver på unionen mellom Norge og Sverige 1814–1905*, Forsvarsmuseet, Oslo, 2007, s. 231–258; Berg, *Profesjon, union, nasjon*, 2001, s. 87, 144, 306.

⁴ Berg, Roald, «Nasjonalstat og militærmakt 1814–1905 – en historisk prolog», i Janne Haaland Matlary og Øyving Østerud (red.), *Mot et avnasjonalisert forsvar?*, Abstract forlag, Oslo, 2005, s. 32–77.

de fra å være en samling av mer eller mindre retningsgivende regler og prinsipper, utledet av naturretten, sedvanlige skikker og bilaterale avtaler,⁵ til også å innbefatte internasjonale traktater med bestemmelser i reglementsform.⁶ Militære var med på å forme disse reglementene.⁷ For å trekke linjene frem i tid, så har fortsatt en rekke av de bestemmelsene som dagens militære styrker må operere etter, det vil si planlegge, lede og gjennomføre militære operasjoner, sitt opphav nettopp i denne perioden.⁸ I forskningen på norsk historie 1856–1914 er krigens folkerett nærmest et uskrevet blad både i et militærhistorisk, rettshistorisk og et utenriks- og sikkerhetspolitisk perspektiv. Denne oppgaven vil derfor se nærmere på kunnskap om og holdning til krigens folkerett i Norge, samt etikken som eventuelt lå til grunn, særlig hos offiserene, men også i samfunnet de var en del av.

Forskningsstatus, oppgavens perspektiv og problemstillinger

Forskningen på norsk historie 1856–1914 har riktig nok fokusert på folkeretten i både et unionsperspektiv, utenriks- og sikkerhetspolitisk perspektiv. Det er gjerne folkeretten som juridisk og politisk instrument som omhandles, både i en nasjonal, unionell og internasjonal kontekst. Blant annet Norges folkerettslige stilling i unionen, samt nøytralitetsretten og voldgift som forsvarsverk mot krig. Folkeretten blir i disse verkene tolket inn i en kontekst av (norsk) fredstid, at folkeretten kunne være et vern mot krig, eller som et middel for å drive selvstendig utenrikspolitikk.⁹ Men om krigens folkerett har det nesten uten unntak ikke blitt skrevet noe om.

⁵ For eksempel Hugo Gratius, *De Jure Belli ac Pacis* fra 1625.

⁶ For eksempel Landkriksreglementet av 1899 og Haagdeklarasjonene av 1899.

⁷ Quataert, Jean, «War-Making and the Restraint of Law: the Formative Years, 1864–1914», i Chickering, Roger, Dennis Showalter og Hans van de Ven (red.), *The Cambridge History of War: War and the Modern World (1850–2005)*, Cambridge University Press, Cambridge, 2012, s. 142–162; Best, *Humanity in Warfare*, s. 128–215.

⁸ Blant annet bestemmelsene i Landkriksreglementet. Forsvarsjefen, *Manual i krigens folkerett*, Forsvaret, Oslo, 2013; Schindler, Dietrich og Jiri Toman (red.), *The Laws of Armed Conflicts: A Collection of Conventions, Resolutions and Other Documents*, Sijthoff og Henry Dunant Institute, Geneva, 1973, s. 57.

⁹ Se blant annet Bjørge, Narve, Øystein Rian og Alf Kaartvedt *Norsk utenrikspolitikk historie, bind 1, Selvstendighet og union: fra middelalderen til 1905*, Universitetsforlaget, Oslo, 1995; Berg, Roald, *Norsk utenrikspolitikk historie, bind 2, Norge på egen hånd: 1905–1920*, Universitetsforlaget, Oslo, 1995; Haug, Karl Erik, *Folkeforbundet og krigens bekjempelse: norsk utenrikspolitikk mellom realisme og idealisme*, dr.phil. avhandling, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Trondheim, 2012; Ringsby, Per Jostein, *40 års kamp for fred: tre fredsforeninger i Skandinavia 1882–1922*, ph.d. avhandling, Universitetet i Oslo, 2010; Schjatvet, Cecilie, *Fredssak og selvbestemmelse 1890–1909: folkeretten under unionskonflikten*, Akademisk publisering, Oslo, 2013; Leira, Halvard, «'Hele vort Folk er naturlige og fødte Fredsvenner'. Norsk fredstenkning fram til 1906», *Historisk Tidsskrift*, nr. 2., 2004.

I et militærhistorisk perspektiv er det skrevet mye om både Forsvarets utvikling og de militæres politiske og faglige holdninger, alt i sammenheng med det samfunnet Forsvaret og de militære var en del av og avhengig av.¹⁰ Kort sagt er det undersøkt en rekke av de krav og forutsetninger det sivile samfunn har satt til Forsvaret og de militære, og de krav krigen og krigføringen stilte for at de militære skulle være i stand til å utføre sin funksjonelle oppgave: gjennomføre militære operasjoner og krigføring.¹¹ Folkeretten og nøytralitetsretten har riktig nok blitt belyst, men da mer som en forutsetting og rammeverk for Forsvaret og de militæres operative oppgaver og virke.¹² Om den faktiske kunnskapen om og holdningene til krigføringens folkerett, har derimot fått forsvinnende liten oppmerksomhet, eller så har den blitt mistolket. Mangelen på oppmerksomhet beror trolig på en antagelse. Det nærmest forutsettes at de militære hadde den nødvendige kunnskapen.

Mistolkningsen om holdningene beror trolig på en sammenblanding av to sfærer i folkeretten. Der den ene sfæren omhandler når det er rett å gå til krig, *jus ad bellum*, indirekte om hva som forårsaker krig, *casus belli*, og dermed hva som kan hindre krig. Den andre sfæren omhandler hva som er rett å gjøre i krig, eller mer presist i krigføringen, *jus in bello*. Et eksempel på det som er en sammenblanding finnes i Roald Bergs *Union, profesjon, nasjon*. Berg benyttet en kilde fra *Norsk Militært Tidsskrift* 1867 som omtaler at fredstraktater, altså

¹⁰ Se blant annet oversiktsverkene: Berg, *Profesjon, union, nasjon*, 2001; Hobson, Rolf og Tom Kristiansen, *Norsk forsvarshistorie, bind 3, Total krig, nøytralitet og politisk splittelse 1905–1940*, Eide forlag, Bergen, 2001; Terjesen, Bjørn, Tom Kristiansen og Roald Gjelsten, *Sjøforsvaret i krig og fred: langs kysten og på havet gjennom 200 år*, Fagbokforlaget, Bergen, 2010. Se også: Hosar, Hans P., *Kunnskap, dannelse og krigens krav: Krigsskolen 1750–2000*, Krigsskolen og Elanders Publishing, Oslo, 2000; Brunborg, Ole Martin, «På sporet av norsk krigerkultur: norske militære holdninger til krig og bruk av militærmakt ved begynnelsen av to århundrer», Masteroppgave, Forsvarets høyskole, 2008; Kingsrød, Stein Helge, «Mænd af Faget: De norske hæroffiserers militærfaglige anskuelser på midten av 1800-tallet», Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo, 2011.

¹¹ Dette forholdet er en sentral tese i militærhistorisk teori og vil bli grundigere redegjort for nedenfor.

¹² Dette kommer særlig til uttrykk i Hobson og T Kristiansen, *Total krig, nøytralitet og politisk splittelse*, s. 11, 12, 16, 55–61. Se også Terjesen, Kristiansen og Gjelsten, *Sjøforsvaret i krig og fred*, der sjøkrigsrett og nøytralitet er et gjennomgangstema. Men hva de norske offiserene faktisk hadde av kunnskap eller holdninger, kommer ikke frem, i alle fall ikke for perioden som omhandles i denne oppgaven. Derimot så fremgår det av forskningslitteraturen at under den første verdenskrig, så hadde norske militære og sivile myndigheter tilstrekkelig kjennskap med diplomatiet og kunnskap om nøytralitetsretten og prinsippene i krigens folkerett til å utøve en nøytralitetspolitikk som i det store og hele ble tolerert av de krigførende. Protestnoter ble utvekslet, press ble utøvd, norske militære tiltak ble iverksatt, kompromisser ble inngått, men det kom ingen væpnede mottiltak (represalier eller krig) som reaksjon på norsk nøytralitetspolitikk og nøytralitetshåndhevelse i årene 1914–1918. Det ble riktignok feilaktig oppfattet i Norge under krigsårene at Norge ble utsatt for represalier og truet med krig fra tysk side, dermed ble militære forhåndsregler iverksatt i tilfelle dette skulle skje mot norsk territorium. Senkningen av norske handelsskip var ikke en reaksjon på norsk politikk som en nøytral alliert av Ententen, men tysk marinestrategi med blokade og handelskrig rettet mot Storbritannia og Russland. Haug, Karl Erik, *Den tysk-norske spenningen under Første verdenskrig*, Institutt for forsvarsstudier, Oslo 1994; Melien, Tor Jørgen, *Vakt og vern. Marinen og kystartilleriet 1914–1918*, Institutt for forsvarsstudier, Oslo 1995; Kristiansen, Tom, «Del 2. 1905–1960: Selvstendig og alliert i krig og fred», i Terjesen, Kristiansen og Gjelsten, *Sjøforsvaret i krig og fred*, s. 213–215, 236–248.

avtaler som skulle garantere fred og forhindre krig (*jus ad bellum*), ikke ville bli respektert. Berg setter dette i sammenheng med en generell holdning blant offiserene til Parisdeklarasjonen og nøytralitetsretten (*jus in bello*), og trolig uintendert all folkerett frem mot 1914 (både sedvane og traktater, *jus ad bellum* og *jus in bello*) på grunn av avsnittsoverskriften og ordlyden i sitatet Berg benyttet. Inntrykket av at det er en sammenblanding blir ikke noe mindre når Landkriksreglementet og Haagdeklarasjonene av 1899 senere settes i sammenheng med de politiske kampsakene på slutten av 1800-tallet: «forsvarssaken» og «fredssaken». Her underbygges den tidligere tvetydige og upresise påstanden om at offiserer ikke hadde noe tiltro til folkerettstraktater (*jus in bello*) generelt, med den riktige påstanden om at det var innsigelser blant de militære myndigheter mot deler av Landkriksreglementets og Haagdeklarasjonenes bestemmelser. Hovedgrunnen til sammenblandingen er trolig den at Berg ikke har prioritert å fokusere på folkeretten, og særlig ikke krigens folkerett, da dette er et oversiktsverk som i stor grad er basert på tilgjengelig forskning på daværende tidspunkt. Samt at Berg har prioritert å forske på primærkilder som kan kaste nytt lys over temaer som har vært sterkt debattert i forskningen, for eksempel unionskonflikten og unionsbruddet.¹³

Den militære etikken og samfunnets etikk i perioden 1850–1914 er i militærhistorien tolket i et *jus ad bellum* perspektiv: hva som legitimerte krig, militær makt, offiserer og soldater.¹⁴

Tilsvarende er forskningen omkring bruk av Forsvaret mot indre trusler undersøkt i et *jus ad bellum*-perspektiv: Om hvilke trusler Forsvaret eller offiserene var innrettet mot, og legitimiteten rundt dette. Det skal sies at Roald Berg likevel kommer nærmest *jus in bello* i sammenheng med bruken av Forsvaret ved indre uroligheter. Berg viser til at norske militære på slutten av 1800-tallet anså det som uverdige å bruke væpnet makt mot vergeløse, ubevæpnede sivile, og derfor ønsket å unngå tap av liv. Berg mener dette henger sterkt sammen med profesjonsidentiteten hos offiserene, de ville være krigsmenn, krigere i en moderne hær, og ikke brukes som ordensvern mot amatører: «Offiserene ville gjerne kjempe, men ubevæpnede sivilister var ikke verdige motstandere».¹⁵ Men utover dette er det altså fint

¹³ Berg, *Union, profesjon, nasjon*, s. 172, 218; Martens, D., «Orienterende Tilbageblik paa mit Besøg ved den danske Armees Vaaren 1864», *Norsk Militært Tidsskrift*, 30. bd, 1867, s. 474–757.

¹⁴ Brunborg, «På sporet av norsk krigerkultur»; Se også Berg, *Union, profesjon, nasjon*.

¹⁵ Berg, *Profesjon, union, nasjon*, s. 152–153, 204, 307.

lite som kan trekkes ut av forskningen hva angår *jus in bello* og indre trusler før 1914, bortsett fra at dette var en, blant flere oppgaver for Forsvaret og de militære.¹⁶

Angående ytre fiender er et forhold ved *jus in bello* blitt belyst mer i detalj, men kun ved et konkret tilfelle. Historikeren Nils Ivar Agøy har vist at i 1900 hadde en rekke militære autoriteter og Forsvarsdepartementet innvendinger mot flere av de nye folkerettslige bestemmelsene for krigføring slik de ble utformet¹⁷ på den første fredskonferansen i Haag 1899. Deler av argumentasjonen, som blant annet berodde på tanken om en småstats nødrett overfor en angripende overmakt, førte til at Landkriksreglementet hverken ble ratifisert av Norge eller Sverige før i 1907.¹⁸

Denne oppgaven har et *jus in bello*-perspektiv. Med utgangspunkt i innvendingene fra de militære autoriteter og Forsvarsdepartementet, og argumentet de benyttet, i 1900, ønsker jeg å belyse hvilken kunnskap det var blant de norske offiserene om krigens folkerett. Samt hvilke holdninger det kan finnes til krigens folkerett blant disse. I en forlengelse av dette, ønsker jeg å belyse den militære etikken som var blant offiserene. Hva mente de var legitimt å gjøre i militære operasjoner og krigføring, og var det behov for (folkerettslige) regler for å gjennomføre militære operasjoner og krigføring? Hvilke holdninger kan det finnes til krigføringens metoder og midler samt det som kunne utsettes for disse metodene og midlene? Var innvendingene i 1900 mot Haagkonvensjoner og -deklarasjoner et vedvarende trekk ved den militære profesjon i Norge, eller var disse et unntak? Var det vanlig for stortingspolitikere å samtykke i og mene det samme?

Militærhistorisk teori og metode – Samfunnets krav og krigens krav

For å finne kontekstuelle sammenhenger ved kunnskapsnivået og holdningene til krigens folkerett hos offiserene trekker jeg veksler på metoder og teorier som benyttes innenfor militærhistorie. Moderne militærhistorie har sin bakgrunn fra både den engelske *War and Society*-skolen og den tyske forskningstradisjonen *Militärgeschichte*. Militærhistorie er en

¹⁶ Se blant annet: Agøy, Nils Ivar, *Militæretaten og «den indre fiende» fra 1905 til 1940: hemmelige sikkerhetsstyrker i Norge sett i et skandinavisk perspektiv*, dr. philos. avhandling, Universitetet i Oslo Universitetsforlag, 1997; Agøy, Nils Ivar, *For konge og fedreland? Offiserer, politikk, unionsstrid og nasjonalisme 1890–1905*, Den norske historiske forening, Oslo, 2001; Borgersrud, Lars, *Konspirasjon og kapitulasjon: nytt lys på forsvarshistorien fra 1814 til 1940*, Oktober, Oslo, 2000; Hobson og Kristiansen, *Total krig, nøytralitet og politisk splittelse 1905–1940*, Hosar, *Kunnskap, dannelse og krigens krav*; Aanerud, Mads, «Plikt eller ideologi? Et blikk på norske offiserers selvforståelse i mellomkrigstiden», Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo, 2011.

¹⁷ Selve utformingen var i stor grad kun justeringer av tidligere kodifikasjoner. Schindler og Toman, *The Laws of Armed Conflicts*, s. 3, 25, 57.

¹⁸ Agøy, Nils Ivar, «'It will serve to increase our Union difficulties': Norway, Sweden and the Hague Peace Conference of 1899», *Historisk tidsskrift*, bd 79, nr. 2, 2000, s. 181–208, her s. 202–205.

kritisk analyse av militærmakten og de militære, hvor disse blir sett som en gjensidig del av samfunnet, i et samfunnsmessig bredt perspektiv. Sider ved militærmakten og de militære blir forsøkt forklart og belyst ved de forutsetninger, mulighetsbetingelser og begrensinger som de kulturelle, ideologiske, politiske, ressursmessige og teknologiske trekkene i det nasjonale og internasjonale samfunn stiller for militærmakten og de militære.¹⁹

En mye brukt teori innenfor militærhistorie for å beskrive den gjensidige påvirkningen mellom samfunnet og militærmakten er hentet fra Samuel P. Huntingtons *Soldier and the State. The Theory and Politics of Civil-Military Relations*. Teorien om sivil-militære relasjoner ser nærmere på de krav, eller imperativer, samfunnet stiller til de militære, og imperativene som bestemmes av militærmaktens oppgaver. Samfunnet setter altså begrensinger, forutsetninger og mulighetsbetingelser som former militærmakten og de militære, men disse imperativene blir utfordret og påvirket av de funksjonelle oppgavene som militærmakten og de militære skal være i stand til å løse.²⁰

De norske offiserene i perioden 1880–1900 blir i forskningen ansett som å utgjøre en profesjon.²¹ Huntingtons definisjon av en militær profesjon blir ofte benyttet. I følge Huntington skiller offiserene seg fra en rekke andre yrkesgrupper fordi de har et statsmonopolisert ansvarsområde og fagekspertise. De innehar et ansvar for å oppnå og inneha ekspertise som skal gjør dem i stand til å gjennomføre militære operasjoner og krigføring, på vegne av staten og for det beste for samfunnet. Huntington har omtalt dette som «the management of violence».²² Videre er en militær profesjonsetikk i følge Huntington idealtypisk sett mer styrt av de funksjonelle imperativer enn av samfunnets imperativer.²³ Denne etikken har dermed et overordnet funksjonelt prinsipp: offiseren må være i stand til å utkjempe og vinne krig, å takle krigens krav. Dette er viktig å presisere for å unngå sammenblanding med det etiske spørsmålet om krig i seg selv er moralsk akseptabelt, og i så fall i hvilke sammenhenger. Det er det funksjonelle jeg vil belyse, hva offiserene *in bello* mente etisk sett var (il)legitimt. I følge Huntingtons teori vil dette være avhengig av både krigføringen i seg selv, og samfunnets påvirkning på offiserenes oppfattelse av hva som var nødvendig og tillatelig for være i stand til å gjennomføre militære operasjoner og krigføring.

¹⁹ Hobson Rolf og Tom Kristiansen, «Militærmakt, krig og historie. En innføring i forskningen fra Clausewitz til våre dager», *IFS Info*, nr. 6, 1995, s. 7–9.

²⁰ Huntington, *The soldier and the state*, s. 2.

²¹ Haug, «Helmuth von Moltke, den tyske militære skole og norske offiserer», s. 231–258; Berg, *Profesjon, union, nasjon*, s. 87, 144, 306.

²² Huntington, *The soldier and the state*, s. 11–15, Harold Lasswell sitert i Huntington, *The soldier and the state*, s. 11.

²³ Huntington, *The soldier and the state*, s. 61–62.

Selv om en av de militære styrkenes oppgaver i Norge også var å bistå sivile myndigheter med å holde den indre ro og orden, ble ikke dette ansett av offiserene som deres viktigste og egentlige oppgave. Nemlig det å være i stand til å føre og vinne krig for å kunne forsvare Norge. Eller mer presist, gjennomføre militære operasjoner og krigføring mot andre staters militær styrker.²⁴ I tillegg gjaldt strengt tatt ikke krigens folkerett i et lands interne anliggender, men strafferetten.²⁵

Kilder brukt til å belyse samfunnets krav og krigens krav

Masteroppgaven er primært basert på en empirisk undersøkelse av to norske militære fagtidsskrifter, sekundært på juridisk faglitteratur og juridiske kilder og annen relevant litteratur og forskning. For å finne ut om de militære innvendingene mot flere av de nye folkerettslige bestemmelsene for krigføring slik de ble utformet i Haag i 1899, kan sies å representere dominerende trekk ved profesjonen, har jeg avgrenset undersøkelsen til 1880–1900. Starten på tidsperioden 1880–1900 sammenfaller både med da offiserene blir ansett som å ha blitt en profesjon og at Sømilitære Samfund startet å utgi *Norsk Tidsskrift for Søvæsen* i 1882. Christiania Militære Samfund hadde siden 1830-tallet utgitt *Norsk Militært Tidsskrift*. Dermed hadde både Hærens og Marinens offiserer sine respektive fagtidsskrift.²⁶ Siden innvendingene i 1900 ikke ble fremmet av marineoffiserer, men hæroffiserer, har jeg prioritert å undersøke militærretten som først og fremst var gjeldende for hæren, for å se om krigens folkerett var implementert. Lister over innkomne bøker til generalstabens bibliotek, som var lokalisert i Kristiania og var tilgjengelig for offiserer, ble trykket i *Norsk Militært Tidsskrift*. Det fremkommer av disse listene at bøker om krigens folkerett ble tatt inn. Derfor er deler av generalstabens bibliotek benyttet som kilde.²⁷

Disse militære fagtidsskriftene hadde periodiske utgivelser, og de hadde begge en målsetning om å høyne de militæres fagkompetanse, både ved å formidle relevant fagstoff ut til offiserene, slik at de kunne holde seg oppdatert på den internasjonale utviklingen i eget

²⁴ Berg, *Profesjon, union, nasjon*, s. 147–153, 204, 217–218, 307.

²⁵ Holtzendorff, Franz von, *Den europæiske folkeret*, oversatt av Francis Hagerup, Cammermeyer, Kristiania, 1885, s. 112–113; Boye, Thorvald, *Haandbok i folkeret*, Grøndhal, Kristiania, 1918, s. 121.

²⁶ Sømilitære Samfund byttet navn til Sjømilitære Samfund i 1909. *Norsk Tidsskrift for Søvæsen* ble utgitt under navnet *Norsk Tidsskrift for Sjøvæsen* fra og med 1910. I dag utgis det under navnet *Norsk Tidsskrift for Sjøvesen*. Christiania Militære Samfund byttet navn til Oslo Militære Samfund i 1925.

²⁷ I perioden som er undersøkt, ble listene over innkomne bøker til generalstabens bibliotek trykket i nesten alle årgangene av *Norsk Militært Tidsskrift* 1880–1900, men unntak av årgangen for 1886 og 1900.; Berg, *Union, profesjon, union*, s. 145–147.

fagfelt, samt ved å oppfordre offiserene til å skrive fagartikler, såkalte prisoppgaver.²⁸ I tillegg hadde fagtidsskriftene en målsetning om å unngå partipolitikk. Tidsskriftene trykket artikler og rapporter fra offiserer som er ansett å sokne til venstre eller høyre i det politiske landskap, og selvsagt kan disse fagmilitære meningene tolkes i den ene eller andre politiske retning, men det er de fagmilitære meningene og holdningene jeg er ute etter, ikke de politiske.²⁹

For å kunne beskrive deler av den militære profesjonsetikken, vil jeg i tillegg til å se etter kunnskap om og holdninger til krigens folkerett, se særlig på de militære tidsskriftenes dekning av pågående og aktuelle kriger. Dette gjør jeg for å benytte disse som et prisme for hva offiserene fokuserte på og hvorvidt de kom med normative utsagn til krigshandlinger som enten kunne anses som folkerettslig eller folkerettsstridig, (in)human, (u)nødvendig, eller (u)ønsket.³⁰ I motsetning til de teoretiske artiklene, hvor perspektivet var på overordnet nivå med vekt på disponeringer av tropper og enheter, kunne krigens realiteter i beste fall unngås i deknings av de pågående og aktuelle krigene. Fagtidsskriftene trykket også beretninger og utdrag fra offisielle innsendte rapporter fra offiserer som hadde vært observatører i pågående kriger, på oppdrag for Forsvaret, såkalte krigsstipendiater.³¹ Fagtidsskriftene anser jeg derfor som en egnet kilde, siden disse kunne leses av hele profesjonen og andre interesserte, og var åpne for fagdebatt. Ved særlig å fokusere på de pågående og aktuelle krigene håper jeg også å unngå hva Roald Berg omtaler som legitimerende trusselproduksjon, i hans bind av *Norsk forsvarshistorie: Profesjon, union, nasjon*. Med bakgrunn i både kriger, utviklingen innen militær teknologi og opprustning i Europa, ble det produsert tenkelige trusselscenarier mot Norge, som igjen utløste bevilgninger til egen profesjon i den interne budsjettkampen på Stortinget.³² Roald Bergs analyse er blant annet basert på de samme kildene som jeg benytter: *Norsk Militært Tidsskrift*.³³ Derimot var en viktig årsak til at offiserene fulgte med på de pågående og aktuelle krigene, det å trekke lærdommer av andres erfaringer fra militære operasjoner og krigføring, og ikke for å fremheve tenkelige trusselscenarier mot norsk

²⁸ Prisoppgaver ble vurdert av en egen komite, og ble premiært og/eller anbefalt for trykking i tidsskriftene hvis besvarelsen var bra og av god nok kvalitet. Aktuelle problemstillinger ble annonsert i tidsskriftene. Problemstillingen kunne være selvvalgt. Se for eksempel: Sømilitære Samfund, «Prisoppgaver fremsatte af sømilitære samfund, Horten», *Norsk Tidsskrift for Søværnen*, 8. årg., 1889–1890, s. 85; Kristiania militære samfund «Årsberetning fra Kristiania militære samfund for 1894», *Norsk Militært Tidsskrift*, 58. bd., 1895, s. 162–166.

²⁹ For videre diskusjon, se: Kingsrød, «Mænd af Faget: De norske hæroffiserers militærfaglige anskuelser på midten av 1800-tallet», s. 3–6.

³⁰ Hvorvidt denne krigføringen kan anses som nødvendig, uetisk eller inhumant i dag, er opp til leseren.

³¹ Rapportene fra krigsstipendiatene oppbevares trolig på Riksarkivet.

³² Berg, *Union, profesjon, nasjon*, s. 216–219, 302, 306–310.

³³ Berg har benyttet *Norsk Militært Tidsskrift* årgangene 1831–1905.

territorium. Det er med andre ord offiserens refleksjoner i møte med den faktiske krigføring jeg er ute etter.³⁴

Frykt for å fremstå som mer brutal enn hva samfunnet aksepterte, kan ha ført til selvsensur hos offiserene, slik at de unngikk temaer som var spesielt politiserte eller moraliserte.³⁵ Men som Ole Martin Brunborg har vist i sin masteroppgave, avlagt ved Forsvarets høgskole, var det i perioden 1900–1914 tilnærmet de samme holdningene til krig og militær makt både i det norske samfunn og hos offiserene i avdelinger som var rettet mot operativ tjeneste. Legitimiteten var knyttet til selvforsvarskrig, ved forsvar av nasjonen og territoriet. Samfunnets imperativer og det funksjonelle imperativ var i samsvar når det kom til de grunnene som legitimerte krig, militær makt og krigerverdier. Med andre ord var det enighet om *jus ad bellum*. Disse holdningene og verdiene var i overensstemmelse med krigens krav, «the hard values of the battle field».³⁶ Videre viser han at de samme krigerverdiene omtrent 100 år senere finnes hos de profesjonelle soldatene, men ikke i resten av samfunnet, og kan derfor oppfattes som brutale.³⁷ Brunborg går ikke inn på holdninger til ulike krigføringsmidler³⁸, krigføringsmetoder, eller mål³⁹, altså *jus in bello*. Brunborgs analyse stemmer overens med resultatene fra forskningen på den norske fredstradisjonen. Mange av de som ble ansett som fredsvenner var tilhengere av å ha et effektivt militærapparat for å verne om nasjonen og territoriet mot angrep fra ytre makter. Disse beskrives derfor oftest som relative fredsvenner, de var ikke absolutt pasifister, og kunne følgelig støtte opprustingen på slutten av 1800-tallet og starten av 1900-tallet.⁴⁰

I og med at holdningene på et *jus ad bellum*-nivå var i samsvar hos de militære og de sivile, der krigens krav var styrende (selvforsvar mot overmakt), er det god grunn til å anta at tidsskriftene ikke av selvsensur utelukket temaer som, i alle fall i dagens samfunn, vil ha føltet som ubehagelig. Spørsmålet er hva som ville ha føltet ubehagelig for datidens samfunn

³⁴ Rent historiefilosofisk, er dette motivet inspirert av Harald Høibacks synspunkter og betraktninger i hans hovedfagsoppgave i filosofi *Kan vi lære av historien? En studie i militær kompetansefilosofi*. Tilgjengelig i artikkelform i *Forsvarsstudier*, nr. 1, 2003.

³⁵ Nils Ivar Agøy hevder det var en norm i den militære profesjon å unngå splittende partipolitikk siden profesjonen var avhengig av et godt forhold til alle de vernepliktige og hele nasjonen. Og videre, at denne normen ble svekket, men ikke opphevet, da enkelte offiserer ble politisk aktive på slutten av 1800-tallet. Agøy, *For konge og fedreland?*, s. 40–42.

³⁶ Brunborg, «På sporet av norsk krigerkultur», s. 3

³⁷ Brunborg, «På sporet av norsk krigerkultur»

³⁸ Også omtalt som stridsmidler.

³⁹ Mål, som i betydningen objekter og personer – ikke i betydningen målsetning.

⁴⁰ Rønning, Mats, «Fredsaar i gjentatt strid – historien om den folkelige fredsbevegelse i Norge før 1914», Masteroppgave i historie, Universitet i Oslo, 2005, begrepsparet relativ og absolutt fredsvenn introduseres på s. 4, men omhandles i store deler av oppgaven; Ringsby, *40 års kamp for fred*, s. 121, 250 – 257; Berg, *Union, profesjon, nasjon*, s. 217–218.

angående *jus in bello*. At soldater dør, dreper og ødelegger i militære operasjoner, eller hvordan de dør, (og hva de) ødelegger og (hvem de) dreper? I henhold til Brunborgs analyse som støttes indirekte av forskningen på fredstradisjonen, ville det verken blant majoriteten av de militære eller de sivile i Norge vært de store innvendingene mot det første, altså at soldater dør, dreper og ødelegger i en selvforsvarskrig. Kan det tenkes at det heller ikke ville ha vært de store innvendingene mot hvordan (og hvem/hva) de drepte og ødela, altså *jus in bello*?

For å belyse samfunnets imperativer har jeg konsentrert meg særlig om personer innenfor det politiske system i Norge, personer som ønsket å, eller kunne, påvirke den norske forsvars- og sikkerhetspolitikken og dermed også offiserens handlingsrom. Det var tross alt stortingsrepresentanter som stilte seg bak anbefalingene fra de militære autoriteter og Forsvarsdepartementet om å ikke ratifisere Landkriksreglementet av 1899 i 1900.⁴¹ Både rettshistorikeren Dag Michalsen og historikeren Karl Erik Haug har hver for seg og sammen vist at det i perioden 1850–1914 var akademikere, særlig jurister, som formet både norsk utenrikspolitikk og indirekte norsk sikkerhetspolitikk.

Rettshistorikeren Dag Michalsen har vist at det var sterke og gjensidige bånd mellom jurister og det juridiske fakultet ved Universitetet i Kristiania på den ene siden, og Stortinget og Regjeringen på den andre. En rekke jurister var stortingsrepresentanter og regjeringsmedlemmer. Enkelte vekslet mellom ledene politiske og akademiske verv. Juristene var dermed nærmest forpliktet til å bidra med juridiske løsninger på de politiske spørsmål.⁴² Haug viser at dette systemet, som det er fristene å omtale som det juridisk-politiske system, vedvarte etter 1905. Haug inkluderer Nobelinstituttet og Nobelkomitéen, samt andre akademikere i tillegg til juristene, i dette systemet som formet utenrikspolitikken. Videre viser Haug at staten Norge sitt offisielle syn ofte falt sammen med, eller ble styrt av, fagekspertisen til de som besatt de offisielle stillingene (som delegater, diplomater og utenriksministere).⁴³ En rekke jurister var også sentrale innenfor fredsbevegelsen, hvor folkerett ble et viktig tema.⁴⁴ Siden folkerett var et juridisk fag har jeg ansett det som mest relevant og fruktbart innenfor rammen av denne masteroppgaven å se nærmere på juristene. For hvis disse hadde kunnskap og holdninger om krigens folkerett, vil dette gi indikasjoner på holdninger til *jus in*

⁴¹ Agøy, «'It will serve to increase our Union difficulties», s. 202–205.

⁴² Michalsen, Dag, «Francis Hagerup og rettens internasjonalisme», *Nytt Norsk Tidsskrift*, nr. 1, 2003, s. 34; Michalsen, Dag, «Folkerett mellom unionspolitikk og rettsvitenskapelig forskning foran 1905 – L.M.B. Auberts 'Norges folkerettslige stilling', 1897», *Jussens Venner*, årg. 37, nr. 1, 2002, s. 52–53.

⁴³ Haug, *Folkeforbundet og krigens bekjempelse*, s. 9–13, 30, 52–68.

⁴⁴ Haug, *Folkeforbundet og krigens bekjempelse*, 2012, s. 52–68; Ringsby, *40 års kamp for fred*, s. 1–2, 9–11, 237–258, 270–271.

bello både i det politiske og sivile samfunn i Norge.⁴⁵ Kildene som er undersøkt og benyttet er både litteratur om denne faggruppen og verk og artikler av norske jurister.

Metodisk har det vært mer utfordrende å finne en måte å gjennomføre en empirisk undersøkelse av kunnskaper og holdninger hos de sivile juristene, enn hos de militære. De militære fagtidsskriftenes hovedtema var tross alt militære operasjoner, våpen og krigføring. Det fantes ikke noe tilsvarende norsk eller nordisk juridisk tidsskrift som hadde det samme som hovedtema, altså de juridiske sidene ved krig og krigføring: militær rett og krigens folkerett. Det foreligger heller ingen oversiktsverk eller databaser som dekker dette tema for norske jurister (eller politikere).⁴⁶ Eksisterende forskning hvor temaet, eller et av temaene, har vært holdninger til krig og militær makt, har på samme vis vært mangelfull når det kommer til holdninger til *jus in bello*.⁴⁷

På den annen side viste det seg i løpet av undersøkelsen at generalstabens bibliotek, som fungerte som offiserenes bibliotek, innehar flere bøker, fagartikler og hefter som omhandler krigens folkerett enn hva jeg har lyktes å finne frem til i digitaliserte og søkbare norske databaser.⁴⁸ De kildene jeg har funnet frem til via litteratur, biografier og bibliografier, finnes med få unntak også i generalstabens bibliotek. Det er med andre ord lite som tyder på annet enn at de som var ansvarlige for innhenting av relevante utgivelser til generalstabens bibliotek var oppdatert, og hadde en god oversikt over de norske og utenlandske akademikers utgivelser som hadde relevans for den militære profesjon.⁴⁹ Det kan relativt enkelt undersøkes hva som fantes i kategorien folkerett, om det var mer om samme tema i andre kategorier og om det har utkommet flere utgivelser av samme forfatter.⁵⁰

Oppgavens disposisjon

For å kunne besvare oppgavens problemstillinger, redegjøres det i kapittel 2 for krigens folkerett og hvordan jeg har fortolket denne. Krigens folkerett fortolkes i den militære

⁴⁵ Dette, med tanke på at aktørene som politikere ble valgt inn i på Stortinget og var derfor avhengig av den stemmegivende del av befolkningen.

⁴⁶ Det har ikke lyktes meg å finne noe slikt oversiktsverk eller database.

⁴⁷ Jevnfør ovenfor og fotnote 9.

⁴⁸ For eksempel Nasjonalbiblioteket og andre bibliotek tilknyttet bibsys. Riktig nok pågår systematiseringen og digitaliseringen av Nasjonalbibliotekets samlinger kontinuerlig, slik at stadig flere tekster som omhandler krigens folkerett kan bli gjort tilgjengelig – ofte fordi man kan gjennomføre ordsøk på hele teksten, og ikke bare bibliotekarenes katalogisering.

⁴⁹ Bibliotekarene ved Forsvarsmuseets bibliotek, hvor generalstabens bibliotek inngår, har et slikt inntrykk på et generelt grunnlag basert på lang erfaring med andre emner og temaer i generalstabens bibliotek. Samtale med Unni Berge og Mette Guderud, Forsvarsmuseets bibliotek, Akershus festning, 19.03.2015.

⁵⁰ Forsvarsmuseet, Generalstabens bibliotek, Kataloger over generalstabens bibliotek.

profesjons og krigens perspektiv. Redegjørelsen og fortolkningen ligger til grunn for analysen av hvilke kunnskaper om, og holdninger til, krigens folkerett og den eventuelle etikken som lå til grunn for holdningene.

I det tredje kapittelet redegjør jeg for Nils Ivar Agøys tidligere funn og antydninger angående innvendingene og argumentene mot Landkriksreglementet og de tre Haagdeklarasjonen av 1899. Jeg analyserer så disse innvendingene og argumentene i lys av krigens folkerett.

I kapittel 4 og 5 undersøkes militærretten og utdanningene. Det forsøkes å finne svar på om krigens folkerett var implementert i militærretten, som i lover og reglementer, og om krigens folkerett inngikk i offiserens og juristenes utdanninger. Og dermed anskueliggjør mulige kunnskaper som offiserene og juristene kunne ha opparbeidet seg om krigens folkerett. Militærrettens normative bestemmelser kan også ha ligget til grunn for innvendingene og argumentene fremsatt i 1900.

I det nest siste kapittelet analyseres de militære tidsskriftene og juristens forfatterskap. I hvilke omfang av innholdet og fremstillingen utgjorde krigens folkerett, som dens regler, normer, prinsipper og traktater? Hvilke holdninger kan man finne til ulike regler, normer, prinsipper og krigføringsmidler og -metoder? Var tidsskriftene en mulig kunnskapskilde om krigens folkerett? Og hva kan sies om etikken som eventuelt lå til grunn?

I det avsluttende kapittelet oppsummerer jeg funnene og konklusjonene i lys av problemstillingene. Jeg trekker også frem mulige implikasjoner.

Kapittel 2

Krigens folkerett som profesjonens etikk

Innledning

I dette kapittelet redegjøres det for traktater, prinsipper og regler i krigens folkerett. Denne redegjørelsen og tolkningen ligger til grunn for den videre analysen av stortingsbehandlingen i 1900, de militære tidsskriftene, militærjuridiske kilder og andre relevante kilder og litteratur.

Som nevnt over er det en rekke metodiske utfordringer forbundet med å analysere kunnskapsnivået og holdningene blant offiserer og jurister. Det foreligger ingen autorativ fortolkning av hele krigens folkerett, da denne ble fortolket ulikt både blant jurister, offiserer, statsledere, politikere og akademikere. Det kan med rette sies at det var et internasjonalt anarki: det fantes ikke noen overordnet maktinstans over de suverene statene som kunne gripe inn ovenfor maktovergrep og folkerettsbrudd. I siste instans kunne hver enkelt stat foreta sin suverene fortolkning, blant annet om hva som skulle regnes som *casus belli* og *jus ad bellum* for å gå til krig, og videre hva som var *jus in bello*.⁵¹

Men det var likevel enighet om visse prinsipper, skikker, normer og sedvane – og etter hvert, traktatfestede internasjonale bestemmelser. Det var også enighet om hva som var aksepterte reaksjonsformer på det som kunne tolkes som illegitim maktbruk eller folkerettsbrudd. Av disse grunner har jeg derfor lagt vekt på om offiserene og juristene kjente til slike prinsipper, skikker og normer, samt de konkrete bestemmelsene og traktatene. Både det som ble gjeldende folkerett og de bestemmelsene som kan sies å ha vært kodifiseringer av krigens regler, normer, prinsipper, skikker og sedvane.

Videre har jeg også lagt vekt på hvordan krigens folkerett ble tolket i pågående kriger, i den faktiske krigføringen. Perspektivet i denne oppgaven er først og fremst fra offiserens ståsted, krigens folkerett som de stridendes folkerett, profesjonens etikk. Som et element i deres militære profesjon og funksjonelle oppgave, det å være i stand til å føre og vinne krig.

⁵¹ Boye, *Haandbok i folkeret*, s. 10–11; Best, *Humanity in Warfare*, s. 128ff.

Krigens folkerett som profesjonens etikk

Dette perspektivet er ikke bare instrumentelt, men reflekterer et sentralt opphav til den moderne krigens folkerett. Denne ble i løpet av andre halvdel av 1800-tallet og frem mot første verdenskrig basert på tradisjoner, normer, skikker og prinsipper som hadde utviklet seg i krig og i lys av krigshandlinger gjennom århundrer. Enkelte av disse handlingsregulativene kan spores tilbake til antikken og middelalderen, andre kan spores tilbake til tidlig nytid, både fra kristne og islamske områder og trolig også fra hinduistiske områder. Dette ble så kodifisert, standardisert og proklamert til å gjelde hele den siviliserte verden, de suverene statene som levde opp til datidens moderne vestlige standard. Militære var med på denne formative prosessen fra midten av 1800-tallet, som deltakere i forhandlingene ved de ulike konferansene eller kongressene om de foreslåtte reglementene, deklarasjonene og konvensjonene. Videre var de militære med da de selv testet og tolket disse i praksis, i krig, og var med på den videre formingen av krigens folkerett basert på erfaringene i felt. Det skal også sies at den ratifiserte krigens folkerett, ikke dekket alle de skikkene, prinsippene og normene som også eksisterte på den tiden. Mange ble nevnt, men ikke nødvendigvis med eksplisitte bestemmelser.⁵²

Det er selvfølgelig ikke mulig å gjengi hele krigens folkerett her, men de mest sentrale traktatene og prinsippene må nevnes. Det legges her vekt på det som ble ansett som regler, normer, prinsipper, skikk og sedvane. Dette var nødvendigvis ikke gjeldende folkerett juridisk sett, i form av traktater som var ratifisert av mange nok stater. Av tidligere forskning er Geoffrey Bests *Humanity in Warfare: The Modern History of the International Law of Armed Conflicts* et sentralt verk. Best har sett på samspillet mellom de militære og de sivile i utformingen av krigens folkerett i et militærhistorisk bredt perspektiv, i tråd med Huntingtons teori om sivil-militære relasjoner. Bests klassiske verk er sentral for denne oppgavens forståelse, og tolkning, av krigens folkerett.

Traktater – både ratifiserte og ikke-ratifiserte

Folkerettstraktatene som ble utformet angående *jus in bello* var Parisdeklarasjonen av 1856, Genèvekonvensjonen av 1864, revidert 1868 og 1906, St. Petersburgdeklarasjonen av 1868, Landkriksreglementet av 1874, revidert 1899 og 1907, samt Sjøkriksreglementet av 1907, revidert 1909. I tillegg var det en rekke tilleggskonvensjoner og -deklarasjoner i 1899, 1904

⁵² Best, *Humanity in Warfare*, s. 60–62, 74–77, 121–127, 129–215; Quataert, «War-Making and the Restraint of Law: the Formative Years, 1864–1914», s. 142–162; Johansen, Sigrid Redse og Jacob Thomas Staib, *Jus og militærmakt*, Gyldendal akademisk, Oslo, 2009, s. 165–176.

og 1907 angående visse krigføringsmidler, krigføringsmetoder, og mål.⁵³ Flere av traktatene overlappet med nøytralitetsretten, som regulerte plikter og rettigheter mellom krigførende og nøytrale stater. Alle disse traktatene ble slutført på internasjonale konferanser enten i Paris, St. Petersburg, Brüssel, Genève eller Haag.⁵⁴

Den mest omfangsrike traktaten hva angår regulering av krigshandlinger, krigføringsmetoder, krigsføringsmidler, legitime mål, rettigheter og plikter angående stridende, sårede og krigsfanger, var Landkrisreglementet. Dette ble ratifisert i 1899, men var en revidert versjon av 1874-utgaven. Landkrisreglementet ble i stor grad basert på *Instruction for the Government of Armies of the United States in the Field. US Army General Orders No. 100*, også kjent som *Lieber's Code*,⁵⁵ fra 1863. Dette var et feltreglement for den amerikanske unionshæren utformet på bakgrunn av en kodifisering av krigens folkerett av den tysk-amerikanske juristen dr. Francis Lieber, tilpasset behovet for forsoning i en fremtidig amerikansk etterkrigstid, og etter endelig godkjenning av nordamerikanske militære. *Lieber's Code* ble etter den amerikanske borgerkrigen benyttet som et utgangspunkt av russiske jurister da de utformet et utkast som ble lagt til grunn for konferansen i Brüssel 1874. Der deltok militære utsendinger fra en rekke europeiske stater, deriblant Sverige og Norge, hvor resultatet var Landkrisreglementet av 1874.⁵⁶ Dette ble signert, men ikke ratifisert av et tilstrekkelig antall stater, og ble i juridisk forstand ikke gjeldende folkerett. *The Institute for International Law* gav siden ut det som har blitt kjent som *The Oxford Manual* av 1880. Denne manualen ble blant annet basert på *Lieber's Code* og Landkrisreglementet av 1874, og siden lagt til grunn for den første fredskonferansen i Haag i 1899. I rent juridisk forstand var også juristene sentrale, men disse kodifiserte krigens folkerett slik de tolket den, i et samspill med de militære. Landkrisreglementet, som ikke forandret seg radikalt fra 1874, frem til 1907, kan derfor anses som en sentral normativ kilde basert på det som ble ansett som ønskelig og praktisk mulig i felt i en fremtidig krig, basert på erfaringer i pågående og tidligere kriger. Med andre ord en god indikator for mye av den militære profesjonens etikk.⁵⁷

⁵³ Mål, som i betydningen objekter og personer, og ikke målsetning.

⁵⁴ Parisdeklarasjonen ble utformet på fredskonferansen etter Krimkrigen, men var basert på tidligere nasjonale regelverk og internasjonal sedvane. Det opereres med en rekke navn for disse traktatene og konferansene, som Genèvekonvensjoner og Haagkonvensjoner, Genèvevrett og Haagrett, første og andre fredskonferanse i Haag, Brusselkonferansen, samt at flere av traktatene i dag faller inn under begrepet Internasjonal Humanitær Rett (IHL), i tillegg til begrepet krigens folkerett. Traktatene finnes digitalt tilgjengelig på www.icrc.org, som igjen i stor grad er basert på Schindler og Toman, *The Laws of Armed Conflicts*, 1973.

⁵⁵ Best, *Humanity in Warfare*, s. 155.

⁵⁶ Også kjent som både Brüsseldeklarasjonen.

⁵⁷ Best, *Humanity in Warfare*, s. 155–156, 169, 171; Johansen og Staib, *Jus og militærmakt*, s. 173, 175; Landkrisreglementet av 1907 er fortsatt gjeldene folkerett, også for norske styrker. Forsvarsjefen, *Manual i krigens folkerett*, Forsvaret, 2013, s. 17.

De andre traktatene var også sentrale, men de regulerte oftest kun enkelte deler. Allikevel reflekteres flere av de sentrale prinsippene i krigens folkerett som kan spores i tidligere tiders praksis og normer i krig. Når det kommer til Sjøkrigsretten var det en større grad av prinsipiell uenighet om en rekke forhold, som igjen kan spores i hvordan kriger på sjøen hadde blitt, og ble, utkjempet. Derfor er det vanskeligere å påstå at opphavet til Sjøkrigsreglementet av 1907 (og 1909) bygde på den samme graden av kontinuitet, konsensus og resonans, som Landkrigsreglementet.⁵⁸

Prinsipper – sentrale handlingsregulatorer

De mest sentrale prinsippene som skulle regulere krigføringen var militær nødvendighet, proporsjonalitet, distinksjon, humanitet, gjensidighet og represalie.⁵⁹ Militær nødvendighet anerkjente de krigførendes rett til å gjøre de handlinger som var nødvendige for å oppnå seier, eller nødvendige for å unngå tap. Det kan sies at de resterende prinsippene hadde som hensikt å definere hva som var militært nødvendig og unødvendig. Unødvendige krigshandlinger, handlinger som ikke tradisjonelt hadde vist seg å lede til militær seier, ble ansett som illegitime, slik som henrettelse av krigsfanger, angrep på kvinner og barn, plyndring og overgrep.⁶⁰ I henhold til proporsjonalitetsprinsippet skulle krigshandlingens uønskede, eller negative, konsekvenser (skade, lidelse og død) stå i samsvar til det som kunne forventes av oppnådd ønsket effekt.⁶¹

I henhold til distinksjonsprinsippet skulle det skilles mellom militære mål og ikke-militære mål, i dag ofte omtalt som sivile mål. Begrepet sivile mål er upresist og dekker ikke alle de ikke-militære mål, ei heller de ikke-sivile mål. Det sentrale i distinksjonsprinsippet var at krigshandlingene skulle rettes mot de målene som kunne utgjøre en militær trussel.⁶² I Parisdeklarasjonen av 1856 ligger premisset til grunn for bestemmelsene om at kun fiendtlige skip og kun gods som kunne komme fiendens krigføring til gode, såkalt kontrabande, kunne tas som prise (beslaglegges og utnyttes). Nøytrale skip og nøytralt gods var ikke legitime

⁵⁸

⁵⁹ De fleste av disse prinsippene finnes den dag i dag, men kan tolkes og vektlegges noe annerledes. For en gjennomgang av dagens krigens folkerett, i et norsk militærjuridisk perspektiv, se: Johansen og Staib, *Jus og militærmakt*, 2009; Forsvarsjefen, *Manual i krigens folkerett*, 2013.

⁶⁰ Best, *Humanity in Warfare*, s. 47–49, 53, 172–177; Holtzendorff, *Den europæiske folkeret*, s. 15–18; Johansen, og Staib, *Jus og militærmakt*, s. 171–172, 174, 183.

⁶¹ Best, *Humanity in Warfare*, s. 157, 171; Holtzendorff, *Den europæiske folkeret* s. 16–18; Johansen og Staib, *Jus og militærmakt*, s. 184–185.

⁶² Best, *Humanity in Warfare*, 179ff, 190ff, 200ff; Johansen og Staib, *Jus og militærmakt*, 2009, s. 170, 183–185; Holtzendorff, *Den europæiske folkeret* s. 15–18.

mål.⁶³ Videre ble en rekke militære ikke-stridende (non-kombattante) definert som ulovlige krigføringsmål i Genèvekonvensjonen av 1864. Syke og sårede soldater, sanitetspersonell og sanitetsmateriell skulle anses som nøytrale, de var ikke legitime mål. Det samme gjaldt frivillige sivile som pleiet de syke og sårede soldatene. Sentralt i Genèvekonvensjonen stod humanitetsprinsippet: krigføringens unødvendige lidelser og død skulle begrenses til et minimum. Også fiendens syke og sårede skulle beskyttes og pleies. De som pleiet skulle også beskyttes. På lignende vis fantes begge disse prinsippene i andre traktater. I St. Petersburgdeklarasjonen av 1868 lå følgende premiss til grunn: at de krigførende statenes eneste legitime mål var å svekke fiendens militære kapasitet. Og for å oppnå dette, var det «sufficient to disable the greatest possible number of men», på en slik måte som involverte minst mulig smerte, skade eller død. Altså *men*, ikke nødvendigvis soldater. Og *disable*, ikke nødvendigvis å drepe eller lemleste.⁶⁴ Krigføringssmidler som kunne bli ansett som inhumane, ble ansett som uønskede og forbudte. Som brann- eller eksploderende prosjektiler under 400g og fragmenterende eller ekspanderende prosjektiler. Gift, samt kvelende og skadelig gass (ikke som biprodukt av granater og lignende) ble også ansett som forbudte krigføringssmidler. Men bak disse forbudene lå trolig sivilisasjonsprinsippet. Siviliserte mennesker skulle ikke drepe hverandre på en slik måte.⁶⁵

Et prinsipp som hang nært sammen med distinksjonsprinsippet og humanitetsprinsippet var gjensidighetsprinsippet. Bare noen kunne ta del i striden, og disse skulle anerkjenne hverandre som stridende. Krigens folkerett anerkjente lovlige stridende etter visse kriterier, som ble kodifisert i Parisdeklarasjonen av 1856 og Landkriksreglementet av 1874.⁶⁶ Disse vil være beskyttet av krigens folkerett, som for eksempel at selv fiender skulle gis behandling hvis de ble såret og overga seg, samt få status som krigsfanger. Oppfylte ikke de som tok del i striden kriteriene for lovlig stridende, for eksempel ved at de ikke fulgte krigens folkerett, kunne de risikere å miste de overnevnte rettighetene og bli behandlet som

⁶³ Parisdeklarasjonen av 1856; Kleen, R. *Neutralitetens lagar*, Gernandts, Stockholm, 1889, s. 470.

⁶⁴ Genèvekonvensjonen av 1864; St. Petersburgdeklarasjonen av 1868, sitat fra Schindler og Toman, *The Laws of Armed Conflicts*, s. 96.

⁶⁵ St. Petersburgdeklarasjonen av 1868, Landkriksreglementet av 1874, art. 12 a; Landkriksreglementet av 1899, art. 23 a; Haagdeklarasjon (II) av 1899 angående bruk av ballonger og lignede fartøy; Haagdeklarasjon (III) av 1899 angående kvelende og giftig gass; Berntsen, Tor Arne S., «Gasskrig og etikken bak tillatte og forbudte våpen», i Høiback, Harald og Palle Ydsebø (red.), *Første verdenskrig – operasjoner, myter og innflytelse*, Abstrakt forlag, 2014, s. 214–216.

⁶⁶ Landkriksreglementet av 1874; Parisdeklarasjonen av 1856, denne traktaten ga ingen rettigheter til kapere, altså sivile som var anerkjente av sin stat til å benytte maktmidler mot fiendtlige skip for å ta disse eller skipslasten som prise. Kapere kunne dermed betraktes som kriminelle av den andre parten i konflikten, og straffes deretter. Det samme kan sies om spioner, som ble ansett som legitimt å benytte. Disse hadde ikke krav på beskyttelse mot straffeforfølgelse. Oxford Manualen av 1880 art. 19–21; Boye, *Haandbok i folkeret*, s. 142.

kriminelle. I siste konsekvens henrettet hvis de ble tatt til fange.⁶⁷ Gjensidighetsprinsippet kan sies å inkludere gjengjeldelsesprinsippet⁶⁸: krigshandlinger utført av den ene parten, kunne forventes å bli utført også av den andre. Hvis den ene parten ikke ga nåde, altså henrettet overlevende fiender eller fiender som overga seg, var det ikke uvanlig at den andre parten også gikk over til å ikke vise nåde. Det var altså et gjensidighetsforhold i handlingene mellom de stridende.

Siden det ikke var noen øvrig maktinstans som kunne bryte inn ovenfor krigførende som brøt regler eller normer, var prinsippet om represalie en form for selvtekt og kommunikasjon. Represalie skulle være en handling for å signalisere at et begått prinsipp-, norm- eller regelbrudd ikke ble akseptert og dermed ville føre til negative konsekvenser for fienden, straff. Konkret gikk dette ut på at den part som mente et folkerettsbrudd var blitt begått, selv kunne true med eller utføre et folkerettsbrudd. Ideelt skulle represaliens omfang og styrke tas i betraktning av de andre prinsippene, som nødvendighet, distinksjon, proporsjonalitet og humanitet. Dette for å unngå en gjengjeldesspiral og brutalisering.⁶⁹

⁶⁷ Best, *Humanity in Warfare*, s. 154–157, 190–200.

⁶⁸ Berntsen, «Gasskrig og etikken bak tillatte og forbudte våpen», s. 218–221.

⁶⁹ Best, *Humanity in Warfare*, s. 166–172, Boye, Thorvald, *Haandbok i folkeret*, s. 115; Holtzendorff, *Den europæiske folkeret*, s. 15; Lieber's Code, 1863, art. 27–28; Oxford Manual, 1880, art. 84–86.

Kapittel 3

Landkriksreglementet og de tre Haagdeklarasjonene av 1899

Innledning

I dette kapitlet analyseres Norges behandling av spørsmålet om å ratifisere Haagkonvensjonen om landkrikslover og sedvane og de tre Haagdeklarasjonene angående krigføringens midler og metoder – alle tre signert av Norge og Sverige under den første fredskonferansen i Haag i 1899. Som nevnt i kapittel 1 er dette et sentralt utgangspunkt for oppgavens problemstillinger og griper inn i tidligere forskning som kommer inn på *jus in bello*: Nils Ivar Agøys artikkel i *Historisk Tidsskrift* i 2000, «'It will serve to increase our Union difficulties': Norway, Sweden and the Hague Peace Conference of 1899». Behandlingen analyseres i lys av krigens folkerett redegjort for i kapittel 2. Behandlingen i 1907 er tatt med fordi den tydeliggjør noen forskjeller.

Norges avståelse fra ratifikasjon i 1900

Etter at resultatene fra den første fredskonferansen i Haag i 1899 var klart og traktater signert, skulle hver enkel stat ta stilling til ratifikasjon. Norge og Sverige, i likhet med majoriteten av de andre statene, ratifiserte nær samtlige traktater – med unntak av Haagkonvensjonen om landkrikslover og sedvane, bedre kjent som Landkriksreglementet av 1899. Av de totalt 24 statene, bestående av både stormakter og småstater, som hadde signert Landkriksreglementet, var det bare Tyrkia, og Norge og Sverige, som ikke hadde ratifisert Landkriksreglementet innen våren 1902. Kina og Sveits valgte heller ikke å ratifisere i 1900. Stortinget hadde høsten 1900 stilte seg bak regjeringens anbefaling om å ikke ratifisere Landkriksreglementet. Det var ingen innvendinger i Sverige mot traktaten, men av hensyn til unionens enhet utad, ratifiserte heller ikke Sverige traktaten. Våren 1901 rettet Nederland en invitasjon til Norge og Sverige om å ratifisere Landkriksreglementet, men den norske regjeringen hadde ikke forandret sitt standpunkt. Først i 1907 ratifiserte Norge og Sverige traktaten.⁷⁰ Da hadde Landkriksreglementet av 1899 vært var gjeldende folkerett i flere år.

⁷⁰ Agøy, «'It will serve to increase our Union difficulties», s. 202–205; Schindler og Toman, *The Laws of Armed Conflicts*, s. 88–89.

Krigføringens midler og metoder

Nils Ivar Agøy har vist at Norge var nær ved å ikke ratifisere de tre deklarasjonene som forbød

at kaste projektiler eller sprængstoffer ned fra balloner eller paa andre lignende maader [...], brug af projektiler, som har til eneste øiemed at udbrede kvælende eller giftige gasser [og ...] brug af kugler, som let udvider sig eller bliver flade i det menneskelige legeme, saasom kugler med haard mantel, som ikke helt dækker kjernen, eller som maatte være forsynet med indsnitt.⁷¹

Flere militære autoriteter skal ha hatt innvendinger mot de tre deklarasjonene og artikkel 22 og artikkel 23, e og g.⁷² Artikkel 22 ble oversatt slik i 1907: «De krigførende har ikke uidskrænket frihed i valget af milder til at skade fienden.»⁷³ Og artikkel 23 slik:

Foruden de forbud, som er opstillet ved særegne overenskomster, er det navnlig forbudt: [...] e. at anvende vaaben, projektiler eller stoffer, som er egnet til at volde unødige onder. [...] g. at ødelægge eller tage fiendtlig eiendom, fraseet de tilfælde, hvor det maatte være uomgængelig paabudt af krigens behov.⁷⁴

Generalstaben gjenga i 1900 artikkel 23, e. slik: «at anvende vaaben, projektiler eller stoffer, som er skikkede til at foraarsage unødige ulykker».⁷⁵

Innvendingene mot disse bestemmelsene ble i utgangspunktet støttet av Forsvarsdepartementet og regjeringen. Men etter press fra unionens utenriksminister Lagerheim, valgte regjeringen å fremlegge de tre deklarasjonene med anbefaling om ratifikasjon for Stortinget etter at Forsvarsdepartementet hadde revurdert sitt standpunkt.⁷⁶ Agøy har benyttet korrespondansen internt i statsapparatet, men tidspunktene, innvendingene og argumentene stemmer overens med de vedlagte uttalelsene fra generalstaben og generalfelttøymesteren i innstillingen til Odelstinget av 8. august 1900.⁷⁷

⁷¹ Innst. O. nr. IV (1900–1901) *Spørsmål om ratifikasjon af de ved fredskonferencen i Haag vedtagne bestemmelser*, s. 19.

⁷² Agøy, «'It will serve to increase our Union difficulties», s. 203–204

⁷³ Norsk oversettelse i St. prp. nr. 106 (1906–1907) *Angaaende Norges ratifikasjon af Haagerkonventionen af 1899 om landkrigens love og sædvaner*, s. 27.

⁷⁴ Norsk oversettelse i St. prp. nr. 106 (1906–1907) *Angaaende Norges ratifikasjon*, s. 27.

⁷⁵ Innst. O. nr. IV (1900–1901) *Spørsmål om ratifikasjon* s. 20.

⁷⁶ Agøy, «'It will serve to increase our Union difficulties», s. 203–204.

⁷⁷ I Agøy, «'It will serve to increase our Union difficulties», s. 203–204; Innst. O. nr. IV (1900–1901) *Spørsmål om ratifikasjon* s. 19.

Innvendingene og argumentene kan derfor si noe om holdninger både blant politikere, militære men også holdninger i samfunnet som begge gruppene var en del av og avhengig av. Både i følge Huntingtons teori om sivil-militære relasjoner og at politikerne var avhengig av støtte fra den stemmegivende del av befolkningen ved stortingsvalg. Forsvarsdepartementet og regjeringen hadde i utgangspunktet hadde stilte seg bak innvendingene og argumentene fra generalstaben og generalfelttøyimesteren. Deretter ble uttalelsene fra de militære vedlagt innstillingen til Stortinget. Derfor er det grunn til å tro at dette var holdninger som var akseptert og at de tålte dagens lys. At det i så fall skulle være et forsøk på å sverte de militære er lite trolig.⁷⁸

Hva var så innvendingene og argumentene fra generalstaben og generalfeltmesteren? Hvilke holdninger kommer til syne, og hva kan disse si om kunnskaper og etikk? Hvis en tar utgangspunkt i at de militære hadde omtrent samme forståelse av krigenes folkerett som presentert i kap. 2 ovenfor, fortøner deres argumentasjon seg som følger. Hovedpremisset i argumentasjonen var militær nødvendighet. Fra et strategisk perspektiv ville det være militært nødvendig for en numerisk underlegen part å benytte alle mulige midler, slik at den numeriske ulikheten ble utjevnet:

det [...] maa ansees uheldigt for de smaa stater, der kun vil komme til at føre krig inden sit eget landomraade for at forsvare dette mod angreb udenfra, at disse stater indskrænkes i benyttelsen af de midler, hvorved de kan holde numerisk overlegne fiender borte.⁷⁹

Det synes som denne militære nødvendigheten, i møte med en numerisk overlegen fiende ble forstått som om en nødtilstand: «Gaar begrænsningen» av krigføringmidler og -metoder «saa langt, kommer bestemmelserne til at modvirke de smaa stateres vigtigste interesse, bevarelsen af deres frihed og selvstændighed».⁸⁰

Den militære nødvendigheten ble også begrunnet ut ifra behovet om å avskrekke en potensiell fiende fra å angripe. De nye bestemmelsene, som kunne legge begrensinger på bruk av effektive stridsmidler kunne føre til en situasjon som «frister til overgrep af en numerisk overlegen fiende».⁸¹ Kort sagt, en småstats nødrettslige selvforsvar overfor en angripende overmakt som kunne true småstatens eksistens.⁸²

⁷⁸ Jevnfør nedenfor, avsnittet: Soldathåndbok og *Militær straffelov av 1902*.

⁷⁹ Innst. O. nr. IV (1900–1901) *Spørsmål om ratifikasjon* s. 20.

⁸⁰ Innst. O. nr. IV (1900–1901) *Spørsmål om ratifikasjon* s. 20.

⁸¹ Innst. O. nr. IV (1900–1901) *Spørsmål om ratifikasjon* s. 20.

⁸² Angående offiserens legitimeringsgrunnlag og rasjonale, se Berg, «Nasjonalstat og militærmakt 1814–1905», s. 32–77.

Fra et mer taktisk perspektiv, utrykte generalstaben og generalfelttøymesteren at det var nødvendig å ha prosjektiler som hadde en tilstrekkelig ødeleggende virkning. Generalstaben tilføyde at «erfaringer fra senere krige» hadde vist at «mantlede prosjektiler fra finkalibrede geværer ofte gjør meget liden virkning».⁸³

I tillegg argumenterte Generalstaben ut i fra prinsippet om humanitet, ved å vise til krigens natur og krigens krav:

krig i ifølge sin natur altid bliver inhuman, idet de anvendte kampmidler tilsiger ikke blot at ødelegge modstanderens krigsmateriel, men ogsaa og det fornemmelig ved dødbringende milder at anrette saadant tab i hans stridskræfter, at disses modstandskraft tilintetgjøres⁸⁴

Krig i seg selv var inhuman, og i utgangspunktet var generalstaben positiv til bestemmelser som kunne «gjøre den saa human som muligt».⁸⁵ Hverken generalstaben eller generalfelttøymesteren hadde innvendinger mot noen av de bestemmelsene som angikk beskyttelse og omsorg for sårede og krigsfange, eller det å vise hensyn til sivilbefolkning.⁸⁶ Men siden krigens natur, altså selve krigføringen, var inhuman, anså generalstaben det som likegyldig om hvordan man benyttet allerede aksepterte stridsmidler mot motstanderens styrker, som eksplosiver og prosjektiler. Metoden, for eksempel å slippe eller avfyre disse fra et luftfartøy, var ikke vesensforskjellig fra bruken av artilleri eller håndvåpen på bakken og fra høyder. Også generalfelttøymesteren anså dette som likegyldig.⁸⁷ Generalstaben påpekte også det noe motsetningsfulle i den ene deklarasjonene:

Man kan heller ikke indse, at det er humanere at ødelægge modstanderen med sprængstykker af en granat, der afriver hans lemmer, en at gjøre fienden ukampdyktig med en bedøvende gas; slagmarkens rædsler kan vel i sidste fald muligens endog formindskes⁸⁸

Å akseptere bedøvende gass var derimot ikke et argument for å benytte gift, for hverken generalfelttøymesteren eller generalstaben hadde noen innvendinger mot å forby gift – helt i tråd med sivilisasjonsprinsippet i krigens folkerett.⁸⁹

⁸³ Innst. O. nr. IV (1900–1901) *Spørsmal om ratifikation* s. 20, 21, sitat s. 21.

⁸⁴ Innst. O. nr. IV (1900–1901) *Spørsmal om ratifikation* s. 21.

⁸⁵ Innst. O. nr. IV (1900–1901) *Spørsmal om ratifikation* s. 20.

⁸⁶ Landkriksreglementet av 1899, artiklene: 4–21; 23, b, c, d, f; 25–28, 44–47, 50, 57– 60.

⁸⁷ Innst. O. nr. IV (1900–1901) *Spørsmal om ratifikation* s. 20, 21.

⁸⁸ Innst. O. nr. IV (1900–1901) *Spørsmal om ratifikation* s. 21.

⁸⁹ Landkriksreglementet av 1899, artikkel 23, b; Jevnfør kapittel 2, avsnittet: Prinsipper – sentrale handlingsregulatorer.

Prinsipielt ønsket altså generalstaben og generalfelttøymesteren å stå fritt i å benytte ethvert middel i selvforsvar, med unntak av gift, mot en invasjonstyrke, så lenge midlene ble benyttet til å nøytralisere invasjonstyrkens evne og vilje til å føre strid. Generalfelttøymesteren uttrykte det på denne måten:

Om vi angribes, maa vi nemlig have ret til til vort forsvar at benytte alle til vore raadighed staaende midler til vor fiendes ødelæggelse, naar disse anvendelse ikke strider mod ærens love⁹⁰

Generalstabens og generalfelttøymesterens argumenter kan på den ene side sies å være i tråd med flere av prinsippene i krigens folkerett, særlig tatt i betraktning av at de ikke hadde noen innvendinger mot noen av de andre bestemmelsene i Landkriksreglementet. Men fra den annen side var argumentasjonen og innvendingene i konflikt med, eller ble berørt av, andre prinsipper de ikke tok med i argumentasjonen.

For det første argumenterte generalstaben i praksis mot St. Petersburgdeklarasjonens prinsipielle og konkrete bestemmelse, ved bruk av humanitetsprinsippet. For det andre ville flere av bestemmelsene generalstaben og generalfelttøymesteren hadde innvendinger mot, være i tråd med St. Petersburgdeklarasjonen. Denne traktaten var ratifisert av Sverige og Norge i 1868. Det kan sies at bestemmelsen i artikkel 22, «De krigførende har ikke uindskrænket frihed i valget af milder til at skade fienden»,⁹¹ allerede var akseptert av Sverige og Norge: St. Petersburgdeklarasjonen forbød brann- eller eksploderende prosjektiler under 400g. Artikkel 23 e, ville også være i tråd med St. Petersburgdeklarasjonens prinsipielle bestemmelse om at det ville være militært unødvendig å benytte våpen som «uselessy aggravate the sufferings of disabled men, or render their death inevitable», og derfor være i strid med «the laws of humanity».⁹² Artikkel 23, e. var oversatt til «at anvende vaaben, projektiler eller stoffe, som er skikkede til at foraarsage unødige ulykker» i uttalelsen fra Generalstaben av 4. mai 1900, som ble vedlagt innstillingen til Odelstinget.⁹³ Generalstaben hengte seg der opp i «unødig ulykker», siden det ville være vanskelig å gi en «distinkt forklaring af udtrykket ‘unødig ulykke’».⁹⁴ Det kan tyde på at generalstaben enten har oversatt dette selv, eller fått denne oversettelsen oversendt fra Utenriksdepartementet. Syv år

⁹⁰ Innst. O. nr. IV (1900–1901) *Spørsmal om ratifikation* s. 20.

⁹¹ Landkriksreglementet av 1899. Norsk oversettelse i St.prp. nr. 106 (1906–1907) *Angaaende Norges ratifikation af Haagerkonventionen af 1899 om landkriks love og sædvaner*, s. 27.

⁹² St. Petersburgdeklarasjonen av 1868, Schindler og Toman, *The Laws of Armed Conflicts*, s. 96–97.

⁹³ Landkriksreglementet av 1899. Norsk oversettelse i Innst. O. nr. IV (1900–1901) *Spørsmal om ratifikation* s. 20.

⁹⁴ Innst. O. nr. IV (1900–1901) *Spørsmal om ratifikation* s. 20.

senere oversettes dette til «unødige onder», som er mer i tråd med ordlyden i St. Petersburgdeklarasjonen gjengitt ovenfor. Generalstaben argumenterer på lignende vis overfor artikkel 22 og artikkel 22 g. Det er deres «ubestemte form» som er problematisk. For hvordan, og av hvem, skulle disse bestemmelsene tolkes?

Hvis generalstaben kjente til prinsippene om gjensidighet, gjengjeldelse og represalie, fremstår generalstabens innvendinger mot disse bestemmelsenes «ubestemte form» som noe merkelig. Disse prinsippene hadde regulert krigshandlinger i tidligere kriger og i den pågående boerkrigen.⁹⁵ Hvis de norske strykene hadde benyttet stridsmidler som var ansett som forbudte, blant annet brann- eller eksploderende prosjektiler under 400g, kunne dette ha medført at fienden reagerte på følgende måter: Fienden kunne selv ha startet med å benytte de forbudte stridsmidlene; Fienden kunne ha reagert med represalier for å signalisere at det ikke var et akseptert stridsmiddel; Fienden kunne ha ansett de norske strykene som benyttet slike forbudte midler som kriminelle, uten karv på beskyttelse i henhold til krigens folkerett hvis de ble tatt til fange.⁹⁶

Hvis derimot generalstaben og generalfelttøyimesteren kjente til St. Petersburgdeklarasjonen, prinsippene og de mulige reaksjonsformene, må innvendingene og argumentene sees i lys av proporsjonalitetsprinsippet. De mulige konsekvensene av å benytte forbudte stridsmidler ville være akseptable, om enn uønskede, når nasjonalstatens eksistens⁹⁷ var truet.

Lovlig stridende

Som nevnt hadde hverken generalstaben eller generalfelttøyimesteren noen andre innvendinger enn de som er behandlet ovenfor. Regjeringen og Forsvarsdepartementet revurderte sin anbefaling angående de tre deklarasjonene etter press fra utenriksminister Lagerheim. Slik Agøy gjengir Lagerheims argumenter, synes det som at Lagerheim argumenterte både ut i fra prinsippene om sivilisasjon, gjensidighet og represalie. Lagerheim påpekte at hvis Norge hverken ratifiserte Landkrigsreglementet eller de tre deklarasjonene ville dette «make a 'particular unfavourable impression' internationally and 'place Norway in a very strange light'».⁹⁸ Han henviste også til at det var svært få andre stater som hadde noen innvendinger mot de tre deklarasjonene. Lagerheim nevnte også, at bortsett fra Norge, var det bare Kina

⁹⁵ Jevnfør nedenfor, kapittel 6.

⁹⁶ Jevnfør avsnittet om prinsippene ovenfor og kapittel 6.

⁹⁷ Berg, «Nasjonalstat og militærmakt 1814–1905», s. 32–77.

⁹⁸ Agøy, «It will serve to increase our Union difficulties», s. 204.

som ikke ville ratifisere Landkriksreglementet.⁹⁹ I tillegg skal Lagerheim ha påpekt at svenske styrker som kjempet sammen med norske stryker, kunne risikere å bli «subject for the same less humane treatment as the Norewgians, evne tough Sweden had relenquised the right to use such less humane means of defence aganist the enemy».¹⁰⁰ Lagerheim mente også at innvendingen mot artikkel 22, om at den var upresis, var basert på en misforståelse.¹⁰¹ Lagerheims kritikk og argumentasjon gjaldt både Landkriksreglementet og de tre deklarasjonene.

Etter nye vurderinger i Norge, hadde hverken generalstaben eller generalfelttøymesteren forandret mening. Hverken om artikkel 22, artikkel 23, e og g, eller de tre deklarasjonene. Forsvarsdepartementet, derimot, mente at det ville være av liten praktisk betydning å ratifisere de tre deklarasjonene, men opprettholdt sine innvendinger mot artikkel 1 og artikkel 2 i Landkriksreglementet. Disse artiklene regulerte hvem som kunne bli ansett som lovlig stridende, og dermed stå under krigens folkeretts beskyttelse. Forsvarsdepartementet hadde også fått medhold fra den kommanderende general, generalløytnant Hans Peter L'orange.¹⁰²

Forsvarsdepartementet mente at bestemmelsene for hvem som skulle være å anse som lovlig stridende, var for strenge. Bestemmelsene, slik de var formulert i artikkel 1 og artikkel 2, «indskærnker folkets ret til at gribe til vaaben til fædrelandets forsvar, om det skulde blive angrebet.»¹⁰³ Forsvarsdepartementet henviste dessuten til at Sveits også hadde avstått fra å ratifisere Landkriksreglementet.¹⁰⁴

Hvorvidt Lagerheims argumenter var kjent for generalstaben eller for de i Forsvarsdepartementet som revurderte departementets anbefaling, kan hverken leses ut i fra artikkelen til Agøy eller innstillingen til Odelstinget. Uansett var det bare deler av hans argumentasjon som ble tatt til følge, og hans advarsler var fortsatt gyldige. En fiende kunne reagere med represalier hvis bevæpnede personer som ikke innfridde bestemmelsene i artikkel 1 og artikkel 2, tok del i krigshandlingene.¹⁰⁵ Selv om også Sveits, i tillegg til Kina, ikke valgte å ratifisere Landkriksdeklarasjonen, fremsto nok Norge nettopp i et noe merkelig lys

⁹⁹ Agøy, «'It will serve to increase our Union difficulties», s. 204.

¹⁰⁰ Lagerheim oversatt av Nils Ivar Agøy, sitert i Agøy, «'It will serve to increase our Union difficulties», s. 204.

¹⁰¹ Agøy, «'It will serve to increase our Union difficulties», s. 204.

¹⁰² Agøy, «'It will serve to increase our Union difficulties», s. 204; Innst. O. nr. IV (1900–1901) *Spørsmal om ratifikasjon* s. 21.

¹⁰³ Innst. O. nr. IV (1900–1901) *Spørsmal om ratifikasjon* s. 21.

¹⁰⁴ Innst. O. nr. IV (1900–1901) *Spørsmal om ratifikasjon* s. 21; Agøy, «'It will serve to increase our Union difficulties», s. 204.

¹⁰⁵ Jevnfør kapittel 6, avsnittet: Lovlig stridende, gjensidighet og represalier.

internasjonalt, tatt i betraktning at stortingspolitikere fra Norge aktivt hadde arbeidet for en rettsbasert og fredelig verden siden starten på 1890-tallet..¹⁰⁶

Norge ratifiserer Landkriksreglementet

Det skulle gå syv år før Norge og Sverige ratifiserte Landkriksreglementet av 1899, i 1907 etter at unionen var oppløst. Agøy synes å antyde at dette var mulig, nettopp fordi unionskonflikten var et tilbakelagt stadium. Men Agøy legger særlig vekt på Venstre-regjeringens prinsipielle innstilling til befolkningens rett til å forsvare sitt eget land, var en viktig årsak til at Norge avsto fra å ratifisere Landkriksreglementet. Det Agøy kanskje også antyder, berører det som denne oppgaven også ønsker å belyse: at kunnskapen om krigens folkerett hadde forandret seg i løpet av de syv årene.¹⁰⁷

Under stortingsbehandlingen i 1907 ble det kun tatt stilling til tolkningen av artikkel 1 og artikkel 2. Det ble fastslått at tolkningen som lå til grunn for å ikke ratifisere Landkriksreglementet i 1900 var feilaktig. Landkriksreglementet av 1899 forbød ikke befolkningens rett til å gripe til våpen mot en invasjonstyrke, så lenge krigshandlingene ble gjennomført i tråd med krigens folkerett. Retten til å gjøre væpnet kamp mot en okkupasjonsmakt var også i tråd med reglementet, selv om det var uklart om en okkupasjonsmakt faktisk var bundet av traktaten til å anse dette som lovlig stridende.¹⁰⁸

Det ble ikke tatt stilling til innvendingene som i 1900 ble rettet mot artiklene som regulerte krigførings metoder og midler, særlig art. 22 og art. 23, e og g. Både Utenriksdepartementet, Forsvarsdepartementet og generalstaben tolket det dit hen at dette ikke var relevant for saken. Argumentasjonen bak denne tolkningen vekker noe undring. Utenriksdepartementet hevdet at det i 1900 ikke ble «reist nogen indsigelse»¹⁰⁹ mot annet enn artikkel 1 og artikkel 2 ved kun å vise til deler av Forsvarsdepartements uttalelse av 30. juli 1900. Utenriksdepartementet viste også til at resten av «Forskrifterne er, tvert-imod, senere for en væsentlig del godkjendte ved at indtages i de 'folkeretslige bestemmelser for den norske armé', som besluttedes ved kongelig resolution af 17 oktober 1903.»¹¹⁰ Forsvarsdepartementet stilte seg bak en uttalelse fra generalstaben av 23. april 1907 om at innvendingene som ble stilt i 1900 ikke lengre ville ha betydning siden de tre deklarasjonene

¹⁰⁶ Jevnfør kapittel 6, avsnittet: Juristene.

¹⁰⁷ Agøy, «'It will serve to increase our Union difficulties», s. 205.

¹⁰⁸ St. prp. nr. 106 (1906–1907) *Angaaende Norges ratifikation*, s. 4.

¹⁰⁹ St. prp. nr. 106 (1906–1907) *Angaaende Norges ratifikation*, s. 4.

¹¹⁰ St. prp. nr. 106 (1906–1907) *Angaaende Norges ratifikation*, s. 4.

var ratifisert. Generalstaben derimot, påpekte i uttalelsen av 23. april 1907, at disse tre deklarasjonene var ratifisert på bakgrunn av Forsvarsdepartementets manglende tilslutning til generalstabens og generalfelttøyimesterens «anskuelser», altså innvendinger mot de tre deklarasjonene og artikkel 22 og artikkel 23, e og g, i 1900.¹¹¹

Er det dermed sagt at stortingspolitikere og militære faginstanser hadde forandret mening i løpet av de syv årene angående hvilke midler og metoder som kunne være ønskelig å benytte i krig? Dette fremstår som uklart. Derimot uttrykte både Utenriksdepartementet, Forsvarsdepartement og generalstaben at det var fordelaktig å bli en del av folkerettsfelleskapet og forholde seg til skrevne fremfor uskrevne regler.¹¹² Dette tyder på at de hadde fått en annen forståelse av krigens folkerett. Argumentasjonen for at det kun var artikkel 1 og artikkel 2 som var relevant, vekker en mistanke om at det var den endrede forståelsen som hadde gjort det ønskelig å unngå å ta tak i tidligere avgjørelser og holdninger. Disse kunne være av pinlig art, at Norge tidligere kan ha fremstått som usivilisert. Slik som Lagerheim hadde advart om i 1900.

Oppsummering – nødrett og/eller kunnskapsmangel?

Holdningene i 1900 til bruk av stridsmidler og til hvem som kunne ta del i striden fremstår som etisk begrunnet ut ifra en ide om en småstats nødrett i selvforsvar mot en numerisk overlegen angriper. Sett i lys av proporsjonalitetsprinsippet var de mulige negative, uønskede konsekvensene akseptable for å sikre nasjonalstatens eksistens. Uønskede, fordi hverken de militære eller politikerne hadde noen innvendinger mot de andre bestemmelsene i Landkrisreglementet, som for eksempel å skåne sårede og krigsfanger, og vise hensyn til sivilbefolkningen.

Men at hverken de militære eller politikerne synes å ha tatt hensyn til prinsippene om gjensidighet, gjengjeldelse og represalie, men kun prinsippet om humanitet og i en viss grad prinsippet om sivilisasjon – tyder også på at de kan ha hatt mangelfull kunnskap om krigens folkerett. Deler av de militæres argumentasjon var også var inkonsekvent med St. Petersburgdeklarasjonen, som var ratifisert av Norge, noe som også antyder at kunnskapen om krigens folkerett kan ha vært mangelfull. Tilstrekkelig kunnskap kan også være en delforklaring til at Landkrisreglementet av 1899 ble ratifisert i 1907

¹¹¹ St. prp. nr. 106 (1906–1907) *Angaaende Norges ratifikation*, s. 33.

¹¹² St. prp. nr. 106 (1906–1907) *Angaaende Norges ratifikation*, s. 3, 5, 34.

Kapittel 4

Krigens folkerett i militærretten

Innledning

I de påfølgende avsnittene redegjøres det for krigens folkerett i den norske militærretten. Siden det var innvendinger i 1900 mot Landkriksreglementet og de tre Haagdeklarasjonen, er det prioritert å undersøke militærretten som først og fremst var gjeldende for hæroffiserens virke. Hvis krigens folkerett (ikke) var implementert i militærretten kan dette ha påvirket kunnskapsnivået og holdningene.

Militærretten – Implementering av krigens folkerett

De ratifiserte traktatene som var juridisk gjeldende for Sverige og Norge før konferansen i Haag 1899 var Parisdeklarasjonen av 1856, Genèvekonvensjonen av 1864 og St. Petersburgsdeklarasjonen av 1868. Sverige og Norge deltok ikke i Paris 1856, men tilsluttet seg Parisdeklarasjonen samme år. Sverige og Norge hadde siden 1864 deltatt på konferansene med den svenske offiseren Staaf som sin utsending. Året før hadde to svenske militærleger deltatt som unionens utsendinger ved konferansen i Genève 1863, som i praksis ble starten på Røde Kors-bevegelsen. Staaf deltok også på konferansen i Genève 1868 angående revideringen av Genèvekonvensjonen (Tilleggskonvensjonen av 1868, for både land- og sjøkrigen) og i Brussel 1874 angående Landkriksreglementet (også kalt Brusseldeklarasjonen). Hverken Tilleggskonvensjonen av 1868 eller Landkriksreglementet av 1874 ble ratifisert og var juridisk sett ikke gjeldende folkerett.¹¹³

Det er et omfattende arbeid å kartlegge om den norske militærretten¹¹⁴ som regulerte krigshandlinger på land faktisk var i tråd med Genèvekonvensjonen av 1864 og St. Petersburgsdeklarasjonen av 1868 spesielt og krigens folkerett generelt. Militærretten var

¹¹³ Daae, Hans, *Genferkonventionen. Historisk-kritisk studie*, tilleggshäfte til *Norsk Tidsskrift for Militærmedisin*, 1903, s. 2–5, 7, 9; Mageli, Eldrid, *Med rett til å hjelpe. Historien om Norges Røde Kors*, Pax forlag A/S, Oslo, 2014, s. 27–30, 32, 35; Schindler og Toman, *The Laws of Armed Conflicts*, s. 25, 27, 95–96, 199, 203, 206, 207, 210.

¹¹⁴ Med militærretten menes her norske lover, forskrifter, reglementet og lignede normative kilder som skulle regulere de militæres handlinger.

svært fragmentert. Men det som er tydelig er at militærretten på 1880- og 1890-tallet gjennomgikk en omfattende revisjon. Hva kan sies om implementering av krigens folkerett i den militære profesjon ved å se på militærretten?

En militær rett moden for revisjon?

I 1886 betegnet auditør og daværende justitiarius for Kristiansands stiftsoverrett Johan Wilhelm Hansteen¹¹⁵ militærretten som både innviklet og uoversiktlig. Ifølge Hansteen fantes det ingen gode lærebøker og lovgivers motiver var ikke lette å finne.¹¹⁶ Juristen og offiseren Jens Bratlie påpekte lignende forhold i et foredrag i Christiania Militære Samfund våren 1887 om krigens folkerett. Angående krigstid og krigføring hevdet Bratlie at «det totale mangel på regler og bestemmelser, på dette felt som gjør sig gjældene hos os» kunne medføre sammenbrudd i Hæren i en eventuell krig.¹¹⁷

Bratlie gjentok påstanden om at bestemmelsene for krigstid og krigføring var mangelfulle. I artikkelen «Forslag til plan for et tidsmessig tjenestereglement for den norske arme» kom han med et revisjonsforslag. Bratlie påpekte som Hansteen før ham, at «[d]e militære tjenestebestemmelser befinner sig for tiden hos os i en sådan vildrede og uorden, at klarhed og oversigt snart sagt er utænkelige ting».¹¹⁸ Han kritiserte også sine militære og juridiske kollegaer for å neglisjere bestemmelser for tjeneste i felt og påminnet dem om

at en arme i sit væsen ikke er nogen fredsindretning, men at hele dens virksomhed i fred kun er en forberedelse for felten, [... D]en fuldkomneste tjenestereglementsanordning er den, hvorved overgangen fra freds- til feltforhold bliver mindst mulig mærkbar, [... R]eglementet [bør] anordnes således, at de selv under fredstjenesten stadig må falde i øjnene og indprente sig i den almindelige bevidsthed.¹¹⁹

¹¹⁵ Johan Wilhelm Hansteen (1821–1890), auditør for Akershuske infanteribrigade og for Fredriksten festning og garnison. Auditør betød militærlovkyndig embedsmann. Denne tittelen ble i 1901 omgjort til krigsadvokat. Johansen, Geir-Otto, *Generaladvokaten og det militære rettsvesen. En historisk oversikt*, Generaladvokatembetet, Militærjuridiske småskrifter nr. 12, Oslo, s. 31, 34, 87.

¹¹⁶ Hansteen, Johan Wilhelm, «Den militære rettsvidenskabs stilling i Norge», *Norsk Militært Tidsskrift*, 1886, s. 415–423.

¹¹⁷ Avholdt 26. mars og 16. april 1887. De ble to år senere trykket i *Norsk Militært Tidsskrift*. Rørholt, Arnhold, *Christiania Militære Samfund gjennom 100 Aar 1825–1925*, Christiania Militære Samfund, Oslo, 1925, s. 291; Bratlie, Jens, «Internationale stridigheter, krig og neutralitet», *Norsk Militært Tidsskrift*, 1889, s. 274–275, sitat side 274.

¹¹⁸ Bratlie, Jens, «Forslag til plan for et tidsmessig tjenestereglement for den norske arme», *Norsk Militært Tidsskrift*, 1888, s. 505.

¹¹⁹ Bratlie, «Forslag til plan for et tidsmessig tjenestereglement», s. 512–513.

Bratlie påpekte at disse reglementene for tjeneste i felt var like uoversiktlig men også langt mer mangelfulle enn fredstidsbestemmelsene. Han ønsket at regler for krigstid og krigføring skulle inkorporeres i et nytt tjenestereglement.

Bratlies bekymring og anmodning ble støttet av høytstående og sentrale offiserer. Artikkelen ble behandlet av bedømmelseskomitéen for innkomne prisoppgaver til *Norsk Militært Tidsskrift*. Komitéen bestod av fem offiserer fra kapteins til generalmajors rang tilknyttet Christiania Militære Samfund, tidsskriftets tilsynskomite, Generalstaben og Den Militære Høiskole.¹²⁰ Selv om artikkelen egentlig ikke innfridde kravene til en prisoppgave, noe Bratlie selv var klar over, anbefalte komitéen den trykket med begrunnelsen om at den «indeholder så meget af interesse for spørgsmålets løsning» på felttjenestereglementets utforming og innhold.¹²¹ Redaktøren for tidsskriftet, Otto Nyquist, lot den trykke.

Noen år senere utga *Norsk Militært Tidsskrift* et militærjuridisk tilleggshefte. Dette tilleggsheftet var mangelfullt angående bestemmelser for krigstid og særdeles mangelfullt angående gjennomføring av militære operasjoner og krigføring. Tilleggsheftet *Pligtbud og straffebestemmelser for den norske armee*¹²² var utformet av en fagperson som det ved første øyekast er grunn til å anta hadde kunnskap om militærretten for krigstid. Dette var lærer i militær rettspleie ved Krigsskolen (1889–1905), auditør Alfred Sinding-Larsen.¹²³ I forordet beskrev Sinding-Larsen at han hadde erfart, at når offiserer og lavere befal som ønsket å få en oversikt over deres «Pligter og med det disses forbundende Ansvar»¹²⁴ stod de ovenfor en utfordring.

Saalænge Bestemeleserne kun findes spredte i de forskjellige Lovsamlinger, Reglementer osv., maa de siges at være mere eller mindre vanskelig tilgjengelig, og især er dette jo Tilfældet med de mange for Armees gjældene Pligtbud fra ældre Tider, men forøvrigt ogsaa med forskjellige nyere Bestemmelser.¹²⁵

Sinding-Larsen benyttet seg av 17 forskjellige rettskilder. Fra Krigsartikelsbrev anno 1683, til ulike forordninger, reglementer, anordninger, befalinger, Kongelige resolusjoner og lover

¹²⁰ Nyquist, Otto (red.), «Årsberetning for Kristiania militære samfund», *Norsk Militært Tidsskrift*, 1888, s. 135–136.; Haffner, M. *Generalstaben: 1814–22. mai–1914*, Cappelen, Kristiania, 1914, s. 162, 167, 174.

¹²¹ Nyquist, Otto (red.), «Årsberetning for Kristiania militære samfund», *Norsk Militært Tidsskrift*, 51. årg., 1888, s. 136.

¹²² Sinding-Larsen, Alfred, *Pligtbud og straffebestemmelser for den norske armee*, Chr. Schibsteds, Christiania 1893; Widerberg, (red.) «Inhold», *Norsk Militært Tidsskrift*, 1892, unummerert innholdsliste.

¹²³ Alfred Sinding-Larsen (1839–1911), auditør for Kavaleribrigaden og Akershus festning og garnison. *Norsk biografisk leksikon*, bd. 13, 1999, s. 225; Geir-Otto, *Generaladvokaten og det militære rettsvesen. En historisk oversikt*, Generaladvokatembetet, Militærjuridiske småskrifter nr. 12, Oslo, 1997, s. 87.

¹²⁴ Sinding-Larsen, *Pligtbud og straffebestemmelser*, unummerert forord.

¹²⁵ Sinding-Larsen, *Pligtbud og straffebestemmelser*, unummerert forord.

utkommet helt frem til det året heftet ble utgitt, i 1892. Flere av de eldste bestemmelsene var på tysk, som Sinding-Larsen hadde valgt å oversette for å gjøre heftet mer brukervennlig. Dessuten var ikke dette en komplett samling av alle relevante rettskilder, men forhåpentligvis, i følge Sinding-Larsen, ville den «ikke findes altfor ufyldigstgjørende.»¹²⁶

Hvis man sammenligner Sinding-Larsens *Pligtbud og straffebestemmelser* med anbefalingene i Bratlies «Forslag til plan for et tidsmessig tjenestereglement for den norske arme», så ville «Armeens Befalingsmænd» ikke funnet noen bestemmelser i det hele tatt for halvparten av følgende:

Bestemmelser om krigs- og belejringstilstand, almindelige forholdsregler under mobilisering og ved koncentration, regler for selvstændige chefers og afdelingers fællesoptræden i felt, rekvisitionsret i eget og fiendtligt land, behandling af okkuperet landområde, rettigheder og forpligtelser ligeoverfor fiendtlig person og gods [...], militærafdelingens forhold til nøjtral person og ejendom, og feltmæssige forandringer og tillempninger i retsvæsen, sygepleje og administration, [...], forskrifter angående tjenesten i hjemlandet udenfor det egentlige kampområde og angående militærafdelingens optræden til hævvelse af nøjtralitet[.]¹²⁷

Hverken bestemmelsene for «hævvelse af nøjtralitet» eller Genèvekonvensjonenes bestemmelser for sanitetspersonell, syke og sårede i felt var dekket i *Pligtbud og straffebestemmelser*. Hverken nøytralitetsretten eller krigens folkerett nevnes, heller ikke traktatene som Sverige og Norge var tilsluttet.

Dette tyder på at militærretten i praksis, for offiserene, innholdet svært få bestemmelser for krigføring og at krigens folkerett var fraværende. Militærretten ble først og fremst tolket som et verktøy for tjeneste i fredstid av Sinding-Larsen. Dette var i endring, noe som var ønsket blant offiserene, i alle fall av Bratlie med støtte fra sentrale personer i profesjonens teoretiske og intellektuelle arenaer.

Soldathåndbok og Militær straffelov av 1902

Samme år som de holdte foredragene av Bratlie om krigens folkerett ble trykket i *Norsk Militært Tidsskrift* 1889,¹²⁸ ble en ny utgave av *Håndbog for den menige infanterist* utgitt. Denne var ment for menige og korporaler i Hærens største avdeling, infanteriet. Denne

¹²⁶ Sinding-Larsen, *Pligtbud og straffebestemmelser*, unummerert forord.

¹²⁷ Bratlie, «Forslag til plan for et tidsmessig tjenestereglement», s. 514.

¹²⁸ Bratlie, «Internationale stridigheter».

utgaven var en omarbeidet utgave av soldathåndboken fra 1880. Bestemmelser som var i tråd med Genèvekonvensjonen av 1864 og enkelte deler av krigens folkerett var implementert i begge utgaver. 1889-utgaven var utvidet med flere nye bestemmelser og de gamle var presisert og skjerpet. Soldaten skulle ikke drepe fiender som ville overgi seg eller sov, disse skulle tas til krigsfanger. Soldaten skulle heller ikke utøve vold mot krigsfanger, eller skyte på sanitetspersonell, prester, sykehus og forbindingsplasser merket «med et hvit flag med rødt kors (genferkorset)», Røde Kors-emblemet. Soldaten skulle behandle fiendens sårede og syke som de skulle vært deres egne. Det var «strengt forbudt at plyndre faldne, hvad enten det er ven eller fiende.» Dette ville si materiell som ikke var nødvendig for krigføringen.¹²⁹

Syv år etter at 1889 utgaven av *Håndbog for den menige infanterist* ble utgitt, startet arbeidet med å revidere den militære straffelov. I den reviderte militære straffelov ble bestemmelser som var i tråd med mye av krigens folkerett implementert etter inspirasjon fra elleve andre europeiske staters militære lover og lovutkast. Disse bestemmelsene var altså ikke hentet fra krigens folkerett, men fra andre staters internrett. Under lovarbeidet kom det til syne både holdninger til krigføringenens midler og mangelfull kunnskap om krigens folkerett, særlig i lovkomiteens første utkast av 1898. Lovkomiteen besto av politikeren og juristen Anton Qvam,¹³⁰ offiseren Hans Christian Bassø¹³¹ samt tidligere underoffiser, daværende lensmann Iver Jonassen Svendsbøe.¹³² De foreslo i lovutkastet at alle krigføringensmidler skulle være lov å benytte, og av enhver, uten straff under selvforsvar av fedrelandet så lenge disse krigshandlingene foregikk på norsk territorium.¹³³

¹²⁹ Soldathåndboken av 1880 var revidert før 1889, men ikke det omhandlende avsnitt. Forsvarsdepartementet, *Håndbog for den menige infanterist*, Grøndahl, Kristiania, 1888, s. 3, 18–19; Forsvarsdepartementet, *Håndbog for den menige infanterist*, Grøndahl, Kristiania, 1889, s. 47–48, sitater 47.

¹³⁰ Juristen, embetsmannen og politikeren Anton Qvam (1834–1904). Qvam var blant annet justisminister 1891–1893 og 1898–1902, begge gangene i Johannes Steens regjeringer med basis i det rene Venstre. Men altså ikke når han satt i den militære straffelovkommisjon og la frem det første utkastet til høring. nbl.snl.no «Anton Qvam» 12.03.2016, http://www.nbl.snl.no/Anton_Qvam

¹³¹ Oberstløytnant Hans Christian Bassø, stortingsrepresentant for Venstre 1898–1900. Agøy, Nils Ivar, *For konge og fedreland? Offiserer, politikk, unionsstrid og nasjonalisme 1890–1905*, Den norske historiske forening, 2001, s. 160.

¹³² Iver Jonassen Svendsbøe stortingsrepresentant for De Moderate Venstre i en rekke perioder fra 1889 og frem til 1915. Han var medlem i Militærkomiteen da han var med å lage utkastet til den nye militære straffelov. NSD PolSys – Data om det politiske system. «Iver Jonassen Svendsbøe» 06.10.2015 http://www.nsd.uib.no/polsys/index.cfm?urlname=oglan=ogMenuItem=N1_2ogChildItem=ogState=collapseogUttakNr=33ogperson=12857

¹³³ Udkast til militær Straffelov for Kongeriget Norge med Motiver, udarbeidet af en af Storthinget i 1896 nedsat Kommission, 1898, s. 31, 41–47, 104. Heretter omtalt i kortform, Udk. til. mil. strl. 1898; Jevnfør Fleischer, C. J., *Militær straffelov av 22. Mai 1902: med tilhørende bestemmelser av den almindelige borgelige straffelov*, Tanum, Oslo, 1956, s. 169; Ot.prp. no. 4. (1899–1900) Angaaende Udfærdigelse af en militær Straffelov, s. 2.

Det kan tyde på at lovkomiteen ikke kjente til eller regelrett overså krigens folkerettsprinsipper, særlig gjensidighet, gjengjeldelse og represalie. Da ville det være naivt å tro at en fiende ville akseptere at forbudte midler ble benyttet av norske militære styrker. Både de midlene som var forbudt ved traktat og de som var forbudt ved skikk og sedvane, som gift. Det ville også være naivt å tro at en fiende ville akseptere at sivile tok del i krigshandlingene. De norske militære styrkene kunne forvente seg at fienden enten ville gjenglede med å benytte samme forbudte midler, straffe krigsfanger som hadde benyttet slike, eller benytte represalier. Den norske stat og befolkning kunne også forvente seg at fienden ville reagere på de siviles deltagelse i striden, med å iverksette mottiltak, som henrettelser og represalier mot myndigheter og lokalbefolkning. Hvis de sivile i tillegg hadde benyttet forbudte krigføringsmidler, kunne det ikke utelukkes at reaksjonene kunne bli kraftigere og mer brutale.¹³⁴

Lovkomiteén kan ha kjent til at det fantes fortolkninger av sjøkrigsretten som tillot regelbrudd «under trykket af tvingende omstændigheder», nærmest som i en nødrettssituasjon, men den som børt med de avtalte reglene måtte regne med at motparten rettmessig kunne og ville straffe avtalebryteren.¹³⁵ Hvis Lovkomiteen hadde kjennskap til en slik tolkning kunne det forventes at de åpnet for straffeimmunitet for folkerettsstridige krigshandlinger også utenfor Norges territorium i et scenario av forsvarskrig. Men dette åpnet ikke lovkomiteen for. I utkastet og i motivet ble det lagt vekt på hvor krigføringen fant sted.¹³⁶ Det ble rettet kritikk mot forslaget i høringsrunden, både fra Forsvarsdepartementet og Justis- og Politidepartementet. Forsvarsdepartementet mente at det måtte være straffbart å benytte forbudte krigføringsmidler, også i Norge under en forsvarskrig. Forsvarsdepartementet viste også til

1ste Brigades og Sanitetsgeneralens¹³⁷ Bemærkninger, idet Komiteén visselig ikke har Ret i sin Antagelse, at det til eget Lands Forsvar inden Landets Grænser er tilladt at benytte hvilkesomhelst Midler til Forsvar, ogsaa saadanne, der er forbudne ved international Overenskomst.¹³⁸

¹³⁴ Jevnfør redegjørelsen for krigens folkerett ovenfor og avsnittet om lovlig stridende og represalier nedenfor.

¹³⁵ Müller, H.I. (red.), «Handelsmarinens stilling under krig.» *Norsk Tidsskrift for Søværnen*, 2. årg. 1883–1884, s. 197, sitat samme sted; Jevnfør Holtzendorff, Franz von, *Den euorpæiske Folkeret*, oversatt av Francis Hagerup, Cammermeyer, Kristiania, 1885, s. 119, og Boye, Thorvald, *Haandbok i folkeret*, Grøndahl, Kristiania, 1918, s. 119–120, 142.

¹³⁶ Udk. til. mil. strl. 1898, s. 31, 104.

¹³⁷ Johan Fredrik Thaulow (1840–1912), sanitetsgeneral 1889–1909, formann for Norges Røde Kors 1889–1905 og teknisk delegat ved Fredskonferansen i Haag. I 1893 var Thaulow medforfatter til en kampanjeartikkel for Norges Røde Kors i *Norsk Militært Tidsskrift*. Der ble det blant annet redegjort for Genèvekonvensjonen og dens bestemmelser og prinsipper. Agøy, «It will serve to increase our Union diffucties», s. 196, 198; Thaulow,

Justis- og Politidepartementet stilte seg bak Forsvarsdepartementets tolkning. Forslaget om at forbud og straffereaksjon kun skulle gjelde utenfor Norge var «utilstedelig og ikke kan ventes godkjendte af fremmede Magter.»¹³⁹ Disse innvendigene ble tatt til følge og endringene vedtatt av Stortinget i 1902. Med virkning fra 1. januar 1905 kunne den som «mod fienden bruger gift eller saadanne krigsredskaber, som er forbudt ved nogen af Norge tiltraadt international overenskomst» straffes med fengsel.¹⁴⁰

Oppsummering av krigens folkerett i militærretten 1880–1900

Undersøkelser av militærretten har vist at den var fragmentert og at dette var følt som et problem både blant offiserer og militære jurister. På midten av 1880-tallet ble dette både påpekt og problematisert. Det ble særlig lagt vekt på at mangel på bestemmelser for krigstid og gjennomføring av militære operasjoner og krigføring kunne få alvorlige følger for forsvaret av Norge. Sentrale aktører i den militære profesjon i Generalstaben og ved Den Militære Høiskole, synes å ha støttet denne oppfattelsen. Samtidig fremstod militærretten på starten av 1890-tallet først og fremst som et verktøy som skulle løse profesjonens daglige tjeneste og utfordringer i fredstid.

I perioden var krigens folkerett i ferd med å bli implementert i reglementer, iallfall i soldathåndboken i 1889, og i den militære straffelovs første utkast i 1898 og i den endelige utgaven av 1902. Dette var sent i perioden, slik at militærretten i praksis for offiserene frem mot starten av 1900-tallet inneholdt lite av krigens folkeretts normer, prinsipper og bestemmelser. Jevnfør Sinding-Larsens *Pligtbud og straffebestemmelser* 1892.

Dette forsterker teorien om at deler av innvendige mot Landkrigsreglementet og de tre Haagdeklarasjonene kan skylles mangel på kunnskap om krigens folkerett. Dette samstemmer også med den feilaktige fortolkningen av krigens folkerett, gjort av lovkomiteen i sitt utkast til den nye militære straffelov. Dette ble riktignok påpekt og begrunnet hvorfor det var feilaktig.

Johan Fredrik, et al. «Foreningen for frivillig pleje af syge og sårede i felt», *Norsk Militært Tidsskrift*, 1893, s. 1–14.

¹³⁸ Ot.prp. nr. 4. (1899–1900) Angaaende Udfærdigelse af en militær Straffelov, s. 7.

¹³⁹ Ot.prp. nr. 4. (1899–1900) Angaaende Udfærdigelse af en militær Straffelov, s. 31.

¹⁴⁰ Hagerup, Francis og P. I. Paulsen (red.), *Militær straffelov af 22 Mai 1902: med tilhørende bestemmelser af den almindelige straffelov*, Aschehoug, Kristiania, 1904; Boye, Thorvald (red.), *Militær straffelov af 22 Mai 1902: med tilhørende bestemmelser af den alm. Straffelov samt resolutioner og forskjellige folkeretslige bestemmelser m.m.*, Grøndahl, Kristiania, 1905, s. 167; Generaladvokaten, *Bemærkninger til veiledning ved anvendelse af den nye militære straffelov*, Steen'ske, Kristiania, 1904, s. 3, 4.

Dermed var det i iallfall noen som hadde kunnskap om krigens folkerett. Hvor mange, og hvem, kan derimot ikke fastlås med disse kildene alene.

Fra lovkomiteens utkast og motiver komme også til syne holdninger og argumenter som ligner på de som ble fremsatt i 1900, av Generalstaben, generalfelttøymesteren og i en viss grad av Forsvarsdepartementet.

Kapittel 5

Krigens folkerett i offiserenes og juristenes utdanninger

Innledning

Gjennomgangen av militærretten viste at krigens folkerett ble implementert i den nye militære straffelov mot slutten av 1890-årene. Under lovarbeidet kom det til syne holdninger til bruk av krigføringens forbudte midler og hvem som kunne da del i striden, som kanskje kan skyldes mangel på kunnskap. Det kom også til syne en feilaktig tolkning av krigens folkerett som ble imøtegått under høringsrunden. For å belyse dette ytterligere, ser dette kapittelet nærmere på juristenes og offiserenes respektive utdanninger. For å tydeliggjøre prioriteringene i utdanningene og indirekte i profesjonen, er det nødvendig å utvide tidsrammen noe, til starten av 1900-tallet.

Offiserens utdanning

Krigens folkerett var ikke en del av læreplanene på hærens utdanningsinstitusjoner før tidlig på 1900-tallet. Undervisningen i folkerett på Krigsskolen startet tidligst høsten 1901. På Den militære Høiskole startet undervisningen høsten 1903.¹⁴¹ Siden midten av 1880-tallet hadde det vært fremmet ønsker om å innføre krigens folkerett som en nødvendig del av offiserens utdanning. Disse ønskene ble fremmet i *Norsk Militært Tidsskrift*, i Christiania Militære Samfund og av komiteen som reviderte utdanningen for «fastlønnede og vernepliktige officerer».¹⁴² På Sjøkrigsskolen ble det trolig gitt undervisning i folkerett fra høsten 1901, men også tidligere.¹⁴³

¹⁴¹ Schiøtz, Johannes, *Den militære høiskoles historie 1817–1917*, C. Dahl, Kristiania, 1919, s. 155, 189–191, 193, 199–200, 295, 233.

¹⁴² Schiøtz, *Den militære høiskoles historie*, s. 189.

¹⁴³ Per Askim viser til reglementer som var gyldige 1852–1875 og 1908–1917. I følge disse skulle kadettene i rettslære gis undervisning blant annet i den sjømilitære rett og folkeretten. I Askims beretning er det uklart hvorvidt sjømilitær rett og folkerett inngikk i undervisningen i rettslære i tidsrommet 1875–1908. Derimot ble det i juni 1900 approbert en ny plan for undervisningen, hvor den sjømilitære rett og folkeretten inngikk i læringsmålene. Askim, Per, *Beretning om Den norske sjøkrigsskoles virksomhet 1817–1917: utarbeidet etter offentlig oppdrag som festskrift i anledning av sjøkrigsskolens 100 aars-jubileum den 27. oktober*, Kristiania,

Behovet for kunnskap om krigens folkerett ble aktualisert i 1885 når den første norskspråklige læreboken om moderne folkerett ble utgitt, tatt inn i generalstabens bibliotek og anmeldt i *Norsk Militært Tidsskrift*.¹⁴⁴ Dette sammenfalt med den britisk-russiske Afghanistan-krisen, en krise hvor Sverige og Norge hadde iverksatt et militært nøytralitetsvern.¹⁴⁵ Anmelderen anbefalte de militære lesere å se særlig nærmere på avsnittene som omhandlet krigens folkerett, deriblant «de neutrales rettigheder» siden det

under nuværende politiske forhold, [...] ikke er godt at vide, når de forenede riger kan blive nødt til at hævde sin neutralitet ligeoverfor 2 mægtige krigførende magter, der hver for sig har fordel af, at vor neutralitet bliver erkjendt ugyldig ved en efter europæisk målestok mindre korrekt håndhævelse af samme.¹⁴⁶

To år senere, våren 1887, ble det avholdt to foredrag i Christiania Militære Samfund om «Internationale stridigheter, krig og neutralitet».¹⁴⁷ Dette synes å være de første foredragene i Norge i moderne tid om krigens folkerett.¹⁴⁸ Foredragene ble holdt av offiseren og juristen Jens Bratlie.¹⁴⁹ Bratlie påpekte innledningsvis i det første foredraget at hverken offiserer eller jurister fikk noe kunnskap om folkeretten for fredstid og krigens folkerett, inkludert nøytralitetsretten, via sine utdanninger i Norge. Bratlie understrekte en rekke alvorlige konsekvenser dette kunne få, særlig når det i krig ville være offiserenes oppgave og ansvar «at de folkeretslige regler overholdes og respekteres».¹⁵⁰ I løpet av foredragene ble det tydelig for tilhørerne at hvis krigens folkerett ikke ble fulgt kunne soldatene og befalet

1917, s. 80–81, 127–132, 134, 136; Kronpr.reg.s resl. 9. juni 1900, hvorved approberes plan for utdannelse og tilgang af søofficerer, i Forsvarsdepartementet, *Sømiliter lovsamling for 1900–1901*, Fabrituius, Kristiania, 1904, s. 80–87.

¹⁴⁴ Nyquist, Otto, (red.), «Literaturanmeldelse. Den europæiske folkeret», *Norsk Militært Tidsskrift*, 1885, s. 286–287; Michalsen, «Folkerett mellom unionspolitikk og rettsvitenskapelig forskning», s. 53; 85.

¹⁴⁵ Berg, *Union, profesjon, nasjon*, s. 218.

¹⁴⁶ Nyquist, Otto, (red.), «Literaturanmeldelse. Den europæiske folkeret», *Norsk Militært Tidsskrift*, 1885, s. 286–287, sitater side 287.

¹⁴⁷ Avholdt 26. mars og 16. april 1887. Rørholt, *Christiania Militære Samfund*, s. 291.

¹⁴⁸ Ulrik Anton Motzfeldt holdt trolig forelesninger i folkerett ved Universitetet rundt 1840. Derimot synes det som dette ble kortvarig og at det ikke ble holdt forelesninger i folkerett igjen før høsten 1887. Det er ingen antydninger i litteraturen og kildene benyttet i denne oppgaven, til at krigens folkerett var tema i disse forelesningene, hverken rundt 1840 eller fra 1887 og frem mot starten av 1900-tallet. Michalsen, «Folkerett mellom unionspolitikk og rettsvitenskapelig forskning», s. 53–54; Stang, Fredrik, «Retsvidenskapen» i Gran, Gerhard (red.), *Det kongelige Fredriks universitet 1811–1911 Festskrift II: Det teologiske fakultet. Det juridiske fakultet. Det medisinske fakultet. Det historisk-filosofiske fakultet. Det matematisk-naturvitenskapelige fakultet*, Aschehoug, Kristiania, 1911, s. 96.

¹⁴⁹ Jens Kristian Bratlie (1856–1939) var på daværende tidspunkt løytnant og cand. jur. Senere gjorde Bratlie både militærjuridisk og politisk karriere, med generaladvokat, statsminister og stortingspresident som de høyeste verv. nbl.sn.no «Jens Bratlie» 10.05.2016 https://nbl.sn.no/Jens_Bratlie

¹⁵⁰ Bratlie, Jens, «Internationale stridigheter, krig og neutralitet», *Norsk Militært Tidsskrift*, 1889, s. 247.

risikere å bli behandlet som kriminelle og fienden kunne rettet represalier mot både befolkningen og staten, og det kunne lede til at man tapte krigen og fikk et uheldig fredsoppgjør. Og under en krig mellom andre stater, kunne en feilaktig håndhevelse av nøytraliteten lede til at Norge og Sverige ble innviklet i krigen.¹⁵¹ Begge foredragene ble to år senere utgitt i *Norsk Militært Tidsskrift* (1889). Disse var av høy kvalitet, og gav en god innføring i både traktatfestede regler, sedvanlige regler, normer, prinsipper og begreper som fantes i krigens folkerett på daværende tidspunkt.¹⁵²

I 1889–1891 hadde det pågått et arbeid med å revidere utdanningen for de «fastlønnede og vernepliktige officerer».¹⁵³ Komitéen som hadde blitt satt ned i 1889, besto av fire offiserer. Komitéen anså stats- og folkerett som både en nødvendig og ønskelig del av offiserens utdanning. Komitéen mente at det burde være et obligatorisk fag for alle offiserer: de vernepliktige, fastlønnede og de som tok høyere militær utdanning på Den Militære Høiskole. Noe utdypende argument for hvorfor dette var et nødvendig fag, ga ikke komiteen i sine motiver. Det var heller ingen innvendinger mot dette forslaget fra de militære faginstanser og institusjoner.¹⁵⁴ Det var kanskje ikke nødvendig å begrunne nødvendigheten, sett i lys av bokanmeldelsen og foredragene, som senere ble trykket, i løpet av 1885–1889 om folkerett og krigens folkerett.

I følge læreplanene som ble vedtatt i 1900 og 1901, skulle kadettene på Krigsskolen, som skulle bli vernepliktige offiserer, i faget Militær Retspleie lære:

Krigsmagtens Opgave og de deraf fremgaaede Pligtbestemmelser. Subordination, Respekt og og [sic] almindelig Disciplin. Den militære Straffelov og Disciplinærmyndigheden. Militærpersoners Deltagelse i Retspleien og dennes Former. Militærpersoners statsborgelige Rettigheder og Pligter. Hovedpunktene i Folkeretten.¹⁵⁵

De kadetter som skulle bli yrkesoffiserer skulle i tillegg lære: «Gjennemgaaelse af den militære Pligtlovgivning, Staffelov, Disciplinærreglement og Rettegangsreglerne samt et kort Udtog af Folkeretten.»¹⁵⁶

På Sjøkrigsskolen skulle de vernepliktige sjøkadettene i faget Retslære undervises i «Grundloven og rigsakten; grundtrækkene af den almindelige søret og den sømilitære ret.» De

¹⁵¹ Bratlie, «Internationale stridigheter», s. 247, 252, 258, 274–275, 278, 284.

¹⁵² Bratlie, «Internationale stridigheter», s. 254–284.

¹⁵³ Schiøtz, *Den militære høiskoles historie*, s. 189–191, sitat 189.

¹⁵⁴ St.prp. nr. 47 (1896) *Angaaende nye Planer for m.v. for Krigsskolen og den Militære Høiskole*.

¹⁵⁵ St.prp. nr. 70 (1898–1899) *Angaaende Ordningen af Krigsskolen og den militære Høiskole*, s. 105.

¹⁵⁶ St.prp. nr. 70 (1898–1899) *Angaaende Ordningen af Krigsskolen og den militære Høiskole*, s. 105.

som skulle bli fastlønnede sjøoffiserer skulle i tillegg lære: «Den sømilitære ret; grundtrækkene af folkeretten.»¹⁵⁷

På Den Militære Høiskole skulle offiserene i faget Stats- og folkeret blant annet gjennomgå «Folkerettens Hovedtræk med særlig Hensyn til Krigsretten og de Neutrales Retsstilling.»¹⁵⁸

Selv om krigens folkerett og nøytralitetsretten fremstår som en liten del av læreplanene, inngikk som nevnt deler av krigens folkerett i *Håndbog for den menige infanterist* og den *Militære straffelov av 1902* som ble rettskraftig 1. januar 1905. Det ble gitt ut kommenterte utgaver i 1904 og 1905 av *Militær straffelov av 1902*. Disse hadde hver for seg og samlet både henvisninger til og kommentarer relatert til krigens folkerett: både der norsk lov var i tråd med krigens folkerett og de traktater Norge hadde ratifisert.¹⁵⁹

Juristenes utdanning

Formelt var folkerett pensum for juristene som tok sin utdanning på Universitet. Dette var langt på vei en formalitet frem mot midten slutten av 1880-tallet, og først fra 1898 ble det gitt årlige forelesninger i folkerett. Det ser ikke ut til at krigens folkerett var prioritert i disse forelesningene.

Den juridiske utdanning har blitt beskrevet å være av nokså generell art. Lovkyndighet ble nedprioritert, det ble lagt mer vekt på å lære studentene juridisk vitenskapelig dannelses og tenkemåte. Selv om folkerett inngikk i kunnskapskravet til juridisk embetseksamen var det kun krav til muntlig besvarelse ved eventuelle spørsmål under eksaminasjon. Videre spesialisering skjedde i så fall etter at de hadde avlagt embetseksamen i form av yrkespraksis, doktoravhandlinger eller utenlandsstudier.¹⁶⁰

Som nevnt ovenfor ble den første norskspråklige læreboken om folkerett utgitt i 1885. Dette var Francis Hagerups¹⁶¹ oversettelse av *Den europæiske folkeret*, «Franz von

¹⁵⁷ Kronpr.reg.s resl. 9. juni 1900, hvorved approberes plan for utdanning og tilgang af søofficerer. Forsvarsdepartementet, *Sømilitær lovsamling for 1900–1901*, Fabrituius, Kristiania, 1904, s. 80–87, sitater s. 84, 87.

¹⁵⁸ St.prp. nr. 70 (1898–1899) *Angaaende Ordningen af Krigsskolen og den militære Høiskole*. s. 105.

¹⁵⁹ Hagerup og Paulsen, *Militær straffelov af 22 Mai 1902*; Boye, Thorvald *Militær straffelov af 22 Mai 1902*:: Generaladvokaten, *Bemærkninger til veiledning ved anvendelse af den nye militære straffelov*, 1904, s. 3, 4.

¹⁶⁰ Kyllingstad, Jon Røyne og Thor Inge Rørvik, *Universitetet i Oslo 1811–1911. Bok 2, 1870–1911, Vitenskapenes universitet*, Unipub, 2011, Oslo, s. 240–242, 244.

¹⁶¹ Francis Hagerup (1853–1921) ble senere både professor i rettsvitenskap, stortingspolitiker, statsminister og diplomat, og fikk ekspertise innen folkerett. Se fotnote 287.

Holtendorffs lærebok i folkerett som var ansett som et standardverk i europeisk litteratur.»¹⁶² Trolig var dette den eneste norskspråklige læreboken om temaet som studentene ved Universitetet kunne benytte frem til 1914.¹⁶³ Hagerup beskriver i forordet hva han selv erfarte angående juristenes utdanning, og han peker også mot det som ble fremsatt i bokanmeldelsen av læreboken i *Norsk Militært Tidsskrift* og av Bratlie i hans foredrag i Christiania Militære Samfund. Hagerup beskrev at

Mangelen på en hensigtsmessig lærebok i folkerett har, som erfaring noksom har vist, gjort universitetsfundatsens bud om, at de juridiske kandidater skulle have aflagt prøve på kundskaber i denne disciplin, til et tomt ord. Skriftet fortjener imidlertid udbredelse udover de juridiske studerendes, ja utover juristernes kreds.¹⁶⁴

Læreboken ga en innføring i folkretten i fredstid, krigens folkerett og nøytralitetsretten. Det synes som de to siste temaene ikke ble viet noe oppmerksomhet i juristenes utdanning. Ludvig Maribo Benjamin Aubert startet med forelesninger i folkerett to år etter utgivelsen av *Den europæiske folkeret*, høsten 1887. Aubert hadde blant annet spesialisert seg i statsrett, og spesielt Norges folkerettslige stilling. Forelesninger i folkerett ble derimot ikke gitt hvert år før Nikolaus Gjelsvik startet med dette i 1898, og frem til 1905 var det unionell folkerett som hadde stått i fokus.¹⁶⁵

Det synes som at svært få spesialiserte seg i krigens folkerett. Selv blant de som underviste i folkerett. Kun enkelte hadde fordypet seg i folkerettsstudier ved utenlandske universiteter. Aubert var ikke blant disse, men det var Gjelsvik¹⁶⁶ og de som senere underviste ved Den Militære Høiskole: Jon Skeie (underviste 1903–1913), Michael Strøm Henriksen Lie (1908–1911) og Thorvald Boye (1912–1935).¹⁶⁷ Kun sistnevnte opparbeidet seg ekspertise i deler av krigens folkerett i form av doktoravhandling og rettsvitenskapelige artikler. Boye

¹⁶² Michalsen, «Folkerett mellom unionspolitikk og rettsvitenskapelig forskning», s. 53.

¹⁶³ Hagerup og Paulsen henviser til *Den europæiske folkeret* i sin kommenterte utgave av *Militær straffelov av 1902*. Det ble ikke tatt inn noen lignende norskspråklige folkerettsbøker i generalstabens bibliotek før i 1914. Dette var Nikolaus Gjelsviks *Lærebok i folkret* utgitt i 1914. Hagerup og Paulsen, *Militær straffelov af 22 Mai 1902*, s. 159; Forsvarsmuseets bibliotek, Magasin, reel 40, Generalstabens bibliotek, Kataloger over innkomne bøker.

¹⁶⁴ Hagerup, Francis, «Oversætterens forord», i Holtendorff, *Den europæiske folkeret*, unummerert forord.

¹⁶⁵ Aubert holdt forelesninger i 1887, 1890, 1891, 1893 og 1896. Michalsen, «Folkerett mellom unionspolitikk og rettsvitenskapelig forskning», s. 53–54.

¹⁶⁶ Robberstad, Knut, «Nikolaus Gjelsvik» i *Store navn i norsk rettsvitenskap*, Universitetsforlaget, Oslo, 1973, s. 67.

¹⁶⁷ Schjøtz, *Den militære høiskoles historie*, s. 233; Lindbäck-Larsen, Odd, *Høyere militær utdanning i Norge 1817–1967*, Forsvarets krigshistoriske avdeling, Oslo, 1966, s. 147; Robberstad, Knut, «Jon Skeie» i *Store navn i norsk rettsvitenskap*, Universitetsforlaget, Oslo, 1973, s. 81–83; (K.V.H.) Abs. T., «Lie, Mikael Strøm Henriksen», *Salmonsens konversationsleksikon*, 2. utg., bd XV, 1915–1930, s. 780.

hadde fordypet seg videre i krigens folkerett, med særlig vekt på nøytralitets- og sjøkrigsretten frem mot 1914. Flere av disse verkene ble utgitt i *Norsk Tidsskrift for Søvæsen* 1905–1913. Boyes *Haandbok i folkeret* kom ut i 1918, den dekket det meste av krigens folkerett og nøytralitetsretten og var ment for undervisning på Den Militære Høiskole.¹⁶⁸

Det kan riktignok stiller spørsmål ved om ikke Gjelsvik fikk ekspertise i deler av krigens folkerett. Gjelsvik kom inn på krigens folkerett i *Det fredlyste beltet millom Norig og Sverik* utgitt i 1907. Der kom det til syne at han hadde kjennskap til deler av krigens folkerett, som St. Petersburgdeklarasjonen, Genèvekonvensjonen og Landkriksreglementet av 1899, samt utfordringene ved slike krigstidstraktater. Det kan synes som han tolket slike traktater i lys av traktatsrett i fredstid. Han argumenterer med at slike traktater kan gjøres ugyldig hvis den en av partene bryter selv den minste del av avtalen i traktaten og dermed opphever traktatens andre avtalte bestemmelser. Gjelsvik nevner verken prinsippene om gjensidighet, gjengjeldelse eller represalie. Dette var prinsipper som forhindret ar for eksempel Landkriksreglementet ble opphevet i sin helhet, hvis den ene parten brøt én av dens bestemmelser.¹⁶⁹ Gjelsvik var enten ikke klar over dette, eller så forsøkte han å påvirke leseren på feilaktig grunnlag. Sett i sammenheng med som det som allerede er redegjort for, og det som blir redegjort for i neste kapittel, så synes det mest plausibelt at Gjelsvik ikke hadde tilstrekkelig kunnskap om krigens folkerett.

Oppsummering av offiserenes og juristenes utdanninger

Undersøkelsen av offiserens og juristenes utdanninger viser at det ikke ble forelest i krigens folkerett. Folkerett var ikke en del av undervisningen på Universitet før 1887, og var ikke et fast tilbud før i 1898. Den eneste læreboken på norsk, var tilgjengelig fra 1885. Denne

¹⁶⁸ Boye, Thorvald, «Oversigt over de vigtigste regler angaaende neutralitet m.v.», *Norsk Tidsskrift for Søvæsen*, 22.årg., 1904, s. 256–259; Boye, Thorvald (red.), *Militær straffelov af 22 Mai 1902*; Generaladvokaten, *Bemærkninger til veiledning ved anvendelse af den nye militære straffelov*, Steen'ske, Kristiania, 1904; Boye, Thorvald, «Krigskontrabande», *Norsk Tidsskrift for Søvæsen*, 23.årg., 1905, s. 288–301; Boye, Thorvald, «Haagkonferencen», *Norsk Tidsskrift for Søvæsen*, 25.årg., 1908, s. 87–95, 236–245, 343–350; Boye, Thorvald, «Sjøkrigsrets-konferencen i London», *Norsk Tidsskrift for Søvæsen*, 26.årg., 1909, s. 263–273; Boye, Thorvald, «Haag-konvensjonerne», *Norsk Tidsskrift for Søvæsen*, 28.årg., 1911, s. 23–24; Boye, Thorvald, «En nøitral stats pligter i tilfælde av sjøkrig», *Norsk Tidsskrift for Søvæsen*, 29.årg., 1912, s. 313–331; Boye, Thorvald, «Nye nøitralitetsbestemmelser», *Norsk Tidsskrift for Søvæsen*, 30.årg., 1913, s. 24–28; Boye, Thorvald, *De væbnede neutralitesforbund: et avsnit av folkerettens historie*, Grøndhal, Kristiania, 1912; Boye, Thorvald (red.), *Traktater angaaende krigsførsel og nøitrales forhold*, Grøndhal, Kristiania, 1914; Boye, *Haandbok i folkeret*, 1918; Boye, Thorvald, «Forord», i Hagerup, Francis, *Folkerett i fredstid. Efter forfatterens ufullendte manuskript*, O. Christiansen, Oslo, 1932, s. 6.

¹⁶⁹ Gjelsvik, Nikolaus, *Det fredlyste beltet millom Norig og Sverik*, Norske folkeskrifter nr. 38, Norigs ungdomslag og Studentmaallaget, Oslo, 1907, s. 14–22.

inneholdt både folkerett i fredstid og krigens folkerett samt nøytralitetsretten. Det er lite plausibelt at krigens folkerett var en del av forelesningen før tidligst 1898. Men også fra den tid tyder litteraturen og kildene på at det var andre sider av folkeretten som var i fokus. Hverken krigens folkerett eller annen folkerett var del av undervisningen på Krigsskolen og Den Militære Høiskole i den omhandlende periode. Tidligst fra og med høsten 1901 på Krigsskolen, men ganske sikkert fra høsten 1903 på Den Militære Høiskole. Undervisning ble også gitt på Sjøkrigsskolen fra omtrent samme tid, men trolig før. Det trengs andre kilder for å fastslå dette.

For juristene og hærens offiser vedkommende fremstår det uansett klart. De ble ikke undervist i krigens folkerett. Det var tross alt hæroffiserer og personer i Forsvarsdepartementet som hadde innvendinger mot Landkriksreglementet og de tre Haagdeklarasjonene. Og det var politikere, hvor flere også var jurister, som stilte seg bak innvendingene. Dette forsterker teorien om at mangelfull kunnskap er en viktig forklarlig til hvorfor Landkriksreglementet ikke ble ratifisert før i 1907.

Men det kom også frem en holdning. Å ha kunnskap om krigens folkerett og nøytralitetsretten ble ansett som nødvendig for offiserene. Og særlig for de som skulle inn i høyere stillinger i militærmakten.

Kapittel 6

Kunnskap og holdninger i profesjonene og tidsskriftene

Innledning

Sjømilitær rett og folkerett var trolig en del av marineoffiserenes lavere utdanning på Sjøkrigsskolen. Men krigens folkerett var ikke en del av den høyere utdanningen ved Den Militære Høiskole, hverken for mariens eller hærens offiserer. Krigens folkerett var heller ikke en del av hæroffiserenes og juristenes utdanning ved deres respektive utdanningsinstitusjoner, Krigsskolen, Den Militære Høiskole og Universitetet. Derimot kan de ha fått kunnskap via profesjonene, i tjeneste, stillinger, verv, via fagtidsskrifter eller deltagelse i politikken. Hva kan være sannsynlig med utgangspunkt i det tidligere forskning har beskrevet om offiserene, i Marinen og Hæren, og juristene?

Marinen stod i en lang operativ tradisjon som voktere av statens nøytralitet og handelsinteresser. Siden 1780 hadde norske offiserer måtte følge instruksjoner som i stor grad var i tråd med de reglene og prinsippene som senere ble traktatfestet i Parisdeklarasjonen av 1856.¹⁷⁰ Frem mot 1900-tallet ble sjøkrigene utkjempet nesten i samsvar med disse reglene og prinsippene. Under flere av krigene og konfliktene på 1800-tallet opererte et eller flere norske krigsskip i eget farvann, eller som observatør i nærheten av konfliktområdene, for å markere og beskytte statens nøytralitet og handelsinteresser. Under den britisk-russiske Afghanistan-krisen i 1885 ble det utrustet flere skip enn vanlig for å «opretholde vor neutralitet i tilfælde af en krig mellem Russland og England[.]»¹⁷¹ Skoletokt ble også gjennomført på kryss og tvers av Atlanterhavet og Middelhavet. Det er ikke usannsynlig at marineoffiseren under tjeneste,

¹⁷⁰ Med unntak av kaperi. Fremmede kaperfartøy og prisedomstoler ble tolerert i norske, men ikke danske havner, da Danmark-Norge var nøytrale under revolusjons- og napoleonskrigene 1792–1814. Fra 1803 var det forbudt for norske undersåtter å bedrive kaperi eller støtte kaperfartøy. Dette forbudet gjaldt ikke da Danmark-Norge ble en krigførende part, og kaperi ble benyttet av Danmark-Norge i krigen mot England og dets allierte etter flåteranet i 1807 – og frem mot 1814. Kaperiet ble stanset i to perioder á seks måneder. Kaperiet skal ha blitt ansett blant enkelte offiserer som en tillatt represalie mot det som ble tolket som folkerettsstridige krigshandlinger utført av britene. I tillegg var kaperiet ansett som den eneste måten, sammen med kanonbåtene, man kunne ramme fienden etter tapet av flåten. Tønneson, Joh. H., *Kaperfart og skipsfart 1807–1814*, J. W. Cappelens forlag, 1955, s. 21–28, 224, 401; Boye, «Oversigt over de vigtigste regler angaaende neutralitet m.v.», s. 266.

¹⁷¹ Larsen, «Marinens udrustninger og togter 1885», *Norsk Tidsskrift for Søværnen*, 4. årg, 1885–1886, s. 209.

og kanskje skoletokt i egen marine, eller hos en fremmed makts marine,¹⁷² fikk erfare at Parisdeklarasjonen stort sett ble respektert.¹⁷³

Hæroffiserene stod i motsetning til marineoffiserene ikke i en lang tradisjon med å delta i militære operasjoner, hverken nøytralitetshevdelse eller krigføring. Før mobiliseringen og grensevakten i 1905, var den største operasjonen siden forsvarskrigen i 1814 og stabiliseringsstyrken i Slesvig i 1849–50.¹⁷⁴ De ekstraordinære tiltakene under nøytralitetsvaktene, som blant annet i 1885 på Oscarsborg og Vardøhus, var av langt mindre omfang, hvis de i det heletatt ble gjennomført.¹⁷⁵ Kun enkelte offiserer hadde operativ erfaring fra tjeneste for andre stater¹⁷⁶ eller ved at de fulgte de militære operasjonene som observatører hos en av de krigførende, såkalte krigsstipendiater.¹⁷⁷ Hæroffiserene hadde dessuten en rekke oppgaver som i dag faller inn under fengsels- og politioppgaver, og de stod ofte for utbygging av infrastruktur som ingeniører.¹⁷⁸

Det er grunn til å anta at også juristene hadde en viss kunnskap, siden flere av dem deltok i det politiske liv på Stortinget og i regjering. Forskingslitteratur viser at internasjonal rett og folkerett ble en del av parti- og stortingspolitikken i løpet av 1880- og 1890-tallet, og ble en del av en tradisjon i norsk utenrikspolitikk.¹⁷⁹

I de neste tre underkapitlene belyses kunnskaper om krigens folkerett og holdninger til ulike krigføringsmidler og -metoder, normer, regler og prinsipper. Til grunn for analysen ligger redegjørelsen for krigens folkerett i kapittel 2.

¹⁷² Det kan her nevnes Einar Rosenqvist (f. 1864), uteksaminert fra Sjøkrigsskolen tidlig på 1880-tallet. Han var med det franske krigsskipet *Triomphante* i krigen mellom Frankrike og Kina i 1884–1885, deriblant i farvannet mellom dagens Kina og Taiwan. Rosenqvist, Einar, «Episode fra de kinesiske farvande: Pescadoresøernes erobring», *Norsk Tidsskrift for Søvnæsen*, 1885–1886, s. 1–15; *Fredrikshalds Tilskuer*, 8. april 1886, s. 2; *Norges Vernepliktige Sjøofficerer*, Vernepliktige Sjøofficerers Forening, Oslo, 1938, s. 19; Nyquist, Otto, «Literaturanmeldelse. Nordmænd i udenlandske krige efter 1814», *Norsk Militært Tidsskrift*, 1889, s. 481–482.

¹⁷³ Berg, *Union, profesjon, nasjon* s. 172, 219, 176, 184–185, 218; Bjørgo, Rian og Kaartvedt, *Selvtendighet og union*, s. 280, 328, 334; Terjesen, *Sjøforsvaret i krig og fred*, s. 134, 143–144, 148–150, 152–155; Tybring, Oscar, «Den norske marines togter samt andre notiser vedkommende marinens historie 1814–1893», *Norsk Tidsskrift for Søvnæsen*, årg., 1893–1894, s. 80–81, 90, 293–294.

¹⁷⁴ Ulriksen, Ståle, *Den norske forsvarstradisjonen: militærmakt eller folkeforvar?*, Pax forlag, Oslo, 2002, s. 99.

¹⁷⁵ Berg, *Union, profesjon, nasjon*, s. 218.

¹⁷⁶ Skarstein, Karl Jakob, *Under fremmede flagg: Nordmenn i utenlandsk krigstjeneste 1800–1900*, Forsvarsmuseets småskrift nr. 30, Forsvarsmuseet, Oslo, 2002.

¹⁷⁷ Jevnfør gjennomgangen av *Norsk Militært Tidsskrift* nedenfor.

¹⁷⁸ Berg, *Union, profesjon, nasjon*,

¹⁷⁹ Jevnfør kapittel 1.

***Norsk Tidsskrift for Søvæsen* – Kunnskap om krigens folkerett**

I 1882 startet Sømilitære Samfund å gi ut *Norsk Tidsskrift for Søvæsen*. Tidsskriftet dekket et bredt spekter av temaer som var relevante for de sjømilitære offiserene, både profesjonenes sivile side som sjømenn og dens militære som krigsmenn. Krigens folkerett var mer eller mindre ett gjennomgangstema. I 13 av de 18 første årgangene (1882–1900) inngikk krigens folkerett, i form av nøytralitetsrett, sjøkrigsrett, prinsippene og de normative begrepene¹⁸⁰, fra et beskrivende, normativt eller rettslig perspektiv. Det var både artikler som konkret handlet om emner innen krigens folkerett og hvordan disse kunne tolkes, og det var artikler om pågående eller aktuelle kriger der krigens folkerett var en del av fremstillingen. De to eneste folkerettslig gjeldende traktatene for sjøkrig var St. Petersburgdeklarasjonene og Parisdeklarasjonen. Sistnevnte var også eneste gjeldende traktat for nøytralitetsretten. Det ble både referert til Parisdeklarasjonen, og dens regler ble presentert og tolket, både fra den krigførende og den nøytrale sine ståsteder. Ved noen få tilfeller ble det referert til St. Petersburgsdeklarasjonen eller sammenlignet med regler for landkrig. Flere av de sedvanlige reglene og normene ble også presentert, blant annet reglene for bombardement.¹⁸¹

Det etablerte synet i forskningslitteraturen om at sjøoffiserene hadde den nødvendige kunnskapen om folkeretten og nøytralitetsretten fremstår dermed som troverdig.¹⁸² Påstanden kan fra den tid belegges med skriftlig kilder skrevet og lest av norske sjøoffiserer. I lys av disse kildene kan det dermed påvises at idet minste noen av de norske sjøoffiserene hadde den nødvendige kunnskapen om krigens folkerett.

***Norsk Tidsskrift for Søvæsen* – Holdninger til krigens folkerett**

Det er ikke alltid klart om de holdningene til ulike regler og metoder som ble presentert i *Norsk Tidsskrift for Søvæsen* var redaktørens, en annen norsk sjøoffiser eller kun en gjengivelse av fremmede makters offiserer, tidsskrifter eller folkerettslærdes holdninger og synspunkter. Men det fremgår at en rekke regler ble respektert i krigstid og at flere av aktørene mente at reglene også ville bli respektert i en fremtidig konflikt. Prinsippet om militær nødvendighet ligger derimot som en utfordrer til særlig reglene angående kaperi og

¹⁸⁰ Begrep som har en normativ betydning i tillegg til den beskrivende, f. eks krigsfange og parlamentær.

¹⁸¹ Jevnfør gjennomgangen nedenfor avsnittene om bombardement og om Parisdeklarasjonen og kaperi; Her kan også nevnes: Müller, H. I. (red.), «Handelsmarinens stilling under krig», *Norsk Tidsskrift for Søvæsen*, 2. årg., 1883–1884, s. 195, 198–199; Fougner, (red.), «Bombardement af aabne kyststeder», *Norsk Tidsskrift for Søvæsen*, 7. årg., 1888–1889, s. 218; Davidsen, Hunter, «De første elektriske miner i den amerikanske borgerkrig», *Norsk Tidsskrift for Søvæsen*, 17. årgang, 1899, oversatt av N.N., s. 12–19.

¹⁸² Jevnfør kapittel 1.

bombardement av forsvarsløse kystbyer.¹⁸³ Kaperi ble dekket av traktaten Parisdeklarasjonen, mens bombardement ble regulert av «fælles skik og brug»,¹⁸⁴ det som i dag ofte blir omtalt som sedvane (costume) i krigens folkerett. I siste halvdel av 1890-årene kan det også antydes at de krigførende skulle respektere hverandre som stridene og fiendens skipbrudne og sårede skulle reddes og gis status som krigsfanger.¹⁸⁵

Bombardement

Reglene for bombardement ble presentert sammen med ulike synspunkter i tre artikler i 7. og 9. årgang av *Norsk Tidsskrift for Søvnæsen*. Der kom det frem et amerikansk, et britisk, et fransk og et norsk synpunkt, sistnevnte synpunkt trolig tilhørende daværende redaktør for tidsskriftet. I de to første artiklene ble det redegjort for reglene som så ble drøftet i lys av prinsippene i krigens folkerett. I den tredje ble det redegjort for franske sjømilitære operasjoner under den tysk-franske krig 1870–1871. Der inngikk krigens folkerett som en del av operasjonaliseringen av de franske instruksjoner, og under forhandlinger med den tyske motpart.¹⁸⁶

Den første og andre artikkelen viser begge til en britisk marineøvelse i 1888 som hadde gitt opphav til «en meget alvorlig diskussion angaaende det meget vigtige spørgsmaal, hvorvidt bombardementet af de aabne kyststeder kan anses for at være en lovlig krigshandling»¹⁸⁷ Den britiske marinen hadde under sin årlige øvelse simulert bombardement av egne forsvarsløse kystbyer uten at reglene for bombardement ble fulgt. Byene ble hverken ilagt brandskatt med trussel om bombardement hvis kravene ikke ble innfridd, eller gitt forvarsel om det forestående bombardementet slik at ikke-stridende, kvinner og barn kunne komme seg i sikkerhet. I følge *Norsk Tidsskrift for Søvnæsen* gikk for eksempel et krigsskip inn havnen til en av de forsvarsløse byene «en søndag formiddag og bombarderede byen strax, netop da folk gik til kirken og uden at give et passende varsel.»¹⁸⁸

¹⁸³ Forsvarsløse kystbyer var også omtalt som åpne. Dette var byer som ikke var beskyttet militært.

¹⁸⁴ Fougner, «Bombardement af aabne kyststeder», s. 218.

¹⁸⁵ Clowes, William Laird, «Sjøkrigen mellom Kina og Japan», oversatt av v. Krogh, *Norsk Tidsskrift for Søvnæsen*, 14. årg., 1895–1896, s. 5–7, 11; Geelmuyden, «Enkelte meddelser fra den spansk-amerikanske krig», *Norsk Tidsskrift for Søvnæsen*, 17. årg., 1899, s. 74, 76–78, 81–3; Marinens generalstab, «Den spansk-amerikanske krig», *Norsk Tidsskrift for Søvnæsen*, 18. årg., 1900, s. 169–171, 180–187.

¹⁸⁶ Fougner, «Bombardement af aabne kyststeder», s. 218–220; Børresen, Jacob (red.), «Om bombardement af forsvarsløse kystbyer», *Norsk Tidsskrift for Søvnæsen*, 7. årg., 1890–1891, s. 74–75 ; Børresen, Jacob (red.), «Sjøkrigen i Nordsøen og Østersøen 1870–71», *Norsk Tidsskrift for Søvnæsen*, 9. årg., 1890–91, s. 243–275.

¹⁸⁷ Fougner, «Bombardement af aabne kyststeder», s. 218.

¹⁸⁸ Børresen, «Om bombardement af forsvarsløse kystbyer», s.74; Dette ville trolig ha vært et særdeles grovt brudd på reglene. I artiklene om den tysk-franske krig og den spansk-amerikanske krig fremkommer det at

Synspunktene som ble gjengitt i disse to artiklene er nesten like, henholdsvis fra det britiske militære tidsskriftet *Broad Arrow* og den amerikanske sjøoffiseren W.T. Sampson. Begge uttrykte at reglene i krigens folkerett kunne bli utfordret når dette «fremmer den angribendes interesser, og naar han føler sig stærk nok til at trodse følgerne.».¹⁸⁹ Kun «frygten for repressalier»¹⁹⁰ ville være avgjørende om en part avstod fra bombardement som ville være i strid med reglene. Fra det britiske *Broad Arrow* ble det i tillegg til militær nødvendighet vist til prinsippet om humanitet. Det ville trolig være mer humant å avslutte krigen raskest mulig, enn å følge reglene og avstå fra å angripe mål som kunne holde en krig gående.¹⁹¹

I lys av disse nesten like synspunktene, og den britiske simuleringen i 1888, konkluderte likevel oversetteren og kommentatoren i *Norsk Tidsskrift for Søvæsen*, det som trolig var daværende redaktør i *Norsk Tidsskrift for Søvæsen*, premierløytnant Jacob Børresen, med at:

Dette vilde imidlertid næppe hende i virkelig krig, thi ingen chef vilde bombardere en aaben by uden først at give byen anledning til at kjøbe sig fri for bombardement eller opfylde andre betingelser, som han maatte finde det passende at paaleægge den.¹⁹²

Selv om han anså at reglene i krigens folkerett ville bli respektert i fremtidige kriger og væpnede konflikter, ble det ikke utelukket at norske kystbyer ville bli skånet for metoden i seg selv:

Vore kystbyer gjør derfor bedst i at gaa ud fra, at de, i tilfælde krig, enten maa være forberedt paa at maatte betale drøi brandskat eller – lade sig bombardere. I alle tilfælde vil selvfølgelig alle de i havnen liggende fartøier blive tagne som gode priser.¹⁹³

I den tredje artikkelen, som omhandlet om den tysk-franske krig, ble det gjengitt at franske sjøoffiserer først fikk instruksjoner om å ikke bombardere forsvarsløse kystbyer, som ble respektert, men at instruksjonen senere ble endret til det motsatte. Det ble gjengitt et militæretisk resonnement hvor plikten som offiser til å utføre ordre ble vektet mot prinsippene i krigens folkerett. Plikten ble motvillig vektet tyngst, og under operasjonaliseringen ble det lagt vekt

søndagen var et uetisk tidspunkt å gjennomføre et bombardement. Børresen, «Søkrigen i Nordsøen og Østersøen 1870–71», s. 271–273; Marinens generalstab, «Den spansk-amerikanske krig», s. 123.

¹⁸⁹ Sampson, W. T. sitert i Børresen, «Om bombardement af forsvarsløse kystbyer», s. 74.

¹⁹⁰ Fougner, «Bombardement af aabne kyststeder», s. 219.

¹⁹¹ Fougner, «Bombardement af aabne kyststeder», s. 219.

¹⁹² Børresen, «Om bombardement af forsvarsløse kystbyer», s. 74.

¹⁹³ Børresen, «Om bombardement af forsvarsløse kystbyer», s. 75.

på å gjennomføre bombardementet på et tidspunkt som ville gi minst uønskede tap blant ikke-stridene, kvinner og barn i tråd med prinsippene om proporsjonalitet, humanitet og distinksjon. På grunn av faren for å miste flere skip og personell i ekstreme værforhold, ble bombardementet ikke gjennomført.¹⁹⁴

Bombardement som metode var både før 1888 og etter 1891 omtalt i artikler om de aktuelle og pågående væpnede konfliktene og krigene. Slik bruken av bombardement ble beskrevet i *Norsk Tidsskrift for Søvæsen* kan det ikke sies at denne metoden ble benyttet i strid med reglene, selv om kan det reises tvil ved enkelte tilfeller hvor ikke alle de nødvendige detaljene fremgår i teksten.¹⁹⁵

Parisdeklarasjonen og kaperi

Kaperi, eller kaperkrigføring, en legalisert bruk av private, bevæpnede sivile skip mot fiendens handelsskip, gods og kontrabande, ble på samme måte som bombardement behandlet i tre artikler. Disse artiklene behandlet også hva som kunne være legitime mål og hva som kunne være legitim bruk av handelsskip. Det ble konkludert i alle de tre artiklene med at handelsskip i henhold til Parisdeklarasjonen og sedvane kunne brukes til å støtte de militære fartøyene, men ikke benyttes i kaperkrigføring. Kaperkrigføring ble derimot ikke avfeid som en umulighet. I den første artikkelen ble kaperiet kraftig fordømt men ikke utelukket at metoden kunne komme i bruk, i den andre ansett som legitimt å benytte mot andre stater som ikke hadde ratifisert Parisdeklarasjonen, og i den tredje heller forsvart og anbefalt.¹⁹⁶

I «Handelsmarinens stilling under krig» ble det østerrikske, tysktalende maritime tidsskriftet *Mitteilungen aus dem Gebiete des Seewesens* utgitt i Wien, oppgitt som kilde. Det er uklart om dette var en oversettelse eller om det var en redaksjonell artikkel av daværende redaktør, kommandør H. I. Müller.¹⁹⁷ «Kapervæsenet» ble av artikkelforfatteren ansett som å være svært uetisk, og dets avskaffelse ved Parisdeklarasjonen som positivt. Kaperkrigføring var

¹⁹⁴ Børresen, «Søkrigen i Nordsøen og Østersøen 1870–71», s. 247, 256, 271–273.

¹⁹⁵ Se for eksempel: Müller, H. I. (red.), «Alexandrias bombardement.», *Norsk Tidsskrift for Søvæsen*, 1. årg., 1882–1883, s. 111–126; Rosenqvist, «Episode fra de kinesiske farvande», s. 1–15; Marinens generalstab, «Den spansk-amerikanske krig», s. 123–125.

¹⁹⁶ Müller, «Handelsmarinens stilling under krig», s. 193–205; Müller, H. I. (red.), «Kaperi i Krigstid.», *Norsk Tidsskrift for Søvæsen*, 1883 – 1884, 2. årg., s. 317–318; Bernicot, «Krydser- og kaperkrig», oversatt av N.N., *Norsk Tidsskrift for Søvæsen*, 1895–1896, 14. årg., s. 129–134.

¹⁹⁷ Müller, «Handelsmarinens stilling under krig», s. 193–205. Originalkilden, eventuelt kildene, er ikke funnet og dermed ikke undersøkt.

en af søkrigens modbydeligste udvexter, og egentlig ikke andet end det legaliserede sørøveri. [...] De dristigste og vel ogsaa de vildeste søfolk lod sig indskrive blant kapernes besætninger. Kaperflaget veide over en udmærket skole for praktisk sømandsdygtighed men vistnok ogsaa for vild raahed.¹⁹⁸

Men selv om kaperiet ble avskaffet gav ikke Parisdeklarasjonen «full sikkerhed for, at en eller annen stat i forekommende tilfælde under trykket af tvingende omstændigheder atter kan tage sin tilflugt til det gamle kapersystem».¹⁹⁹ Militær nødvendighet, i det som synes her å bety nødrett, ble dermed ansett som en forklaring til hvorfor noen stater kunne ty til kaperkrigføring. De forespeilede reaksjonene fra motstanderen er derimot ikke dramatiske eller uoverkommelige for en småstat, sammenlignet med brudd på reglene for bombardement nevnt ovenfor.

heri ligger pariserdeklarationens praktiske værd – selv de med formelt rigtige kaperbreve forsynede kapere kan desuagtet anses og behandles som sørøvere, idet ingen stat er forpligtet til at anse dem som retmæssigt kjæmpende parti[.]²⁰⁰

Dette tenderer mot en tolkning analogt med reglene for spionasje, som var en akseptert metode men der spioner ikke hadde krav på beskyttelse som krigsfanger hvis de ble avslørt.²⁰¹ Artikkelens innhold kan derfor tolkes dit hen at norske sjøoffiserer på den ene siden ville ha avstått fra å oppfordre til bruk av kaperkrigføring i et kontrafaktisk scenario hvis de la mest vekt på en sivilisert oppførsel, men på den andre siden ha oppfordret til kaperkrigføring hvis de anså nasjonalstatens eksistens som truet. Risikoen, slik den fremstår her, legges først og fremst på kaperen, ikke staten.

I samme årgang ble det gjengitt en fortolkning om at kaperiet var legitimt i ytterligere en kontekst. «Er de magter, som har undertegnet deklarasjonen, forpligtet til at holde sig til denne, naar de fører krig mod en magt, som ikke selv har frasagt sig kaperiet?»²⁰² I et scenario der Spania, USA, Mexico eller Kina var en av de krigførende, ville det ikke være i strid med Parisdeklarasjonen, siden disse ikke hadde ratifisert deklarasjonen, ifølge «Mr. Desjardin [...] i en avhandling, foredragen for det franske institutt i nærværelsen af fem

¹⁹⁸ Müller, «Handelsmarinens stilling under krig», s. 196–197.

¹⁹⁹ Müller, «Handelsmarinens stilling under krig», s. 197.

²⁰⁰ Müller, «Handelsmarinens stilling under krig», s. 197.

²⁰¹ Oxford Manualen, art. 23.; Boye, *Haandbok i folkeret*, s. 142.

²⁰² Müller, «Kaperi i Krigstid», s. 317.

akademier.»²⁰³ Budskapet var altså at det var ansett som legitimt å benytte kapere mot andre stater som ikke hadde ratifisert Parisdeklarasjonen.

Det skulle gå nærmere 12 år før kaperkrig igjen ble gjenstand for grundig analyse. Artikkelen ««Krydser- og kaperkrig» oppgis å være forfattet av den franske marineoffiseren Bernicot.²⁰⁴ Som i de to tidligere artiklene ble det å benytte kapere ansett som å være i strid med Parisdeklarasjonen. Argumentet i artikkelen bygger på at krigens krav var det førende prinsipp, og dette var i følge artikkelen at fiendens handelsskip måtte settes ut av spill. Artikkelen redegjorde for at i følge sjøkrigsretten og Parisdeklarasjonen var det legitimt å benytte militære fartøy og militært mannskap til å oppbringe handelsskip og ta prise og kontrabande. Det ble også vist til at prinsippene om gjensidighet, gjengjeldelse og represalier hadde legitimert bruken av kapere i sjøkriger før Parisdeklarasjonen. Artikkelen konkluderte dermed med at på tross av Parisdeklarasjonen «[maa man] ikke forsømme noget middel til forsvar. Lad os altsaa opretholde retten til at tage priser i hele sin udstrækning, og hvis det er fornødent, udstede kaperbreve.»²⁰⁵

Utifra dekningen i *Norsk Tidsskrift for Søvæsen* ser det ut til at leseren kunne anta at nøytralitetsreglene og Parisdeklarasjonen i det store og hele ville bli respektert, særlig i beskrivelsen av de aktuelle og pågående væpnede konfliktene og krigene.²⁰⁶

Oppsummering – Norsk holdning til kaperi og bombardement før 1900?

Hvorvidt disse holdningene til kaperi og bombardement gjenspeiler behov, holdninger og/eller bare faglig nysgjerrighet hos norske sjøoffiserer kan ikke avgjøres av disse kildene alene. De er få og de fleste fremstår som videreformidling av representanter for fremmede makters tolkninger og holdninger.

De kan være trykket utifra et behov om å kunne forutse hva en eventuell fiende kunne gjøre i tilfelle krig mot Sverige og Norge. Eller om de krigførende i en krig der Sverige og Norge var nøytrale, ville ha respektert både sedvanlige regler og de traktatfestede reglene i Parisdeklarasjonen. Og i så fall hvordan de kunne forsvart seg mot eventuelt kaperkrigføring og reagert ovenfor kapere og den krigførende som benyttet seg av kapere, enten der Norge og

²⁰³ Müller, «Kaperi i Krigstid», s. 317–318, sitat s. 317.

²⁰⁴ Bernicot, «Krydser- og kaperkrig», s. 129.

²⁰⁵ Bernicot, «Krydser- og kaperkrig», s. 129–134, sitat s. 134.

²⁰⁶ Se for eksempel: Børresen, «Søkrigen i Nordsøen og Østersøen 1870–71» «Revolutionen i Brasilien», *Norsk Tidsskrift for Søvæsen*, 13. årg., 1894–1895, s. 212–231; «Betragtninger over den græsk tyrkiske krig», *Norsk Tidsskrift for Søvæsen*, 16. årg., 1898, s. 76–94.

Sverige var krigførende eller nøytrale. Og hvis de selv vurderte å benytte kapere, hvilke prinsipper burde ligge til grunn for anvendelse og hvilke reaksjoner kunne de vente fra fienden. Slike refleksjoner ville være i tråd med det funksjonelle imperativ.

Men en norsk holdning angående reglene for bombardement, eller rettere sagt holdningen tilhørende det som trolig var daværende redaktør i *Norsk Tidsskrift for Søvæsen*, Jacob Børresen, ble gjengitt. Som nevnt, mente han at reglene angående bombardement ville bli respektert og fulgt i en krig: «ingen chef vilde bombardere en aaben by uden først at give byen anledning til at kjøbe sig fri for bombardement eller opfylde andre betingelser, som han maatte finde det passende at paaleægge den.»²⁰⁷ Ordlyden vitner også om at dette «vilde» impliserer et 'burde' ovenfor leserne.

Selv om det med noen lunde sikkerhet kan vises til én norsk holdning, svekker ikke artiklene påstanden om at det blant norske sjøoffiserer fantes kunnskap om krigens folkerett. Og at denne ikke bare var om de traktatfestede reglene i Parisdeklarasjonen, men også bestod av «skik og bruk» og handlingsregulerende prinsipper. Artiklene vitner også om at det blant norske sjøoffiserer fantes noen som fokuserte på profesjonsetikken. Hvor mange av offiserene som hadde slik kunnskap og var interessert i profesjonsetikken, er selvfølgelig en annen sak, og kan ikke måles med disse kildene alene.

***Norsk Militært Tidsskrift* – Kunnskap om krigens folkerett**

I tidsrommet 1880–1900 ble det trykket få artikler i *Norsk Militært Tidsskrift* der krigens folkerett var en del av fremstillingen, og langt færre artikler som omhandlet krigens folkerett. I en streng tolkning av sistnevnte kategori, hvor kriteriene settes til at det må foreligge en presentasjon eller redegjørelse av både prinsipper og traktatfestede og sedvanlige regler, kan antallet settes til én: «Internationale stridigheter, krig og neutralitet» av Jens Bratlie i *Norsk Militært Tidsskrift* 1889. Denne artikkelen var basert på hans to foredrag i Christiania Militære Samfund i 1887, nevnt ovenfor. Artikkelen var derimot av god kvalitet og dekket store deler av krigens folkerett: dens prinsipper, normer, regler både i henhold til traktater og sedvane, for sjøkrig, landkrig og nøytralitet.²⁰⁸

I tillegg til «Internationale stridigheter, krig og neutralitet» ble det trykket enkelte artikler der krigens folkeretts traktater, regler og prinsipper utgjorde deler av innholdet. Her kan nevnes følgende artikler: to artikler som omhandlet fremmede makters revidering av sine

²⁰⁷ Børresen, «Om bombardement af forsvarsløse kystbyer», s. 74.

²⁰⁸ Bratlie, Jens, «Internationale stridigheter, krig og neutralitet.», *Norsk Militært Tidsskrift*, 1889, s. 254–284.

lover og reglementer, som blant annet ville gi soldatene status som lovlig stridende;²⁰⁹ en oversiktsartikkel om utviklingen av rifler med tilhørende ammunisjon, hvor mantlede prosjektiler ble ansett som mer humane, men kobbermantler kanskje kunne gi forgiftning og derfor være i strid med krigens folkerett;²¹⁰ to anmeldelser av litteratur der krigens folkerett utgjorde deler av litteraturens innhold;²¹¹ en beretning og kampanjeartikkel fra Norges Røde Kors som inneholdt en kort redegjørelse for Genèvekonvensjonen og dens viktighet og betydning for humanitet og sivilisasjon;²¹² og en rapport fra krigsstipendiat, sanitetskaptein Hans Daae fra den gresk-tyrkiske krig, der også Daae ga en kort redegjørelse for Genèvekonvensjonen, med sterke formaninger om at denne burde tolkes forpliktene allerede i fredstid. I følge Daae måtte saniteten og røde kors, nasjonalt og internasjonalt, styrkes for å være i stand til å dempe de sårede stridende sine lidelser.²¹³ Disse artiklene utgjør en forsvinnende liten andel av alle de andre artiklene i *Norsk Militært Tidsskrift* i 1880–1900. *Norsk Militært Tidsskrift* var dermed i svært liten grad en formidler av kunnskap om krigens folkerett.²¹⁴

Som videreformidler til relevante utgivelser hvor offiserene kunne finne kunnskap, gjenga *Norsk Militært Tidsskrift* innholdet fra en rekke utenlandske militære tidsskrifter, enten stikkordsmessig eller titlene på artiklene. I tillegg publiserte *Norsk Militært Tidsskrift* lister over innkommende bøker til generalstabens bibliotek. Stikkord, artikler og bøker som faller innenfor krigens folkerett var å finne i disse oversiktene og listene i nesten hver årgang.²¹⁵ Men disse utgjorde en svært liten andel. *Norsk Militært Tidsskrift* trykket to bokanmeldelser av de annonserte bøkene som omhandlet krigens folkerett, en i 1885 og en i 1886. Dette var

²⁰⁹ Nyquist, Otto, «Militær-oversigt for året 1886», *Norsk Militært Tidsskrift*, 1887, s. 3, 520.

²¹⁰ Nyquist, Otto, «Militær-oversigt for året 1885», *Norsk Militært Tidsskrift*, 1886, s. 559–556.

²¹¹ Nyquist, Otto, (red.), «Literaturanmeldese. Den europæiske folkeret», *Norsk Militært Tidsskrift*, 1885, s. 286–287; Nyquist, Otto, (red.), «Literaturanmeldelse. Hanbok för svenska arméns befäl», *Norsk Militært Tidsskrift*, 1886, s. 252–255.

²¹² Thaulow, et. al, «Foreningen for frivillig pleje af syge og sårede i felt», 1893, s. 1–14.

²¹³ Daae, Hans, «De sanitære forhold ved den tyrkiske arme under sidste krig», *Norsk Militært Tidsskrift*, 61. bd., 1898, s. 258–271.

²¹⁴ Dette inntrykket blir tydeligere tatt i betraktning av at årgangene av *Norsk Militært Tidsskrift* bestod av dobbelt så mange sider som årgangene av *Nors Tidsskrift for Søværnen*. Til sammenligning utgjorde *Norsk Militært Tidsskrifts* årganger for 1885, 1890, 1895 og 1900, henholdsvis 691 (inkludert tilleggshefte), 597, 690 og 824 sider av samme format. *Nors Tidsskrift for Søværnen* årganger for 1884–85, 1889–90, 1894–95 og 1900 utgjorde henholdsvis 358, 347, 409 og 280 sider av samme format.

²¹⁵ Her kan nevnes Bluntschli, I. C. *Das moderne Krigsrecht der civilisirten Staaten*, 2. utg., Nördlingen 1874, Bluntschli, I. C. *Das moderne Völkerrecht der civilisirten Staaten*, Nördlingen 1874, Resch, P., *Das moderne Krigsrecht der civilisirten Staatenwelt*, Graz og Leipzig, 1885, Nyquist, Otto (red.), «Bøger ankomne til generalstabens bibliothek i 1. og 2. kvartal 1887», *Norsk Militært Tidsskrift*, 1887, s. 404.

den ovennevnte boken *Den europæiske folkeret* og *Handbok för svenska arméns befäl*. Så disse ble iallfall lest og presentert med en anbefaling for et større publikum.²¹⁶

De innkommende bøkene til generalstabens bibliotek om krigens folkerett, ble plassert i en egen kategori sammen med statistikk, statsvitenskap og folkerett.²¹⁷ Ikke alle utlånsprotokollene for generalstabens bibliotek var tilgjengelige, kun de for årene 1875–1888 og 1899–1909. I disse var det for overnevnte kategori, protokollført utlån av bøker som omhandlet krigens folkerett i 1887, 1900, 1901, 1904, 1905, 1907, 1908 og 1909. Totalt 17 utlån, fordelt på ni personer og tolv ulike titler, på tysk, engelsk, fransk, svensk og en på norsk. Kun for 1887 og 1900 var det mer enn én person som stod oppført, nemlig to. I 1900 ble fire bøker utlånt. Tre av disse til en kaptein Christensen før stortingsbehandlingen samme år var slutført. Christensen var kanskje tilknyttet Forsvarsdepartementet. Den fjerde boken var den *Den europæiske folkeret*. Denne ble utlånt totalt to ganger, begge gangene etter stortingsbehandlingen i 1900: fra november 1900 og fra januar 1901. Alle utlånene i 1907 og 1908, syv ulike titler, er alle protokollført på offiseren Olaf Sætrang. Flere av disse ble brukt som kilder til en artikkel han fikk publisert i *Norsk Militært Tidsskrift* i 1909, «Krigens humanisering. Kort historik».²¹⁸

Siden utlånsprotokollene for årene 1889–1898 mangler, er det vanskelig å trekke noen konklusjoner. Bøker kunne også leses på biblioteket. Disse ble ikke protokollført som utlån. Derimot kan det sies at dette ikke rokker ved helhetsinntrykket, om at fordypning i temaet krigens folkerett synes å ha vært for spesielt interesserte. For hæroffiserenes vedkommende, trolig også etter stortingsbehandlingen av Haagkonvensjonene og Landkrisreglementet i 1900 og innføringen av krigens folkerett i de militære skolene høsten 1901/1903.

²¹⁶ Nyquist, «Den europæiske folkeret», s. 286–287; Nyquist, «Handbok för svenska arméns befäl», s. 252–255.

²¹⁷ Reglementer, lover, håndbøker og lignende normative skrifter om krig og krigføring, ble plassert i andre kategorier i generalstabens bibliotek. Her kan nevnes at den såkalte Liber's Code fra 1863, omtalt ovenfor, som var et viktig utgangspunkt for Landkrisreglementet av 1874, var plassert i 2.A. Lovgining, kommisjonsbetænkninger m.m. Det var forøvrig heller ikke protokollført noen utlån av denne. Forsvarsmuseets bibliotek, Magasinet, Reol 47, Protokoller over utlånte bøker fra generalstabens bibliotek 1875–1888, 1899–1909, Kategori 2.A.

²¹⁸ Forsvarsmuseets bibliotek, Magasinet, Reol 47, Protokoller over utlånte bøker fra generalstabens bibliotek 1875–1888, 1899–1909, Kategori 1.B. nbl.sn.no «Ingolf Elster Christensen» 10.05.2016 https://nbl.sn.no/Ingolf_Elster_Christensen; Barth, Bj., Keyse, *Norges militære embedsmenn 1929*, Hanche, Oslo, 1930, s. 96, 584; Sætrang, Olaf, «Krigens humanisering. Kort historik», *Norsk Militært Tidsskrift*, 1909, s. 717.

***Norsk Militært Tidsskrift* – Holdninger i lys av krigens folkerett**

Det var først og fremst militær nytteverdi som var det sentrale tema i *Norsk Militært Tidsskrift*. Bratlies argumentasjon for å fokusere på krigens folkerett i seg selv, var nettopp baserte på militær nytteverdi. Det var i Norges og offiserens interesser å ha kunnskap om krigens folkerett, for å unngå å bli viklet inn i krig, tape en krig og uheldige fredsoppgjør, mente Bratlie.²¹⁹

Fokuset på den militære nytteverdien, hvilken militær effekt et krigføringsmiddel eller en krigføringsmetode kunne gi, tyder på at prinsippet militær nødvendighet var det mest sentrale og dominerende. Det var svært få midler og metoder som ikke ble behandlet deskriptivt, i lys av den militære nytteverdien. Men i deknningen av de pågående krigene og væpnede konfliktene ble det av og til fremsatt kritikk mot visse krigføringsmidler og krigshandlinger, eller påpekt mulige brudd på prinsipper eller normer. Andre ganger ble det vist til at prinsippene og normene ble fulgt. Som regel var kritikken relatert til distinksjonsprinsippet, gjensidighetsprinsippet, proporsjonalitetsprinsippet og humanitetsprinsippet. Proporsjonalitetsprinsippet og humanitetsprinsippet omhandlet først og fremst om omsorg for egne soldater, friske som syke og sårede, deretter fiendens sårede. Det var derfor noe fokus på krigens folkerett, forstått som profesjonens etikk og ikke folkerett. Her kan nevnes institusjonen om lokale forhandlinger om våpenhviler og kapitulasjoner, ved bruk av parlamentærer og (hvite-) parlamentærflagg. Denne institusjonen var særlig knyttet til prinsippet om militær nødvendighet, proporsjonalitet, gjensidighet, og humanitet.²²⁰

Lovlig stridende, gjensidighet og represalier

I 1900 ble som nevnt Landkriksreglementet ikke ratifisert av Norge og Sverige. Det fremkommer at Forsvarsdepartementets argument ble lagt til grunn for å nekte ratifikasjon. I følge Forsvarsdepartementet ville Landkriksreglementet hindre «folkets ret til at gribe til vaaben til fædrelandets forsvar, om det skulde blive angrebet».²²¹ Det var art. 1 og 2 i

²¹⁹ Bratlie, Jens, «Internationale stridigheter», s. 247, 252, 258, 274–275, 278, 284.

²²⁰ Se gjennomgangen nedenfor og blant annet: Nyquist, Otto, «Krigen i Transvaal», *Norsk Militært Tidsskrift*, 1881, s. 102, 108, 187–189; Daae, «De sanitære forhold ved den tyrkiske arme under sidste krig», s. 258–271; Schnitler, B., «En kort fremstilling af de sydafrikanske boer-republikers historie og deres stridigheder med England.» *Norsk Militært Tidsskrift*, 1896, s. 593, 599; Morgenstjerne, W., «Fra krigen i Thessalien 1897», *Norsk Militært Tidsskrift*, 61. bd., 1898, s. 577, 590–592; Abildgaard, «Fra den amerikanske ekspedisjon til Kuba», *Norsk Militært Tidsskrift*, 61. bd., 1898, s. 767–770; Abildgaard, «Notiser fra felttoget på Kuba», *Norsk Militært Tidsskrift*, 1899, s. 106 – 107, 249.

²²¹ Innst. O. nr. IV (1900–1901) *Spørsmål om ratifikation* s. 21; St.prp. nr. 106 (1906–1907) *Angaaende Norges ratifikation*, s.

Landkriksreglementet som regulerte hvem som var lovlige stridende, noe som i praksis innebar at de stridene burde være uniformert, underlagt statlig kontroll under militær kommando og føre striden i tråd med krigens folkerett for å få beskyttelse av folkeretten. Dermed ville de stridende unngå å bli behandlet som kriminelle hvis de ble tatt til fange eller at represalier ble rettet mot befolkningen.²²² I *Norsk Militært Tidsskrift* var det enkelte offiserer som åpnet opp for bruk av bevæpnede sivile og irregulære styrker, mens andre frarådet det.

I en avhandling fra 1885 om «Vore skovstrækningers betydning for landforsvaret»²²³ ble det av daværende premierløytnant David Vogt²²⁴ ansett som ønskelig at den sivile lokalbefolkningen bedrev *den lille krig* mot fiendens operasjonslinjer og forsyningslinjer:²²⁵

[E]t dristigt strejfkorps, ja selv en hob bevæbnede bønder, vil altid finde anledning til dækket og skjult af skovene overraskende at bryde frem, ødelægge veje eller broer, opsnappe transporter, overrumple bevogtingen ved etappestationerne o.s.v for efter udført arbejde ligeså pludselig at forsvinde i sine smuthuller og næste gang muligens optræde på et nyt sted.²²⁶

Vogt var klar over de sannsynlige konsekvenser dette kunne få:

Man kan sige som så, at en sådan folkekrig vil gjøre mere skade end gavn; fienden vil anvende blodige repressalier; det hele vil til syvende og sidst gå du over landets fredelige indvånere, over hvem den opbragte fiende vil lade en skrækkelig hævn slå ned – ganske vist! Den lille krig alene fører ikke til noget resultat uden dette ene at bringe ulykke og elendighed over de trakter, hvor den føres[.]²²⁷

Dette var, i følge Vogt, forventede uønskede konsekvenser som proporsjonalt var akseptable hvis *folkekrigen* bidro til at fienden ble kastet ut av landet. Men en ren *folkekrig* ville ikke

²²² Art. 9–10 i Landkriksreglementet av 1874, Art. 1–3, 84–6 i Oxford manualen av 1880, Art. 1 og 2. i

Landkriksreglementet av 1899, Schindler og Toman, *The Laws of Armed Conflicts*, s. 28–29, 37–38, 47–48, 69; Jevnfør innledningskapittelet angående prinsippene om gjensidighet og represalier.

²²³ Avhandlingen var en prisoppgave, og ble belønnet med *Norsk Militært Tidsskrifts* sølvmedalje. Nyquist, Otto, (red.), *Norsk Militært Tidsskrift*, 1885, s. 251, 252.

²²⁴ David Vogt (f. 1865) var tilknyttet Generalstaben 1882–1886, 1888–1895, 1897–1907. Haffner, *Generalstaben*, s. 172.

²²⁵ Vogt, David, «Hvorvidt kan de store skovstrækninger, der plejer at forekomme på vore vigtigste operationsområder, påregnes at erholde nogen fremtrædende betydning i offensive eller defensive øjemed, og hvilken hensyn bør i bekræftende fald tages hertil ved anordningen af de nævnte operationsområders forsvar?», *Norsk Militært Tidsskrift*, 1885, s. 257–258.

²²⁶ Vogt, «Hvorvidt kan de store skovstrækninger», s. 257.

²²⁷ Vogt, «Hvorvidt kan de store skovstrækninger», s. 257–258.

makte å kaste fienden ut alene, det trengtes «en fast organisert og øvet feltarme» som kunne avgjøre striden og samtidig gi «moralisk og materielt støtte» til de «bevæpnede flokke».²²⁸

Redaktøren for *Norsk Militært Tidsskrift* 1878–1890 offiseren Otto Nyquist,²²⁹ bemerket i sin redaksjonelle spalte «Militær-oversigt» i 1887 at både Østerrike-Ungarn og Sveits i 1886 vedtok lover for å få bedre kontroll over og effekt ut av de styrkene som i krig primært skulle drive med vakthold og sikring av eget territorium, men også oppgaver som i *den lille krig*, beskrevet av Vogt. En annen hensikt med de nye lovene var at disse styrkene skulle underlegges militær kommando og kontroll, organiseres og gis synlige kjennemerker slik at de innfridde kravene for lovlig stridende og dermed stå under beskyttelse av krigens folkerett.²³⁰ Bratlie redegjorde for disse kravene og mulige konsekvenser hvis de ikke var innfridd i sitt foredrag om krigens folkerett samme år og i artikkelen i 1889. Ikke like billedlig som Vogt, men represalier kunne ikke utelukkes.²³¹

Erfaringsmessige konsekvenser ble beskrevet av enkelte offiserer. Artilleriløytnant Gustaf Grüner nevnte et tilfelle i hans dekning av «Krigen mellom Kina og Japan» i *Norsk Militært Tidsskrift* 1895. Der redegjorde og konkluderte Grüner med at

Japaneserne beskyldes for at have begået de værste ekscesser ved byens [Port-Arthur] inntagelse, både mod indbyggerne og mod kinesiske soldater. Ganske vist gik det varmt til, de hidsige japanesere var hede af kampen og mange grusomheder blev begåede; men noget taler imidlertid til deres undskyldning, idet kommandanten havde presset indbyggerne til at modtage geværer og deltage i fæstningens forsvar uden at være iførte uniform.²³²

Disse bevæpnede innbyggerne innfridde ikke kravene som lovlig stridene siden de manglet uniform, og hadde dermed ikke krav på beskyttelse.²³³ De begåtte handlingene av de japanske styrkene kunne også ha vært represalier.

Kaptein N. Sejersted stod for *Norsk Militært tidsskrifts* dekning av boerkrigen (1899–1902) frem til utgangen av 1900.²³⁴ Sejersted bemerket kun unntaksvis handlinger som kunne

²²⁸ Vogt, «Hvorvidt kan de store skovstrækninger», s. 258, sitater samme sted.

²²⁹ Otto Nyquist (1835–1894) var blant annet tilknyttet Generalstaben 1864–1872, 1875–1880 og 1894. I 1894 var hans sjef for Generalstaben fra januar inntil sin død i august. Haffner, *Generalstaben*, s. 112–113.

²³⁰ Nyquist, «Militær-oversigt for året 1886», s. 3–6, 520–521.

²³¹ Bratlie, «Internationale stridigheder», s. 256–258, 262–263, 275.

²³² Grüner, Gustaf, «Krigen mellem Kina og Japan», *Norsk Militært Tidsskrift*, 1895, s. 28.

²³³ En tolkning lik Art. 9 av Landkriksreglementet av 1874, Art 2. i Oxford Manual av 1880 kommer ikke til anvendelse her, siden Port-Arthur hadde vært beleiret og angrepet i lang tid.

²³⁴ Sejersted, N., «Krigen mellom England og Transval», *Norsk Militært Tidsskrift*, 1900, s. 3–33, 78–108, 189–214, 264–292, 354–394, 465–483, 491–514, 579–600, 666–686, 745–770. Sejersted benyttet primært militære fagtidsskrifter fra Tyskland, Østerrike og Frankrike og sekundært dagspressen. Samme sted, s. 3.

være i strid med krigens regler, normer og prinsipper. Slike handlinger ble avvist som uinteressante unntak, oppstått «ved tilfældige omstændigheder eller ved enkelte individers forgåelse».²³⁵ Men et av disse unntakene var knyttet til distinksjonsprinsippet, gjensidighetsprinsippet og humanitetsprinsippet. Sejersted viste til beskyldinger fremsatte i dagspressen om at et britisk kavaleriregiment hadde begått «grusomhed mod sårede boere og tyskere, – en grusomhed, der angives at være hevnet af boerne» mot en britisk styrke «hvor dele av samme regiment» inngikk.²³⁶ Dette normbruddet ble enten gjengjeldt eller straffet med represalie. I Sejersteds dekning av boerkrigen fremkommer det at dette var unntak. Institusjonen om krigsfangenskap ble respektert både før og etter disse angivelige hendelsene.²³⁷ Krigen ble ansett å ha vært vunnet av britene i 1900, etter at britene hadde okkupert og annektert det meste av boernes områder og bekjempet de fleste av boernes styrker. I den forbindelse bemerket Sejersted at også i «[d]enne etterkrig, under hvilken det er af særlig interesse at konstatere, at boernes kommandoer» som ikke hadde lagt ned våpnene, «i hvert fald indtil den siste tid af englænderne har vært respekterede som ‘regulære’ modstandere».²³⁸

Eksemplene Nyquist, Bratlie, Grüner og Sejersted kan gi et inntrykk av at statusen som lovlig stridene var viktig og ønskelig, for at de som tok del i striden skulle være beskyttet av krigens folkerett. Men dette var trolig underordnet, det viktigste synes å være militær effektivitet, slik Vogt argumenterte for. Irregulære styrker ble som regel ikke ansett som egnet til å delta i striden, de var for udisiplinerte og evnet i liten grad til å operere koordinert om en felles strategi. Det kanskje mest talende eksempelet på en slik militærfaglig tilnærming til irregulære styrker uten hensyn til krigens folkerett, er en rapport fra en av krigsstipendiatene i den gresk-tyrkiske krig, kaptein Henrik Angell.²³⁹ *Norsk Militært Tidsskrift* trykket i 1897 et utdrag fra Angells rapport. Av armekommandoen var Angell blitt

specielt pålagt ... at søge: ‘fuldstændigst mulige oplysninger angående de frikorpser, skytterlag og irregulære tropper, som deltager eller har deltaget i de nu pågående krig, angående deres organisation, øvelser, udstyr, ledelse samt angående deres værd for forsvaret efter uhildede sakgyndiges dom og angående den rolle, de har spillet i krigen.»²⁴⁰

²³⁵ Sejersted, «Krigen mellom England og Transval», s. 98–99, sitat s. 98.

²³⁶ Sejersted, «Krigen mellom England og Transval», sitater s. 18.

²³⁷ Begge de krigførende partenes stryker både tok og ble tatt som fanger. Sejersted, «Krigen mellom England og Transval», s. 19, 32, 93, 95, 98, 191, 270, 271, 196, 288, og 368.

²³⁸ Sejersted, «Krigen mellom England og Transval», sitater s. 767–768.

²³⁹ Henrik Angell (f. 1861) var tilknyttet Generalstaben 1887–1891, 1895–1898. Haffner, *Generalstaben*, s. 120.

²⁴⁰ Angell, Henrik, «Fra den græsk-tyrkiske krig», *Norsk Militært Tidsskrift*, 61. bd., 1898, s. 392.

Angell hadde studert særlig de stridende som var mest relevante for norske forhold. Disse kunne «i enkelte henseender sammenlignes med vore skytterlag».²⁴¹ Det kom frem i rapporten at disse irregulære styrkene verken stod under militær kommando, militær kontroll, eller var anerkjent av den greske regjeringen. De kjempet riktignok i en egen uniform, men den var merket med symbolet til det nasjonalistiske, «hemmelige selskab 'Ethnika Heteria' ('E E')». Angell omtalte disse styrkene som å være «nærmest væbnede bander».²⁴² Disse oppfylte ikke kravene til lovlig stridende.²⁴³ Men Angell refererte aldri til krigens folkerett, ei heller indirekte, hverken slik Vogt gjorde angående represalier mot sivilbefolkningen, eller til de mulige konsekvenser medlemmer av denne irregulære styrken kunne møte hvis de ble tatt til fange av tyrkerne. Det var deres militære nytteverdi, deres konsekvenser for krigføringen og krigen, Angell studerte og rapporterte om. De irregulære troppene manglet både disiplin og militære kunnskaper. De evnet ikke å være et støttende element til den greske hær, tvert i mot. Angell konkluderte med at disse styrkene var ubrukelige og at de gjorde mer skade enn gavn.²⁴⁴

Generalstaben og generalfelttøymesteren hadde ingen innvendinger mot artikkel 1 og 2, men de artiklene som angikk krigføringens midler og metoder. Det er fortsatt usikkert om Generalstaben aksepterte at sivile tok til våpen i en eventuell krig. Eller at Generalstaben og generalfelttøymesteren aksepterte de mulige konsekvenser dette kunne få i form av skade, lidelse og død dersom fienden reagerte med henrettelser og represalier, slik Vogt tok høyde for i sin avhandling 15 år tidligere. Det er god grunn til å anta at Generalstaben kjente til de mulige konsekvensene. Vogt og Grüner (og Sejersted) var tilknyttet Generalstaben både i 1899 og 1900.²⁴⁵ Og i 1899 trykket *Norsk Militært Tidsskrift* en anmeldelse av et større verk om den tysk-franske krig som omhandlet kampen om operasjonslinjene og forsyningslinjene, *den lille krig*. Det ble blant annet redegjort for franske siviles og irregulære styrkers deltagelse og de tyske mottiltak: som gisseltaking, og represalier mot lokalbefolkning og lokale sivile myndigheter, både kommuner som personer. Represaliene kunne være voldsomme og gå hardt utover sivilbefolkningen, men de var tilpasset befolkningens delaktighet. Pliktarbeid (vaktjeneste), reparasjonsarbeid, pengestraff, fengselsstraff, brannstiftelse og dødsstraff var mulige reaksjoner. Det kan legges til at de sivile og irregulære ikke ble ansett som effektive i

²⁴¹ Angell, «Fra den græsk-tyrkiske krig», s. 393.

²⁴² Angell, «Fra den græsk-tyrkiske krig», s. 392–393, 449–454, sitater s. 449.

²⁴³ Art. 9–10 i Landkriksreglementet av 1874, Art. 1–3 i Oxford manualen av 1880. Schindler og Toman, *The Laws of Armed Conflicts*, s. 28–29, 37–38.

²⁴⁴ Angell, «Fra den græsk-tyrkiske krig», s. 464–476.

²⁴⁵ Haffner, *Generalstaben*, s. 134, 172.

den lille krigs taktikk. De manglet militære kunnskaper og ferdigheter.²⁴⁶ Anmelderen bemerket at det også ville være vanskelig å operere på lignede måte i Norge:

Uagtet man hos os er tilbøjelig til at sætte store, måske overdrevne forventinger til resultaterne af en ved landstorm, skytterlag o. lign. iverksatt guerillakrig mod en fiendtlig invasjonshærs forbindelser, medfører både forholdenes natur og vore øvelsers kortvarighed, at man ikke får synderlig anledning til at opøve vore tropper i den 'lille krigs' taktik.²⁴⁷

Behovet for disiplin og tilstrekkelige militære kunnskaper var et gjennomgangstema i *Norsk Militært Tidsskrift*. Om Forsvarsdepartementets argument mot Landkrisreglementets artikkel 1 og artikkel 2, gjenspeilet en utbredt holdning blant offiserene i 1900 synes som lite trolig hvis rent fagmilitære hensyn ble lagt til grunn.

Roald Berg la vekt på i sin bok *Union, nasjon, profesjon* at offiserene bedrev profesjonsbygging og profesjonskamp. Det var i offiserenes selvinteresse i å bekjempe ideen om en ren folkemilits som kunne erstatte eller kraftig redusere den organiserte militærmakten som var ledet av militærkyndige fagfolk, offiserer. Offiseren benyttet militærfaglige argumenter i møte med ideen om en folkemilits. Resultatet ble en kaderarme, en vernepliktbasert, øvet mobiliseringshær rundt en kjerne av stadig tjenestegjørende profesjonelle underoffiserer og offiserer. Berg argumenterte også for at offiserene var blitt avhengig av å spille på lag med Stortinget og politikerne for å få gjennomslag for ønskede militærordninger og budsjetter.²⁴⁸ Hvis offiserene av samme grunn måtte akseptere prinsippet om at bevæpnede sivile kunne ta del i striden i en eventuell krig på norsk jord, for å få gjennomslag på Stortinget, fremstår samfunnets krav som mer brutalt enn krigens krav. Siviles deltagelse kunne utløse represalier. De kunne også gjøre mer skade enn gagn for forsvaret av Norge.

Ansvar for ikke-stridende under beleiring og bombardement

I en mer begrenset og lokal situasjon, synes det som om holdningen til siviles beskyttelse og deltagelse å være av en litt annen karakter. Ved beleiring av mindre områder hvor også sivile

²⁴⁶ S. B., «Cardinal v. Widdern: Der Krieg an den rückwärtigen Verbindungen der deutschen Heere und der Etappendienst 1870/71», *Norsk Militært Tidsskrift*, 1899, s. 692–696.

²⁴⁷ S. B., «Cardinal v. Widdern: Der Krieg», s. 697.

²⁴⁸ Berg, *Union, profesjon, nasjon*, s. 226–232, 310.

oppholdt seg, ble det påpekt at hovedansvaret for de sivile var hos den beleirede, forsvarende part og ikke den beleirende, angripende part.

Bratlies tolkning av, og redegjørelse for, reglene i henhold til krigens folkerett i 1887 og 1889 var nokså nøytral om hvilken part som hadde det største ansvaret:

Når en krigsstyrke holder et område besat, så bør den [...] alltid varsle de fredelige beboere, dersom et angreb ventes eller kan forudses; hverken angriber eller forsvarer må mere end højst nødvendigt lægge hindringer ivejen for civile borgeres bortflytning. ... Bombardement af en fæstning bør, hvor ikke netop overraskelsen skal være det afgjørende, altid varsles af belejrerens.²⁴⁹

I den allerede nevnte artilleriløytnant Grüners redegjørelse for de formildende omstendigheter ved de japanske styrkenes «grusomheder», legges ansvaret på kommandanten på Port-Arthur. Kommandanten hadde «presset indbyggerne til at modtage geværer og deltage i fæstningens forsvar uden at være iførte uniform».²⁵⁰

Fire år senere antydet krigsstipendiat, artillerikaptein Georg Stang²⁵¹ det samme ansvaret i en artikkel basert blant annet på hans befaringer på slagfeltene på Kuba, etter den spansk-amerikanske krig 1898.²⁵² Den spanske lokale, militære myndighet hadde ved en feiltakelse unnlatt å evakuere sivilbefolkningen før amerikanske fartøy igangsatte et bombardement av byen, «da strømmede også omtrent hele den civile befolkning ud af byen og opholdt sig [...] udenfor skudvidde.»²⁵³

Sejersted omtalte omstendighetene rundt boergeneral Coronjes kapitulasjon under boerkrigen. De britiske styrkene hadde omringet Coronje og hans styrker og tvang frem kapitulasjonen under trussel om og bruk av bombardement:

[M]ange var de scener af legemlig og sjælelig lidelse, som de på trangt område sammentrængte boere måtte udstå under englændernes koncentriske artilleriild, så meget mere, som et stort antal kvinder og børn befant sig mellem de indesluttede, der desuden manglede enhver lægehjelp, da general Cronjes ambulancer ikke var medfulgte ved opbruddet fra Magersfontein.²⁵⁴

En tysk lege som «tjenstegjodre ved general Coronjes korps» anga som grunn at «ambulancerne, der [...] var forsinkede [...], ikke af englænderne [...] tillodes af militære

²⁴⁹ Bratlie, «Internationale strdigheder», s. 264–265.

²⁵⁰ Grüner, «Krigen mellem Kina og Japan», s. 28, sitater samme sted.

²⁵¹ Den velkjente, senere forsvarsminister Georg Stang (1858 – 1907).

²⁵² Stang, Georg, «Kystforsvaret», NTM, 1899, s. 313–331, 369–387, 416–455.

²⁵³ Stang, «Kystforsvaret», s. 375.

²⁵⁴ Sejersted, «Krigen mellem England og Transval», s. 366–367, sitat s. 367.

grunde at passere deres linjer før etter kapitulationen». Legen beskrev «tilstanden i boernes lejr ved ambulancens ankomst umiddelbart etter kapitulationen som aldeles rædselsfuld.» Sejersted påpekte at i alle kilder han selv hadde lest, så var holdningen den at det var den omringede boergeneral Coronje som bar ansvaret for «katastrofen», han burde ha kapitulert tidligere når han først hadde ledet sine styrker og de sivile i en slik situasjon.²⁵⁵

Var dette norske holdninger eller videreformidling? De samme usikkerhetsmomentene gjelder her, som for holdningene i *Norsk Tidsskrift for Søvæsen* som ble diskutert ovenfor.

Krigføringens metoder og midler i lys av Haag 1899

Generalstaben og generalfelttøymesteren hadde som nevnt i 1900 prinsipielle innvendinger mot bestemmelser som begrenset krigens metoder og midler. Innvendingene var særlig rettet mot artikkel 22 og artikkel 23, e og g, i Landkriksreglementet²⁵⁶ og de tre deklarasjonene som la ned forbud mot bruk av luftfartøyer som våpenplattform, kveldende eller giftig gass og prosjektiler som lett deformerte når de traff et menneskelig legeme.

I *Norsk Militært Tidsskrift* 1880–1900 var det en notis om et uført forsøk der en ubemannet ballong ble brukt som leveringsmiddel av sprengemidler,²⁵⁷ det var ingen om bruk av kveldende eller giftig gass. En av grunnene til at generalstaben og generalfelttøymesteren innvendte mot forbudene om bruk av disse midlene kan delvis forklares ved troen på at den militærteknologiske utviklingen snart ville frembringe våpen som var både billige og effektive. Slik at småstaten Norge «uhindret kan nyttiggjøre sig mulige opfindelser, der bøder på dets numeriske underlegenhet»,²⁵⁸ som generalstaben uttrykte det. Utviklingen av *landtorpedoer*, personellminer, hadde blitt fulgt med forventning på 1880-tallet. Dette middelet ble ansett som et effektivt og billig våpen egnet for bruk i Norge

²⁵⁵ Sejersted, «Krigen mellem England og Transval», sitater i fotnote s. 367.

²⁵⁶ Landkriksreglementet av 1899, Art. 22: «De krigførende har ikke uindskrænket frihed i valget af milder til at skade fienden». Art. 23: «Foruden de forbud, som er opstillet ved særegne overenskomster, er det navnlig forbudt: [...] e. at anvende vaaben, projektiler eller stoffe, som er egnet til at volde unødige onder. [...] g. at ødelægge eller tage fiendtlig eiendom, fraseet de tilfælde, hvor det maatte være uomgjængelig paabudt af krigens behov.» Norsk oversettelse i St.prp. nr. 106 (1906–1907) *Angaaende Norges ratifikation*, s. 27. I 1900 ble Art. 23, e. oversatt til «at anvende vaaben, projektiler eller stoffe, som er skikkede til at foraarsage unødige ulykker». Innst. O. nr. IV (1900–1901) *Spørsmål om ratifikation*, s. 20.

²⁵⁷ Nyquist, Otto (red.), «Notiser. Flyvende torpedos», *Norsk Militært Tidsskrift*, 1883, s. 632; Den teoretiske og teknologiske utviklingen av styrbare og bemannede ballonger ble fulgt, men den forventede praktiske bruken begrenset seg til observasjon og rekognosering. Se blant annet: Eriksen, E. A. (red.), «Balloners betydning for fremtidskrigen», *Norsk Militært Tidsskrift*, 61. bd, 1898, s. 532–546.

²⁵⁸ Innst. O. nr. IV (1900–1901) *Spørsmål om ratifikation* s. 20.

og Sverige mot eventuelle invasjonsstyrker.²⁵⁹ Generalstaben henviste også til prinsippet om humanitet når de anbefalte at konvensjonen som forbød bruken av kveldende og giftig gass ikke burde ratifiseres. De stilte et retorisk spørsmål, om ikke det ville være langt mer humant å benytte bedøvende gass enn granater som rev soldatens kropp i stykker.²⁶⁰ Ved de få tilfellene det ble referert til mulige giftige midler, ble dette ansett som å være i strid med krigens folkerett.²⁶¹

Både generalstaben og generalfelttøymesteren uttrykte at de ønsket prosjektiler som hadde en tilstrekkelig ødeleggende virkning. Generalstaben tilføyde at «erfaringer fra senere krige» hadde vist at «mantlede prosjektiler fra finkalibrede geværer ofte gjør meget liden virkning».²⁶² I dekingen av den militærteknologiske utviklingen av gevær, drivmiddel og geværprosjektiler ble konsekvensene av de forandrede egenskapene²⁶³ av og til analysert i lys av prinsippet om humanitet. Mantlede prosjektiler ble omtalt som mer humane i perioden Otto Nyquist var redaktør (frem til 1900).²⁶⁴ Nyquist informerte også leseren om at det hadde

været diskutert, hvorvidt kobberovertrukket kan bevirke blodforgiftning ... og om derfor ... må ansees som stridende mod ånden i Petersburg-konventionen af 16. november 1868, der af humanitets hensyn forbød eksplosjons-projektiler af mindre vegt end 400 g.²⁶⁵

Som regel var de rent tekniske og taktiske sidene som ble dekket, blant annet presisjon, rekkevidde og prosjektilens gjennomtrengningsevne i ulike materialer. Dette forutsatte at prosjektiler hverken fragmenterte lett eller ble lett deformert.²⁶⁶ Den økte rekkevidden og gjennomtrengningsevnen ville tvinge frem endringer i infanteritaktikken. Dette ble diskutert i

²⁵⁹ Otto Nyquist hadde selv «overværet forsøg» i nærheten av Wien i 1881 og sendt inn «en officiel rapport». Nyquist, Otto, «Militær-oversigt for året 1882», s. 593–599, sitater s. 595; Dahl, J. M., «Lidt om krigsstatistik om bajonettens betydning», *Norsk Militært Tidsskrift*, 1884, s. 271–272; Nyquist, Otto, «Militær-oversigt for året 1883», *Norsk Militært Tidsskrift*, 1884, s. 330–331; Nyquist, Otto (red.), «Notis. Pfund-Schmid's landtorpedo», *Norsk Militært Tidsskrift*, 1885, s. 480.

²⁶⁰ Innst. O. nr. IV (1900–1901) *Spørsmål om ratifikation* s. 21

²⁶¹ Nyquist, «Militær-oversigt for året 1885», s. 560; Bratlie, «Internationale stridigheder», s. 257.

²⁶² Innst. O. nr. (1900–1901) s.20, 21, sitat s. 21.

²⁶³ På grunn av de nye kruttene skapte høyere trykk og utgangshastighet ble blyprosjektilene omsluttet av en mantel bestående av et hardere metall. Dette medførte at man forhindret forblying av geværløpet, og heller oppnådde at prosjektiler fikk «feste» i riflingene i geværløpet og ble satt i rotasjon. Resultatet var prosjektiler med både lengre rekkevidde og presisjon.

²⁶⁴ Nyquist, «Militær-oversigt for året 1885», s. 560; Nyquist, Otto, (red.), «Reptergevær og minimumskaliber», *Norsk Militært Tidsskrift*, 1887, s. 188; Nyquist, Otto, «Notiser. De nye småkiber-geværs skudvirkning», *Norsk Militært Tidsskrift*, 1890, s. 290.

²⁶⁵ Nyquist, «Militær-oversigt for året 1885», s. 560.

²⁶⁶ Widerberg, N. M. (red.), «Nogle bemærkninger anledning af kaptejn A. Balchens afhandling: 'En infanteribataljons angreb mod en fiende, bevæbnet med finkalibrede geværer og røgsvagt krudt' i militært tidsskrift, 1. hefte 1893», *Norsk Militært Tidsskrift*, 1893, s. 142.

en rekke artikler. Ett prosjektil med stor gjennomtreningsevne kunne uskadeliggjøre flere av fiendens soldater per skudd:

Indførelsen af det røgsvage krudt og det lille kaliber (7-8 mm) med den store initialhastighed samt den deraf følgende flade projektilbane og projektillets store gjennemtrængingsevne (gjennemboring på 3–400 skridts afstand af indtil 5 menneskelige legemer), gjør det, herom er de fleste militære forfattere enige, nødvendigt eller ialfald særdeles ønskeligt, også for understøttelse og reserver at anvende en opstilling på 1 geled, når man er kommet nær fienden.²⁶⁷

Det kom også frem at de nye geværene, ladet med røksvagt krutt og mantlede prosjektiler, hadde høyere utgangshastighet og ga kraftige skader i det menneskelige legeme på relativt korte hold:

Efter undersøgelser af B. von Bech 'Über die Wirkung moderner Gewehrprojectile' er konsatert, at fra geværmundingen til 300m er projektilernes (kugler med stålmantel) sprængvirkning frygtelig; kuglerne splintrer ben, de træffer på, og sårer dødeligt. Fra 300 m udover trænger kuglen gjennom, uden at splintre, efterladende sig et lidet rundt hul; på afstande over 800 m vil kuglen, når den ikke træffer de ædlere dele, kun sære og gjøre kampudyktig, – ikke dræbe.²⁶⁸

Det ble også vist til forsøk der mantlede prosjektiler både fragmenterte og ble deformert ved skudd mot ulike materialer.²⁶⁹ Det synes å være to motstridende behov et prosjektil burde oppfylle: det taktiske og humane. Det skulle både være i stand til å uskadeliggjøre flest mulig av fiendens soldater og på samme tid ikke påføre unødvendig lidelse, skade og død. Men var dette mulig hvis virkningene kunne være at prosjektilene både kunne fragmentere, deformere og påføre «[fryktelig sprængvirkning]»²⁷⁰ i det menneskelige legeme?

Det kunne også være andre hensyn som innvirket på holdningene til prosjektilenes virkning. For å oppnå en taktisk seier ville det være tilstrekkelig å sette et tilstrekkelig antall av fiendens soldater midlertidig ute av stand til å delta i striden. Men hvis strategien var å påføre fienden smertelige tap, kunne det være hensiktsmessig å drepe fiendens soldater og ikke bare gjøre de midlertid ut av stand til å delta i krigen. I dekning av både opprøret på Kuba og boerkrigen kommer det tydelige frem at både Spania og Storbritannia måtte

²⁶⁷ Rosenqvist, H. H., «Tanker og studier til forandringer i vort exerceerreglement for infanteriet», *Norsk Militært Tidsskrift*, 1892, s. 4.

²⁶⁸ Rosenqvist, «Tanker og studier», s. 4.

²⁶⁹ Widerberg, «Nogle bemærkninger», s. 142.

²⁷⁰ Rosenqvist, «Tanker og studier», s. 4.

mobiliserer og sette inn hundretusenvís av soldater og tåle menneskelige omkostninger i sykdom, skader og død. Det kostet å føre krig, selv mot en numerisk underlegen fiende.²⁷¹

Holdningen til prosjektilers beskaftenhet og virkning mot slutten av 1890-tallet kan kanskje best illustreres med to passasjer fra Sejersteds dekning av boerkrigen i *Norsk Militært Tidsskrift* 1900. Han meddelte at enkelte nyankomne britiske tropper var utrustet med Lee-Metfordrifler og «huldspidsprosjektil med blykjerne, tilsat med antimon, et efter sigene ganske ‘sterktvirkende’ projektil»²⁷². Slike prosjektiler hadde blitt ansett å kunne deformere lettere enn helmantlede prosjektiler slik at «kuler med haard mantel, som ikke heldt dækker kjerner»²⁷³ ble forbudt under konferansen i Haag 1899. Enten var ikke Sejersted klar over dette eller så hadde lite betydning hvis også helmantlede prosjektiler ble ansett å kunne deformere eller fragmentere. Derimot viste Sejersted til at Mauseriflens helmantlede prosjektiler «frembragte sår [der] lettere læges» enn Lee-Metfordriflens prosjektiler.²⁷⁴

Senere anså Sejersted beskyldninger om «brug af dum-dumprojektiler» som lite troverdige ved å vise til den amerikanske «general Shafter fremførte beskyldninger mod soldaterne af den spanske brigade Guantanamo for at have brugt eksplosive projektiler under krigen på Cuba – en beskyldning der ved nærmere undersøgelser viste sig komplet ubeføjet».²⁷⁵ Det fremstår dermed slik, at Sejersted anså det som uetisk å benytte eksplosive prosjektiler og dum-dum prosjektiler, helt i tråd med krigens folkerett. Men han anså det ikke som uetisk å benytte hullprosjektiler som var «ganske ’sterktvirkende’».²⁷⁶

Eksplosive prosjektiler var forbudt ved St.Petersburgdeklarasjonen av 1868, og dum-dum prosjektiler forbudt ved en av de tre Haagdeklarasjonene av 1899.²⁷⁷ Det er uklart om Sejersted var klar over St. Petersburgdeklarasjonen og om han fulgte med på resultatene av konferansen i Haag 1899. Det er også uklart hvilken betydning han la i dum-dum prosjektiler. Det kan ikke utelukkes at holdningen rett og slett gjenspeilet manglende kunnskaper, om både empiriske og folkerettslige forhold.

²⁷¹ Eriksen, E. A. (red.), «Spanien og oprøret på Kuba», *Norsk Militært Tidsskrift*, 1897; Sejersted, «Krigen mellem England og Transval», s. 394–395, 682, 767, 769.

²⁷² Sejersted, «Krigen mellem England og Transval», s. 32.

²⁷³ Boye, Thorvald, *Traktater angaaende krigsførsel og nøitralas forhold*, Grøndahl og søn, Kristiania, 1914, s. 7.

²⁷⁴ Sejersted, «Krigen mellem England og Transval», s. 32.

²⁷⁵ Sejersted, «Krigen mellem England og Transval», s. 98–99, sitater samme sted.

²⁷⁶ Sejersted, «Krigen mellem England og Transval», s. 98.

²⁷⁷ Schindler og Toman, *The Laws of Armed Conflicts*, s. 95–97, 103.

Oppsummering – Hæroffiserene og *Norsk Militært Tidsskrift*

Det kan vanskelig sies at *Norsk Militært Tidsskrift* var en kunnskapsformidler om krigens folkerett, selv om det var et visst fokus på formidling av krigens folkerett i Otto Nyquists siste fem år som redaktør (1885–1890). Og på 1890-tallet var det noe fokus på Genèvekonvensjonen og dens prinsipper og bestemmelser. Samlet sett utgjorde dette få bidrag. Selv om enkelte var kvalitativt sterke, kan de ha druknet blant alle de andre artiklene og temaene.

Den militære profesjonsetikken, slik den kan tolkes ved å benytte *Norsk Militært Tidsskrift* 1880–1900 som kilde, avviker ikke fra prinsippene i krigens folkerett redegjort for i innledningskapittelet. Det er derimot få kilder som sier noe om vektingen mellom disse prinsippene. På tross av dette, fremstår militær nødvendighet som det sentrale og dominerende prinsippet. Dette var helt i tråd med et rent fagmilitært perspektiv og krigførings taktiske imperativer.

Juristene

I følge Huntingtons teori om sivil-militære relasjoner vil en delforklaring til hvorfor det var lite kunnskap om krigens folkerett blant hæroffiserene, finnes i det sivile samfunn som offiserene var en del av og avhengig av. Dette avsnittet vil se nærmere på de aktørene som det kan forventes hadde den egentlige kompetansen²⁷⁸ i slike saker i det sivile samfunn: jurister. Som nevnt i kapittel 1, var det tett bånd mellom Stortinget, regjeringen og det juridiske fakultet ved Universitetet, og Nobelkomiteen fra 1897 og Nobelinstituttet fra 1904. Mange av aktørene vekslet mellom disse institusjonene som derfor er omtalt som det juridisk-politiske system.

Francis Hagerup var redaktør for det nordiske *Tidsskrift for Rettsvitenskap* i perioden (1888–1921). Krigens folkerett var knapt et tema. Først i 1900 ble det trykket en litteraturanmeldelse av et verk om hvordan nøytralitetsretten og sjøkrigsretten ble tolket under den kinesisk-japanske krig 1894–1895. Det skulle gå 12 år til neste gang krigens folkerett var et tema, også da en litteraturanmeldelse om et verk angående nøytralitetsrett og sjøkrigsrett. Begge var anmeldt av Hagerup.²⁷⁹

²⁷⁸ I betydningen hvem som har fag- eller saksansvar og dermed kan komme med råd, eller treffe avgjørelser.

²⁷⁹ Haukaas, Kaare, *Tidsskrift for rettsvitenskap: Innholdsliste til dei fyrste hundre årgangane 1888–1987*, Stiftelsen Tidsskrift for Rettsvitenskap, Oslo, 1990, s. 59, 61, 63, 321, 327, 340; Jevnfør Dahl, Frantz, «Francis

Dekningen i *Tidsskrift for Rettsvitenskap* gjenspeiler utdanningen, der folkerett først ble en fast del av undervisningen i 1898. Det var helt andre juridisk-politiske problemstillinger som ble behandlet enn krigens folkerett frem mot 1900. Det er en del forskningslitteratur som viser at folkeretten og internasjonal rett ble prioriterte felt i det juridisk-politiske system i løpet av 1880- og 1890-tallet og dannet en tradisjon i norsk utenrikspolitikk. Det var folkerettens og den internasjonale retts vern mot krig og alternativer til krig som fikk interesse.²⁸⁰ Det er plausibelt at disse sidene ved folkeretten og internasjonal rett først ble fortolket inn i de problemene som tidligere hadde blitt forsøkt løst innen statsrett, unionell rett og internasjonal handelsrett, og som aktørene fortsatt søkte løsninger på. Først mot slutten av 1870-tallet hadde de juridiske arbeidene begynt å nærme seg stats- og unionell folkerett. Bakgrunnen finnes særlig i de konstitusjonelle og unionspolitiske utfordringene og uenighetene. Disse bunnet ut i ønsker om politisk og økonomisk liberalisering, demokratisering, nasjonal selvstendighet i utenrikspolitikken og senere også uavhengighet. Det var med andre ord Norges rettslige stilling ovenfor Sverige i unionen og det store utland, samt makts- og rollefordelingen mellom Stortinget, Kongen og Regjeringen samt den svenske Riksdag og Regjering, og ikke andre deler av folkeretten som var prioritert.²⁸¹

Impulser til å fokusere på folkerett i fredens tjeneste kom fra internasjonalt hold, fra fredsbevegelsens aktivister. I 1883 fikk medlemmer av Stortingets Venstreforening sansen for ideen om permanent nøytralitet, etter inspirasjon fra den svenske fredsaktivisten Klas Pontus Arnoldsons forslag til Riksdagen samme år om å erklære Sverige og Norge som permanent nøytrale. Wollert Konow (SB) stiftet *Den norske fredsforening* i 1885 i tråd med oppfordringen av 1880 fra den britiske fredsaktivisten Hogdson Pratt fra *The International Arbitration and Peace Association*, etter å ha blitt inspirert av den danske fredsaktivisten Fredrik Bajer under en fredskongress i Bern i 1884. Men det var det først i 1889–1890 at folkeretten i fredens og nasjonens tjeneste fikk sitt gjennomslag i Norge. Arnoldson holdt i løpet av vinteren 1889–1890 en rekke foredrag i Norge som inspirerte både den

Hagerup og 'Tidsskrift for Retsvidenskab'» og «Oversigt over Francis Hagerup's Forfattervirksomhed», *Tidsskrift for Retsvidenskab*, 1922, s. 111–112, 129–131, 163–165.

²⁸⁰ Se blant annet Bjørge, Rian og Kaartvedt, *Selvstendighet og union*; Berg, *Norge på egen hånd: 1905–1920*; Haug, *Folkeforbundet og krigens bekjempelse*; Ringsby, *40 års kamp for fred* Schjotvet, Cecilie, *Fredssak og selvbestemmelse*; Leira, «'Hele vort Folk er naturlige og fødte Fredsvenner'». Leira, Halvard, «Internasjonal idealisme og Norge: Utenrikspolitisk tenkning fra Justus Lipsius til Halvdan Koht», Masteroppgave i Statsvitenskap, Universitetet i Oslo, Høsten 2012; Agøy, «'It will serve to increase our Union difficulties'», s. 182–185, 189–207.

²⁸¹ Bjørge, Rian og Kaartvedt, *Selvstendighet og union. Fra middelalderen til 1905*, s. 293ff, 343ff; Leira, «'Hele vort Folk er naturlige og fødte Fredsvenner'», s. 155–172; Michalsen, Dag, «Folkerett mellom unionspolitikk og rettsvitenskapelig forskning», s. 52–54; Leira, «Internasjonal idealisme og Norge», s. 71–92; Agøy, «'It will serve to increase our Union difficulties'», s. 182–188.

innflytelsesrike aktivisten Bjørnstjerne Bjørnson²⁸² og indirekte Stortinget til å fremme tanken om en rettsbasert og dermed fredelig verden, basert på folkerettens alternativer til krig som konfliktløser og konfliktdemper: voldgift og nøytralitet. Stortinget startet i 1889–1890 med det interparlamentariske samarbeidet for fred og voldgift. Venstre meldte seg inn i Den interparlamentariske union i 1890 og som følge av dette ble Stortingets fredsforening opprettet. Denne foreningen la i mars 1890 frem den første av de såkalte voldgiftsadresser for Stortinget.²⁸³

Frem mot starten av 1900-tallet ble dette engasjementet ikke bare ett partipolitisk interessefelt eller politisk verktøy kun for Venstre, men fikk snart støtte i hele Stortinget, og Stortingets fredsforening fikk medlemmer fra andre partier og tidligere regjeringsmedlemmer. Voldgift og ulike former for nøytralitet ble diskutert og forsøkt benyttet både som vern mot krig men og som virkemiddel for å føre en selvstendig utenrikspolitikk, eller sågar for å oppnå nasjonal uavhengighet. Den første voldgiftadressen av 1890 som ble fremlagt for Stortinget inneholdt både ønsker om voldgift, permanent nøytralitet og eget konsulatvesen, men kun ønsket om voldgift stod igjen etter forhandlingene. Den reviderte voldgiftadressen ble vedtatt med 89 mot 24 stemmer, og den oppfordret kongen om å inngå bilaterale voldgiftsavtaler. Stortinget oppfordret på ny i 1892 og 1897 kongen om å inngå voldgiftsavtaler. Sistnevnte ble enstemmig vedtatt på Stortinget. I 1898 avviste den svenske regjeringen et forslag fra den norske Venstreregjeringen som i praksis innebar å oppnå stormaktgarantert nøytralitet for Norge og Sverige, slik som Sveits og Belgia. Den svenske regjeringen var ikke interessert i å bli overvåket av garantimaktene. Deretter ble det i 1902 gjort ett nytt fremstøt med utgangspunkt i en tidligere foreslått variant, og Stortinget gikk enstemmig inn for å få Norge og Sverige erklært permanent nøytrale.²⁸⁴

Den første fredsprisutdelingen i 1901 gikk til Henry Dunant og Frédéric Passy. Trolig lå Dunants innsats for Genèvekonvensjonen og Røde Kors-bevegelsen til grunn for tildelingen, eller hans innsats for forbrødring mellom folkene, selv da de var i krig mot hverandre. Han hadde også blitt pasifist, som Passy. Sistnevnte var en ivrig fredsaktivist som fremmet ideen om fred via interparlamentarisk samarbeid, voldgift, meglings og frihandel. Historiker Ingrid Mageli trekker frem den norske sanitetskapteinen Hans Daae som en viktig

²⁸² Bjørnson hadde tidligere fremmet tanken om voldgift. Leira, «'Hele vort Folk er naturlige og fødte Fredsvenner'», s. 160

²⁸³ Leira, «'Hele vort Folk er naturlige og fødte Fredsvenner'». s. 157–165; Rønning, *Fredsfaar i gjentatt strid*, s. 13ff; Schjætvet, *Fredssak og selvbestemmelse*, s. 59–60; Agøy, «'It will serve to increase our Union difficulties'» s. 184.

²⁸⁴ Schjætvet, *Fredssak og selvbestemmelse*, s. 8–10, 24, 59–60, 74ff; Rønning, *Fredsfaar i gjentatt strid*, s. 43; Bjørge, Rian og Kaartvedt, *Selvstendighet og union*, s. 342.

aktør bak Dunants kandidatur. Daae skal blant annet ha påvirket en av Nobelkomiteens medlemmer, Bjørnstjerne Bjørnson.²⁸⁵

Selv om folkerett og internasjonal rett med andre ord var blitt dagsaktuelt og et prioritert felt på Stortinget i løpet av 1890-årene, genererte ikke dette verken noen særlig interesse for eller kunnskap om krigens folkerett i det juridisk-politiske system i tiden frem mot 1900.

Unntakene Hagerup og Berner

I mine undersøkelser så har jeg kun funnet frem til to aktører i det juridisk-politiske system som viste interesse for krigens folkerett i perioden frem mot 1900. Disse fremstår som unntak.

Den ene er den allerede nevnte Francis Hagerup som oversatte *Den europæiske folkeret* som ble utgitt i 1885. Hagerup var professor i rettsvitenskap, politiker både på Stortinget og i regjeringen, han ble senere en ekspert i folkerett. I årene etter 1885 og frem mot hans død i 1921 var det først og fremst fredens folkerett som var tema i hans akademiske arbeider. Han må allikevel ha hatt kunnskap om krigens folkerett utover kompetanse i juridisk fagspråk på tysk og norsk. For etter hvert avsnitt i *Den europæiske folkeret* hadde han lagt til nyutgivelser i seksjonene for videre lesning, deriblant angående krigens folkerett.²⁸⁶ Biografiene om Hagerup og bibliografiene om hans forfatterskap tyder derimot på at det skulle gå nærmere 14 år før han på ny interesserte seg for krigens folkerett. Haagerup var aktiv i dagspressen, og mellom 1899–1901 hadde han flere innlegg om Fredskonferansen i Haag og boerkrigen. Enkelte av titlene vitner om at de handlet om temaer innen krigens folkerett, blant annet «Krigen og de neutrales handel» og «Fredskonferansen i Haag [...] Regler for Krigen», begge i 1900. Som nevnt ovenfor, anmeldte han samme år i *Tidsskrift for Rettsvitenskap* et verk om hvordan nøytralitetsretten og sjøkrigsretten ble tolket under den kinesisk-japanske krig 1894–1895. Hagerup fortsatte å skrive enkelte anmeldelser, og han forfattet også noen egne artikler, innfor temaene nøytralitetsrett og sjøkrigsrett frem mot 1914. Han var Norges representant under den andre Haagkonferansen i 1907. Der deltok han i underkommisjonene angående sjøminer og bombardement.²⁸⁷

²⁸⁵ The Norwegian Nobel Institute, Nobelprice.org, «The Nobel Peace Prize 1901» 11.02.2016.http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1901/; Mageli, *Med rett til å hjelpe*, s. 73–74;

²⁸⁶ Holtzendorff, *Den europæiske folkeret*, s. IV, 114, 118.

²⁸⁷ Lange, Chr., «Francis Hagerup som internasjonalist», *Tidsskrift for Retsvidenskap*, 35. årg., 1922, s. 58, 66–72. Dahl, Frantz, «Oversigt over Francis Hagerups forfattervirksomhed», *Tidsskrift for Retsvidenskap*, 35. årg., 1922, s. 163–165, 173–177, sitater s. 175; Hagerup, Francis, «Til Folkerettens Teori og Praksis», *Tidsskrift for*

Den andre aktøren er Hagbard Emanuel Berner, også han jurist og politiker. I 1890 og 1892 ble to av (daværende statsrevisor) Berner sine foredrag utgitt. I moderne språkdrakt handlet disse om forsvars- og sikkerhetspolitikk. I foredragene ga han sin støtte for forsvarssaken, at forsvaret måtte styrkes. Av disse foredragene kommer det klart frem at han ikke bare hadde kunnskap om folkerettens alternativer til krig som konfliktløser (bl.a. mekling og voldgift) og nøytralitetsretten, men også krigens folkerett. Foredragene bestod av en rekke påstander og argumenter for opprusting og profesjonalisering av hæren, slik at denne skulle bli en fullt oppsatt og operativ kaderarme.²⁸⁸ Men ser en forbi både argumenter for forsvarssaken og kritikk av meningsmotstandere, samstemmer hans beskrivelse med hva som fremkommer av både forskningslitteratur og undersøkte kilder. Det var folkerettens alternativer til krig som konfliktløser, særlig voldgift, som ble prioritert av jurister og politiker, og kunnskap om krigens folkerett var meget lav.²⁸⁹

Berner skiller seg sånn sett ut på et tidlig tidspunkt i perioden før første verdenskrig, der han i foredragene viste særskilt til problematikken rundt grunnlaget for både siviles og militæres beskyttelse mot maktovergrep i militære operasjoner og krig. Foredragene viser konkret at han har kunnskap om konsekvensene av det å ikke følge en streng tolkning av krigens folkerett og dens krav til lovlig stridene. Et militært forsvar basert på en militsmodell, som bestod av uorganiserte, bevæpnede sivile ville kunne medføre at disse ble regnet som ulovlige stridene, og behandlet deretter. Det er helt klart at Berner hentyder at dette innebar henrettelse. Om han også antyder andre represalier, er ikke like klart.²⁹⁰

Oppsummering om juristene

Undersøkelsen av hva som ble prioritert i det juridisk-politiske system, viser at krigens folkerett ikke ble prioritert. Det synes også å ha vært svært få aktør som viste interesse for krigens folkerett. Dette på tross av at folkerett i løpet av 1890-tallet hadde blitt en viktig politisk tema. Men folkerett ble forstått som statsrett, som et instrument til å bedrive selvstendig utenrikspolitikk og for å oppnå selvstendighet. Folkerett ble også oppfattet som et

Retsvidenskab, 13.årg., 1900, s. 223; Hagerup, Francis, «Hovedtræk i nøytralitetsreglernes utvikling i nyere tid», *Norsk Tidsskrift for Søvnæsen*, årg., 1913, s. 439–452.

²⁸⁸ Kaderarme er forklart ovenfor. Jevnfør fotnote 248.

²⁸⁹ snl.no «Hagbard Emanuel Berner» 10.05.2016, http://nbl.snl.no/Hagbard_Emanuel_Berner ; Berner, Hagbard Emanuel, *Kan Voldgift afskaffe Krig?*, Flyveskrift fra Norges Forsvarsforening, Kristiania Kreds, 1890; Berner, Hagbard Emanuel, *Nøytralitet og Landsforsvar*, Flyveskrift fra Norges Forsvarsforening, Kristiania Kreds, 1892.

²⁹⁰ Berner, *Kan Voldgift afskaffe Krig?*, s. 9–11; Berner, *Nøytralitet og Landsforsvar*, s. 20–23.

alternativ og vern mot krig. Voldgift og mekling for løse konflikter, og nøytralitet for å unngå konflikter. Det fremstår som at nøytralitet ført og fremst ble forstått som en tilstand, et vern mot krig, og deretter som et redskap for å kunne samhandle med andre stater på tross av en pågående krig.

Det er dermed sannsynliggjort enda en gang, at mangel på kunnskap om krigens folkerett var en av årsakene til at Landkriksreglementet ikke ble ratifisert i 1900 og 1901, men først i 1907.

Rundt 1900 er det allikevel antydninger til starten på en interesse for krigens folkerett, og særlig sjøkrigsrett og nøytralitetsrett. Jevnfør Thorvald Boyes utgivelser omtalt ovenfor, i sammenheng med juristens utdanning og fordypning blant lærere i folkerett. Fredsprisen til Dunant i 1901 kan også tyde på at krigens folkerett var i fred med å bli et aktuelt tema.

Det var også enkelte som viste interesse for krigens folkerett før 1900. Som Hagerup, som oversatte en lærebok i folkerett 1885. Og Berner, som henviste til mulige dødbringende konsekvenser ved å ikke følge krigens folkerett i en eventuell krig på starten av 1890-tallet. Men verken Hagerup eller Berner var stortingsrepresentanter da traktene angående krigens folkerett ble behandlet av Stortinget i 1900. De satt heller ikke i regjeringen året etter, da regjeringen sa nei til å ratifisere Landkriksreglementet etter invitasjon fra Nederland. Her kan man inkludere den allerede omtalte offiseren Jens Bratlie. Som nevnt var han også jurist. På slutten av 1890-tallet gikk han inn i politikken. Men heller ikke han var stortingsrepresentant eller satt i Regjering da traktatene om krigens folkerett ble behandlet 1900 og 1901.^{291 292}

²⁹¹ snl.no «Hagerbard Emauel Berner», 10.05.2016, http://nbl.snl.no/Hagbard_Emanuel_Berner; snl.no «Francis Hagerup», 10.05.2016 https://nbl.snl.no/Francis_Hagerup Bratlie og Hagerup ble valgt inn på Stortinget fra og med høsten 1900, men var verken i regjering eller i regjeringspartiet i 1901.

²⁹² snl.no «Jens Bratlie» 10.05.2016, https://nbl.snl.no/Jens_Bratlie

Kapittel 7

Avslutning – Krigens krav eller nasjonens rett?

Innledning

Undersøkelsene av kildene etter de to hovedgruppene, offiserene og juristene, viser at det var ulike meninger og ulik grad av kunnskap. Blant offiserene var det også ulike holdninger til både krigens folkerett i seg selv, og til enkelte deler av den.

Etikken fremstår også som noe ulik. Men på generelt grunnlag er kildegrunnet noe knapt for juristens vedkommende, og noe sprikende for offiserene. Enkelte tendenser kan allikevel antydes.

Kunnskap om krigens folkerett blant offiserene

Undersøkelsene av de militære tidsskriftene har vist, at det fantes enkelte offiserer som interesserte seg i krigens folkerett og enkelte som hadde kunnskap. Krigens folkerett utgjorde relativt sett en større andel av innholdet i *Norsk Tidsskrift for Sjøvæsen* enn i *Norsk Militært Tidsskrift*. Antagelsen om, eller forutsetningen i forskningen, at sjøoffiserene hadde kunnskap om sjøkrigsretten og nøytralitetsretten, fremstår som riktig. Som vist i sammenheng med undervisningen, inngikk sjømilitær rett og folkerett i læreplanene, iallfall før 1880 og etter ca. 1901. Ytterligere kildearbeid vil trolig gi svar på om det er i historiebøkene det har falt ut eller om krigens folkerett faktisk falt ut fra undervisningen.

I hæroffiserenes undervisning derimot, inngikk ikke krigens før tidligst 1901. Og i *Norsk Militært Tidsskrift* var krigens folkerett et marginalt tema, selv om det innholdet enkelte kvalitativt gode artikler. Beretninger fra samtidens militærjurister og andre offiserer viser også at krigens folkerett ikke inngikk i offiserenes daglige virke. Som for undervisningen, ble beslutningen om å implementere krigens folkerett i militærretten, tatt i den undersøkte perioden. Og som med undervisningen, ville den største virkningen først inntre etter 1900 – da den nye militære straffelov trådte i kraft. Enkelte offiserer hadde kunnskap om krigens folkerett som Otto Nyquist, men særlig Jens Bratlie som fikk trykket to kvalitativt gode foredrag om krigens folkerett. Andre viste at de kjente godt til reglene for

lovlig stridende og prinsippet represalie, som David Vogt, eller Genèvekonvensjonen, humanitet og sivilisasjon, som sanitetskaptein Hans Daae.

Som gjennomgangen av *Norsk Militært Tidsskrift* viste, er det fortsatt uklart hva generalstaben faktisk kunne ha innehatt av kunnskaper i 1900, da generalstaben kom med sine uttalelser angående Landkriksreglementet og de tre Haagdeklarasjonene av 1899. Men det er sannsynlig at de kjente til prinsippet om represalie. Gjennomgangen av generalstabenes argumenter i kapittel 3, viste at det også er sannsynlig at de kjente til normen om å ikke benytte gift. Derimot var deler av generalstabens argumentasjon inkonsekvent, noe som tyder på at de ikke kjente til traktatene i krigens folkerett. Eller så kan det være andre, taktiske grunner. Kanskje de ønsket å påvirke beslutningstakerne. Beslutningstakere som sannsynligvis hadde dårligere kunnskaper om krigens folkerett enn dem selv. Eller var det andre motiver? Kan det være et utslag av å spille på lag med politisk ledelse? Slik som Roald Berg har beskrevet i sammenheng med trusselproduksjon og stortingsbevilgninger.²⁹³ Er det et utslag av samfunnets imperativ? Dette synes søkt.

Holdninger og etikk blant offiserene

Som omtalt i kapittel 1, var det i forskningen uklart angående hva offiseren faktisk mente om krigens folkerett. For eksempel, om reglene ville bli fulgt i en krig. Undersøkelsene har vist at det var forskjellige holdninger. En holdning var den, fremsatt Jens Bratlie, at det ble ansett som nødvendig for en offiser å ha kunnskap om krigens folkerett, både for å unngå krig og unngå uønskede konsekvenser i en krig. Denne holdningen synes å være utbredt i *Tidsskrift for Søvæsen*. Det ble det gjengitt potensielle motstanderes holdninger, og tolkning av reglene, samt aksepterte grunner for å bryte de, og forventede konsekvenser ved brudd. Dette ville være helt i tråd med det funksjonelle imperativ, for å kunne forutse hvordan en fiende ville operere og reagere. Holdningen om at krigens folkerett var nødvendig ble støttet, slik at det ble innført i læreplanene. En annen holdning som også virker å være utbredt, var at de gikk ut ifra at krigene ble ført i samsvar med reglene og prinsippene i krigens folkerett. En sjøoffiser, Jacob Børresen, mente at selv en overlegen fiende som ikke trengte å frykte represalier, ville overholde reglene for bombardement. En hæroffiser, David Vogt, tok høyde for at fienden ville benytte represalier mot lokalbefolkning hvis man selv benyttet bevæpnede sivile og irregulære stryker. De uønskede tapene var proporsjonalt akseptable hvis fienden ble presset

²⁹³ Berg, *Union, profesjon, nasjon*, s. 216–219, 302, 306–310.

ut av landet. Det var også gjengivelser av handlinger som ikke var akseptert. Som å drepe krigsfanger, eller behandle sårede dårlig.

I kapittel 6 sammenlignet jeg holdningene i *Norsk Militært Tidsskrift* og slik de fremstod i 1900, under behandlingen av spørsmålet om ratifikasjon av Landkriksregelemnet og de tre Haagdeklarasjonene. Fra et rent taktisk perspektiv, der militær effektivitet var ønsket, var ikke innvendingene mot de tre deklarasjonene nødvendigvis et unntak. Analysen viste blant annet at forbudet mot prosjektiler som lett deformerte, fra et norsk perspektiv, kunne være litt prematurt.. Men det som derimot var et unntak i 1900, er den prinsipielle holdningen til å kreve å kunne bruke ethvert stridsmiddel mot fienden. Men det kom også frem at både eksploderende prosjektiler under 400g og dum-dum-prosjektiler ble ansett som forbudte stridsmidler. Tanken om en småstats nødrett, til å benytte ethvert middel mot en angripende overlegen numerisk fiende, fremstår heller ikke like klart i *Norsk Militært Tidsskrift*. Men Vogts forslag antyder småstatsanken. En nøyere gjennomgang av de mer strategiske-teoretiske artiklene i *Norsk Militært Tidsskrift* kan kanskje gi tydeligere bilde.

Holdninger og etikk i det juridisk-politiske system

Angående holdninger til krigens folkerett, er det vanskelig å trekke noen bastante konklusjoner om juristene som gruppe. Jeg fant bare frem til to personer som hadde forfattet tekster der krigens folkerett var en del av fremstillingen. Men, som en holdning til krigens folkerett som et relevant emne og tema, er det god grunn til å konkludere med at krigens folkerett ikke var prioritert i det juridisk-politiske system i perioden 1880–1900. Undersøkelsen av juristenes utdanning har vist at krigens folkerett mest sannsynlig ikke var en del av undervisningen ved Universitet i perioden 1880–1900. Heller ikke de som underviste i folkerett ved universitet, Aubert og Gjelsvik, kan sies å ha fordypet seg i krigens folkerett, men i traktatsrett for fredstid. Stortingspolitikere engasjerte seg i helt andre emner innen folkeretten, som voldgift og nøytralitet – sistnevnte forstått som en tilstand.

De få holdningen som kom til syne før 1900, er også motstridende. Strengt tatt var det bare to holdninger. Den ene holdningen kom til syne der Berner i 1890 og 1892 hadde brukte bestemmelsene og prinsippene vedrørende lovlig stridende som del av et argument for å styrke forsvaret Han advarte mot mulige konsekvenser ved å delta i krigføringen uten at kriteriene for lovlig stridende var innfridd. Den andre holdningen kom til syne under revideringen av den militære straffelov i 1896–1898. Lovkomiteen bestod riktignok av både sivile og militære politikere, hvor den ene sivile var jurist, Anton Qvam. Komiteen mente at

enhver norsk statsborger, skulle ha rett til benytte ethvert middel mot fiendtlige styrker på norsk jord. Riktignok skulle det være straffbart i utlandet å benytte forbudte midler. Denne holdningen, og det etiske resonnementet bak, ligner på argumentene benyttet av Forsvarsdepartementet, generalstaben og generalstaben i deres innvendinger mot Landkriksreglementet av 1899. Det syns som legitimeringsgrunnen er den samme: en småstats nødrettslige selvforsvar overfor en angripende overmakt som kunne true nasjonalstatens eksistens. Men legitimeringsgrunnlaget kan også være er mer individbasert – at det var enhver persons rettighet å forsvare sitt land. Tolkningen som ble lagt til grunn i 1907, for å kunne anbefale ratifikasjon av Landkriksreglementet av 1899, kan også sees i dette perspektivet. Individet ville fortsatt kunne forsvare sitt eget land, både mot invasjonstyrker og mot okkupasjonsstyrker.

Det synes som holdningen ble moderert, fra å være en absolutt rettighet, til å bli en relativ rettighet. Fra at enhver skulle få lov til å benytte ethvert middel, til at enhver skulle få lov til å delta, så lenge vedkommende aksepterte krigens regler. Her trengs det andre kilder for å belyse grunnene til en slik moderasjon. Men prinsippet om nasjonens rett til å gripe til våpen mot en fiende, fremstår mer som personens rett i 1907. For eksempel politiske sammenhenger internt i Norge, men også internasjonale sammenhenger. Men i både i 1898 og 1900 kom det reaksjoner. Forsvarsdepartementet og Justis- og Politidepartementet påpekte at både tolkningen av krigens folkerett var feil, og at andre stater ikke ville akseptere lovbestemmelsen. Utenriksminister Lagerheim kritiserte den norske regjeringen på lignende vis, fordi regjeringen ikke ville anbefale ratifikasjon av hverken Landkriksreglementet eller de tre Haagdeklarasjonene av 1899.

Kunnskap om krigens folkerett i det juridisk-politiske system

En annen mulig årsak til den modererte innstillingen angående retten til å utøve dødelig vold, er kort sagt: mangel på kunnskap. Som allerede nevnt i avsnittet ovenfor, det var svært få som hadde interesse, av eller kunnskap om, krigens folkerett i det juridisk-politiske. Og i innvendingene mot lovforslaget av 1898 påpekte, som nevnt, at det var en feilaktig fortolkning av krigens folkerett. Lagerheims kritikk typer også på at han argumenterte ut ifra kunnskap om krigens folkerett: både signaleffekten ved det å stå på utsiden av folkerettsfelleskapet, og de mulige konsekvensene for norske og svenske tropper i en eventuell krig. Rundt 1900 kan en se antydninger til at enkelte jurister fatter interesse, og etter hvert tilegner seg solid kunnskap, særlig om sjøkrigsrett og nøytralitetsrett. Hagerup er

allerede nevnt, og Thorvald Boye er den andre. I 1900 har også Jens Bratlie gått inn i politikken, – juristen og offiseren, som allerede i 1887 hadde opparbeidet seg solid kunnskap om krigens folkerett. I 1907 benyttet både Forsvarsdepartementet og generalstaben argumenter som ville ha vært i tråd med aktører som hadde kunnskap om krigens folkerett.

Implikasjoner og videre forskning

Kildegrunnlaget angående holdningene og etikken i det juridisk-politiske system er tynt. Men sett i lys av forskningslitteraturen om den norske fredstradisjonen, som startet rundt 1890, hvor folkerett og internasjonal rett og samarbeid var viktig elementer, synes det som at det grunn til så si som utenriksminister Lagerheim i 1900: «[it] make a 'particular unfavourable impression' internationally and 'place Norway in a very strange light'». ²⁹⁴ For det virker noe merkelig å insisterer på en folkerettsbasert verden, men samtidig forfekte at (sedvanlige og traktatfestede) folkerettsstridige krigshandlinger skulle være lov for norske borgere å utføre. Å akseptere bruk av folkerettsstridige (sedvanlige og traktatfestede) midler høres brutalt ut i dag, og var heller ikke akseptert den gang, internasjonalt. Drøftingen i kapittel 6, rundt holdning til ulovlig stridende, represalier og ansvar for ikke-stridene antydnet også at det kunne være uansvarlig ovenfor egen befolkning å legge opp til at de skulle ta del i striden uten at de innfri kravene om lovlig stridende. Samfunnets krav fremstod i 1900 som mer brutalt, enn hva krigens krav synes å ha vært. Siviles deltagelse kunne utløse represalier. De kunne også gjøre mer skade enn gagn for forsvaret av Norge.

En sammenligning med de konkrete forholdene i andre stater kan her være fruktbart. Hvordan stilte militær, jurister og politikere seg til traktatene krigens lover og sedvane? Og hvordan stilte de seg til stater, som Norge, som ikke valgte å ratifisere landkriksreglementet? Og hvordan oppførte de krigførende seg, der kun den ene av partene hadde ratifisert denne, eller andre traktater?

²⁹⁴ Agøy, «'It will serve to increase our Union difficulties», s. 204.

Kilde- og litteraturliste

Tidsskrifter

Norsk Militært Tidsskrift, årgangene 1867, 1880–1900, 1909.

Utgitt av Christiania/Oslo Militære Samfund.
Innbundne årganger med innholdsfortegnelse og løpende sidetall.
Norsk Militært Tidsskrift er å finne på Forsvarsmuseets bibliotek

Norsk Tidsskrift for Søvæsen, årgangene 1882–1912.

Utgitt av Sømilitære/Sjømilitære Samfund.
Senere utgitt som Norsk Tidsskrift Sjøvæsen og Norsk Tidsskrift Sjøvesen
Innbundne årganger med innholdsfortegnelse og løpende sidetall.
Norsk Tidsskrift for Søvæsen er å finne på Forsvarsmuseets bibliotek

Tidsskrift for Retsvidenskap årgangene 1900 og 1922

Utgitt av den Stanske Stiftelse i Kristiania
Senere utgitt som Tidsskrift for Rettsvitenskap
Innbundne årganger med innholdsfortegnelse og løpende sidetall.
Tidsskrift for Retsvidenskap finnes på Juridisk bibliotek i Domus Bibliotheca, Oslo

Generalstabens bibliotek

Generalstabens bibliotek er å finne på Forsvarsmuseet, Akershus festning

Kataloger over generalstabens bibliotek

Protokoller over utlånte bøker fra Generalstabens bibliotek

Stortingsdokumenter

Stortingsdokumenter angående militære saker, er å finne på Forsvarsmuseets bibliotek og/eller digitalt på Stortingets nettsider www.stortinget.no

Innst. O. nr. IV (1900–1901) *Spørsmål om ratifikasjon af de ved fredskonferancen i Haag vedtagne bestemmelser*

St.prp. nr. 47 (1896) *Angaaende nye Planer for m.v. for Krigsskolen og den Militære Høiskole.*

St.prp. nr. 70 (1898–1899) *Angaaende Ordningen af Krigsskolen og den militære Høiskole*

St. prp. nr. 106 (1906–1907) *Angaaende Norges ratifikasjon af Haagerkonventionen af 1899 om landkriagens love og sædvaner*

Ot.prp. no. 4. (1899–1900) *Angaaende Udfærdigelse af en militær Straffelov*

Udkast til militær Straffelov for Kongeriget Norge med Motiver, udarbeidet af en af Stortinget i 1896 nedsat Kommission, 1898

Militærjuridiske kilder

Lovbøkene, og reglementet og lovsamlingene er å finne på Forsvarsmuseets bibliotek, Akershus festning. Enkelte finnes også på nb.no

Boye, Thorvald (red.), *Militær straffelov af 22 Mai 1902: med tilhørende bestemmelser af den alm. Straffelov samt resolutioner og forskjellige folkeretslige bestemmelser m.m.*, Grøndahl, Kristiania, 1905

Boye, Thorvald, *Traktater angaaende krigsførsel og nøitrales forhold*, Grøndahl og søn, Kristiania, 1914

Fleischer, C. J., *Militær straffelov av 22. Mai 1902: med tilhørende bestemmelser av den almindelige borgelige straffelov*, Tanum, Oslo, 1956

Forsvarsdepartementet, *Håndbog for den menige infanterist*, Grøndahl, Kristiania, 1888

Forsvarsdepartementet, *Håndbog for den menige infanterist*, Grøndahl, Kristiania, 1889

Forsvarsdepartementet, *Sømilitær lovsamling for 1900–1901*, Fabrituius, Kristiania, 1904

Forsvarsjefen, *Manual i krigens folkerett*, Forsvaret, Oslo, 2013

Generaladvokaten, *Bemærkninger til veiledning ved anvendelse af den nye militære straffelov*, Steen'ske, Kristiania, 1904

Hagerup, Francis og P. I. Paulsen (red.), *Militær straffelov af 22 Mai 1902: med tilhørende bestemmelser af den almindelige straffelov*, Aschehoug, Kristiania, 1904

Traktater og manualer

Traktatene og manualen er å finne digitalt tilgjengelig på www.icrc.org, som igjen i stor grad er basert på Schindler og Toman, *The Laws of Armed Conflicts* som er benyttet i denne oppgaven. Enkelte norske oversettelser er også benyttet, som i :Boye, *Militære straffelov af 22 mai 1902*; Boye, *Traktater angaaende krigsførsel og nøitrales forhold*; og i St. prp. nr. 106 (1906–1907) *Angaaende Norges ratifikasjon af Haagerkonventionen*

Lieber's Code – *Instruction for the Government of Armies of the United States in the Field*. US Army General Orders No. 100, 1863

Parisdeklarasjonen av 1856

Genèvekonvensjonen av 1864

St. Petersburgdeklarasjonen av 1868

Landkriksreglementet av 1874 (Brusseldeklarasjonen)

Oxford Manualen av 1880

Landkriksreglementet av 1899 (Haagkonvensjon (II) om landkriks lover og sedvane)

Haagdeklarasjon (II) av 1899 angående bruk av ballonger og lignede fartøy

Haagdeklarasjon (III) av 1899 angående kveldende og giftig gass

Haagdeklarasjon (IV) av 1899 angående ekspanderende prosjektiler

Internettkilder og -opplagsverk

nbl.snl.no «Anton Qvam» 12.03.2016, http://www.nbl.snl.no/Anton_Qvam

nbl.snl.no «Jens Bratlie» 10.05.2016 https://nbl.snl.no/Jens_Bratlie

nbl.snl.no «Ingolf Elster Christensen» 10.05.2016

nbl.snl.no «Hagerbard Emauel Berner», 10.05.2016, http://nbl.snl.no/Hagbard_Emanuel_Berner;

nbl.snl.no «Francis Hagerup», 10.05.2016 https://nbl.snl.no/Francis_Hagerup

The Norwegian Nobel Institute, Nobelprice.org, «The Nobel Peace Prize 1901»

11.02.2016. http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1901/

NSD PolSys – Data om det politiske system. «Iver Jonassen Svendsbøe» 06.10.2015

http://www.nsd.uib.no/polsys/index.cfm?urlname=oglan=ogMenuItem=N1_2ogChildItem=ogState=collapseogUttakNr=33ogperson=12857

Abs. T., «Lie, Mikael Strøm Henriksen», *Salmonsens konversationsleksikon*, 2. utg., bd XV, 1915–1930, s. 780

Norges Vernepliktige Sjøoffiserer, Vernepliktige Sjøoffiseres Forening, Oslo, 1938, s. 19

Muntlige kilder og aviser

Samtale med Unni Berge og Mette Guderud, Forsvarsmuseets bibliotek, Akershus festning, 19.03.2015.

Fredrikshalds Tilskuer, 8. april 1886, Er tilgjengelig på nb.no

Litteratur

- Agøy, Nils Ivar, *For konge og fedreland? Offiserer, politikk, unionsstrid og nasjonalisme 1890–1905*, Den norske historiske forening, Oslo, 2001
- Agøy, Nils Ivar, «'It will serve to increase our Union difficulties': Norway, Sweden and the Hague Peace Conference of 1899», *Historisk tidsskrift*, bd 79, nr. 2, 2000
- Agøy, Nils Ivar, *Militæretaten og «den indre fiende» fra 1905 til 1940: hemmelige sikkerhetsstyrker i Norge sett i et skandinavisk perspektiv*, dr. philos. avhandling, Universitetet i Oslo Universitetsforlag, 1997
- Askim, Per, *Beretning om Den norske sjøkrigsskoles virksomhet 1817–1917: utarbeidet etter offentlig oppdrag som festskrift i anledning av sjøkrigsskolens 100 års-jubileum den 27. oktober*, Kristiania, 1917
- Berg, Roald, «Nasjonalstat og militærmakt 1814–1905 – en historisk prolog», i Janne Haaland Matlary og Øyving Østerud (red.), *Mot et avnasjonalisert forsvar?*, Abstract forlag, Oslo, 2005
- Berg, Roald, *Norsk forsvarshistorie, bind 2, 1814–1905: Profesjon, union, nasjon*, Eide forlag, Bergen, 2001
- Berg, Roald, *Norsk utenrikspolitikk historie, bind 2, Norge på egen hånd: 1905–1920*, Universitetsforlaget, Oslo, 1995
- Berntsen, Tor Arne S., «Gasskrig og etikken bak tillatte og forbudte våpen», i Høiback, Harald og Palle Ydsebø (red.), *Første verdenskrig – operasjoner, myter og innflytelse*, Abstrakt forlag, 2014
- Best, Geoffrey, *Humanity in Warfare: The Modern History of the International Law of Armed Conflicts*, Methun, London, 1980, 1983
- Borgersrud, Lars, *Konspirasjon og kapitulasjon: nytt lys på forsvarshistorien fra 1814 til 1940*, Oktober, Oslo, 2000
- Boye, Thorvald, *Haandbok i folkeret*, Grøndhal, Kristiania, 1918
- Boye, Thorvald, *De væbnede neutralitesforbund: et avsnit av folkerettens historie*, Grøndhal, Kristiania, 1912
- Bjørge, Narve, Øystein Rian og Alf Kaartvedt, *Norsk utenrikspolitikk historie, bind 1, Selvstendighet og union: fra middelalderen til 1905*, Universitetsforlaget, Oslo, 1995.
- Brunborg, Ole Martin, «På sporet av norsk krigerkultur: norske militære holdninger til krig og bruk av militærmakt ved begynnelsen av to århundrer», Masteroppgave, Forsvarets høyskole, 2008
- Daae, Hans, *Genferkonventionen. Historisk-kritisk studie*, tilleggeshefte til Norsk Tidsskrift for Militærmedisin, 1903

- Haffner, M. *Generalstaben 1814–1914*, Cappelen, 1914
- Gjelsvik, Nikolaus, *Det fredlyste beltet millom Norig og Sverik*, Norske folkeskrifter nr. 38, Norigs ungdomslag og Studentmaallaget, Oslo, 1907
- Hagerup, Francis, *Folkerett i fredstid. Efter forfatterens ufullendte manuskript*, O. Christiansen, Oslo, 1932
- Haukaas, Kaare, *Tidsskrift for rettsvitenskap: Innholdsliste til dei fyrste hundre årgangane 1888–1987*, Stiftelsen Tidsskrift for Rettsvitenskap, Oslo
- Haug, Karl Erik, *Den tysk-norske spenningen under Første verdenskrig*, Institutt for forsvarsstudier, Oslo, 1994
- Haug, Karl Erik, *Folkeforbundet og krigens bekjempelse: norsk utenrikspolitikk mellom realisme og idealisme*, dr.phil. avhandling, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Trondheim, 2012
- Haug, Karl Erik, «Helmuth von Moltke, den tyske militære skole og norske offiserer – en virkningshistorie», i Arstad, Knut Peter Lyche (red.), *Militære perspektiver på unionen mellom Norge og Sverige 1814–1905*, Forsvarsmuseet, Oslo, 2007
- Hobson, Rolf, *Krig og strategisk tenkning i Europa 1500–1945. Samfunnsendring – statssystem – militærteori*, Cappelen Akademiske Forlag, Oslo, 2005
- Hobson Rolf og Tom Kristiansen, *Militærmakt, krig og historie. En innføring i forskningen fra Clausewitz til våre dager*, IFS Info, nr. 6, 1995
- Hobson, Rolf og Tom Kristiansen, *Norsk forsvarshistorie, bind 3, Total krig, nøytralitet og politisk splittelse 1905–1940*, Eide forlag, Bergen, 2001
- Holtzendorff, Franz von, *Den europæiske folkeret*, oversatt av Francis Hagerup, Cammermeyer, Kristiania, 1885
- Hosar, Hans P., *Kunnskap, dannelse og krigens krav: Krigsskolen 1750–2000*, Elanders Publishing, Oslo, 2000
- Huntington, Samuel P., *The soldier and the state: The theory and politics of civil-military relations*, The Bknap Press of Harvard University Press, Cambridge og London, 1957
- Høibacks, Harald *Kan vi lære av historien? En studie i militær kompetansefilosofi*. i Forsvarsstudier, nr. 1, 2003
- Johansen, Geir-Otto, *Generaladvokaten og det militære rettsvesen. En historisk oversikt, Generaladvokatembetet*, Militærjuridiske småskrifter nr. 12, Oslo
- Johansen, Sigrid Redse og Jacob Thomas Staib, *Jus og militærmakt*, Gyldendal akademisk, Oslo, 2009

- Kleen, R. *Neutralitetens lagar, Gernandts*, Stockholm, 1889
- Kingsrød, Stein Helge, «Mænd af Faget: De norske hæroffiserers militærfaglige anskuelser på midten av 1800-tallet», Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo, 2011.
- Kyllingstad, Jon Røyne og Thor Inge Rørvik, *Universitetet i Oslo 1811–1911. Bok 2, 1870–1911, Vitenskapenes universitet*, Unipub, 2011, Oslo
- Leira, Halvard, «'Hele vort Folk er naturlige og fødte Fredsvenner'. Norsk fredstenkning fram til 1906», *Historisk Tidsskrift*, nr. 2., 2004.
- Leira, Halvard, «Internasjonal idealisme og Norge: Utenrikspolitisk tenkning fra Justus Lipsius til Halvdan Koht», Masteroppgave i Statsvitenskap, Universitetet i Oslo, Høsten 2012
- Lindbäck-Larsen, Odd, *Høyere militær utdannelse i Norge 1817–1967*, Forsvarets krigshistoriske avdeling, Oslo, 1966
- Mageli, Eldrid, *Med rett til å hjelpe. Historien om Norges Røde Kors*, Pax forlag A/S, Oslo, 2014
- Melien, Tor Jørgen, *Vakt og vern. Marinen og kystartilleriet 1914–1918*, Institutt for forsvarsstudier, Oslo 1995
- Michalsen, Dag, «Folkerett mellom unionspolitikk og rettsvitenskapelig forskning foran 1905 – L.M.B. Auberts 'Norges folkerettslige stilling', 1897», *Jussens Venner*, årg. 37, nr. 1.
- Michalsen, Dag, «Francis Hagerup og rettens internasjonalisme», *Nytt Norsk Tidsskrift*, nr. 1, 2003
- Palmer, R.R., Joel Colton, Lloyd S. Kramer, *A History of the Modern World*, McGraw-Hill, Boston, 2007
- Quataert, Jean, «War-Making and the Restraint of Law: the Formative Years, 1864–1914», i Chickering, Roger, Dennis Showalter og Hans van de Ven (red.), *The Cambridge History of War: War and the Modern World (1850–2005)*, Cambridge University Press, Cambridge, 2012
- Ringsby, Per Jostein, *40 års kamp for fred: tre fredsforeninger i Skandinavia 1882–1922*, ph.d. avhandling, Universitetet i Oslo, 2010
- Rønning, Mats, «Fredsfaar i gjentatt strid – historien om den folkelige fredsbevegelse i Norge før 1914», Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo, 2005.
- Rørholt, Arnhold, *Christiania Militære Samfund gjennom 100 Aar 1825–1925*, Christiania Militære Samfund, Oslo, 1925, s. 291
- Schindler, Dietrich og Jiri Toman (red.), *The Laws of Armed Conflicts: A Collection of Conventions, Resolutions and Other Documents*, Sijthoff og Henry Dunant Institute, Geneva, 1973.
- Schiøtz, Johannes, *Den militære høiskoles historie 1817–1917*, C. Dahl, Kristiania, 1919

- Schjatvet, Cecilie, *Fredssak og selvbestemmelse 1890–1909: folkeretten under unionskonflikten*, Akademisk publisering, Oslo, 2013
- Sinding-Larsen, Alfred, *Pligtbud og straffebestemmelser for den norske armee*, Chr. Schibsteds, Christiania 1893
- Skarstein, Karl Jakob, *Under fremmede flagg: Nordmenn i utenlandsk krigstjeneste 1800–1900*, Forsvarsmuseets småskrift, nr. 30., Oslo, 2002
- Stang, Fredrik, «Retsvidenskapen» i Gran, Gerhard (red.), *Det kongelige Fredriks universitet 1811–1911 Festskrift II: Det teologiske fakultet. Det juridiske fakultet. Det medicinske fakultet. Det historisk-filosofiske fakultet. Det matematisk-naturvidenskabelige fakultet*, Aschehoug, Kristiania, 1911
- Terjesen, Bjørn, Tom Kristiansen og Roald Gjelsten, *Sjøforsvaret i krig og fred: langs kysten og på havet gjennom 200 år*, Fagbokforlaget, Bergen, 2010
- Tønneson, Joh. H., *Kaperfart og skipsfart 1807–1814*, J. W. Cappelens forlag, 1955
- Ulriksen, Ståle, *Den norske forsvarstradisjonen: militærmakt eller folkeforsvar?*, Pax forlag, Oslo, 2002
- Robberstad, Knut, «Nikolaus Gjelsvik» i *Store navn i norsk rettsvitenskap*, Universitetsforlaget, Oslo, 1973
- Robberstad, Knut, «Jon Skeie» i *Store navn i norsk rettsvitenskap*, Universitetsforlaget, Oslo, 1973
- Aanerud, Mads, «Plikt eller ideologi? Et blikk på norske offiserers selvforståelse i mellomkrigstiden», Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo, 2011